

XII. Yüzyıl
sonunda
Doğu Avrupa'da
Türkler.

Turks in
eastern Europe.

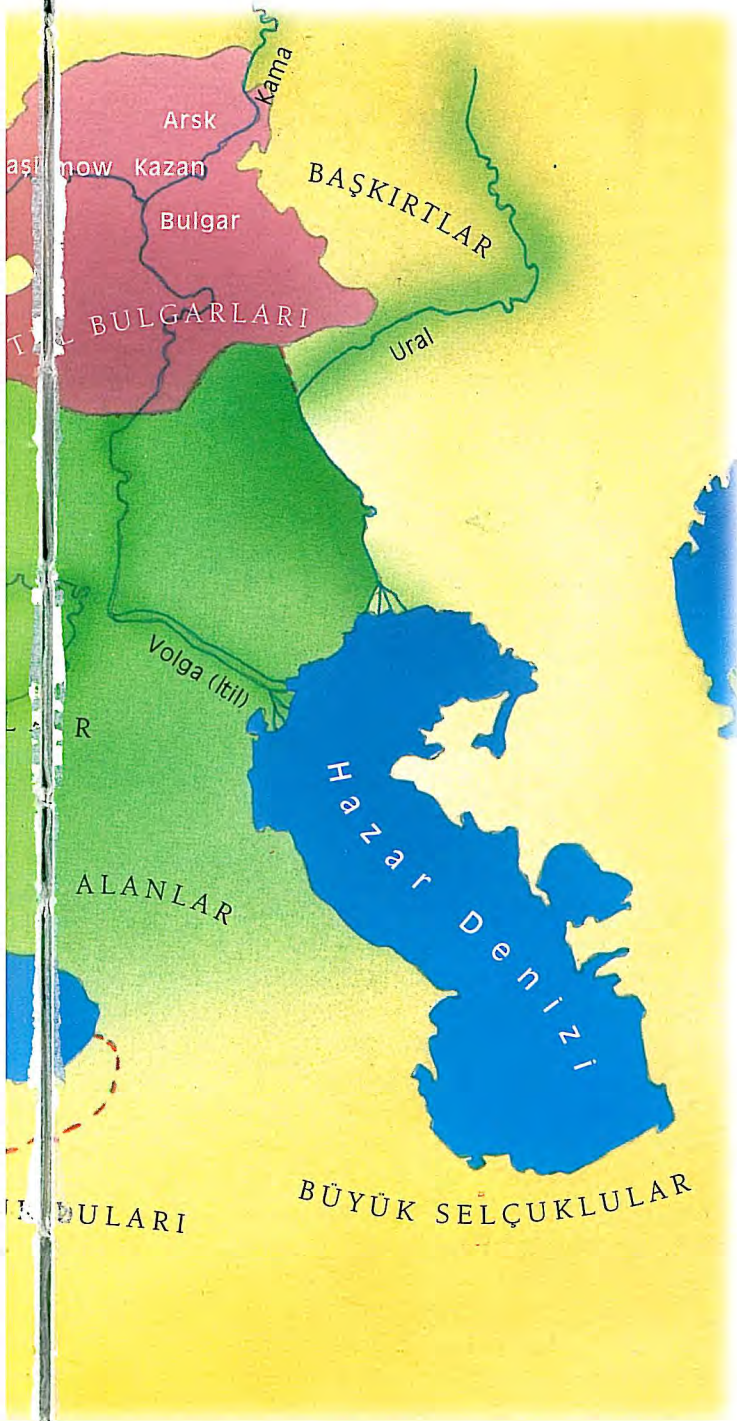

Büyük Bulgar Devleti

Kafkasların kuzeyi ile Aral denizi havalisinde kurulan ve esas kitlesini Ogur Bulgarlarının oluşturduğu devlete; bozkırlar sahasının hepsini içine aldığı için Büyük Bulgarya (Magna Bulgaria) denmiştir. Kurucusunun ismi Kurt'tur. Kobrat, Kobratos, Kuvratos şekillerinde de geçen bu ismin, toplayan yani halkla devleti bir araya getiren manasına geldiği düşünülmektedir. Başbuğ Kurt, Doulo sülâlesine

Great Bulgaria

Because the state founded by the Ogur Bulgars occupied the vast steppe area stretching from the northern Caucasus to the vicinity of Lake Aral it was known as Magna Bulgaria or Great Bulgaria. Its founder was the khan Kurt, who is also referred to in sources as Kuvrat, Kobrat, Kuvratos, and Kobratos. The name is thought to mean "one who gathers the people together". Kurt was a member of

mensuptu. Araştırmalara göre bu hanedan ta Mo-tun'(M.Ö. 209-174)'dan beri Hun Tanhuları yetiştiren T'u-ko (Tu-ku) ailesi olup, bu suretle Bulgar hükümdar ailesi Asya Hun tanhuları sülâlesine bağlanmaktadır.

630 yılında Orta Asya'da Gök-Türklerin fetret devrine girmesi ile Hazarlar gibi Bulgarlar da idareyi kendi ellerine alarak "Büyük Bulgar" devletini kurdular. Bunda Avarların, 626'daki İstanbul kuşatmasından sonra Balkanlar ve Doğu Avrupa'da nüfuzlarını yitir-

the Duolo dynasty. According to researchers, this dynasty was an extension of the T'u-ko (Tu-ku) family, from which the Hunnic tanhus were selected since the time of Mo-tun (209-174 BC), thus linking the Bulgar khans with the rulers of the Asiatic Huns.

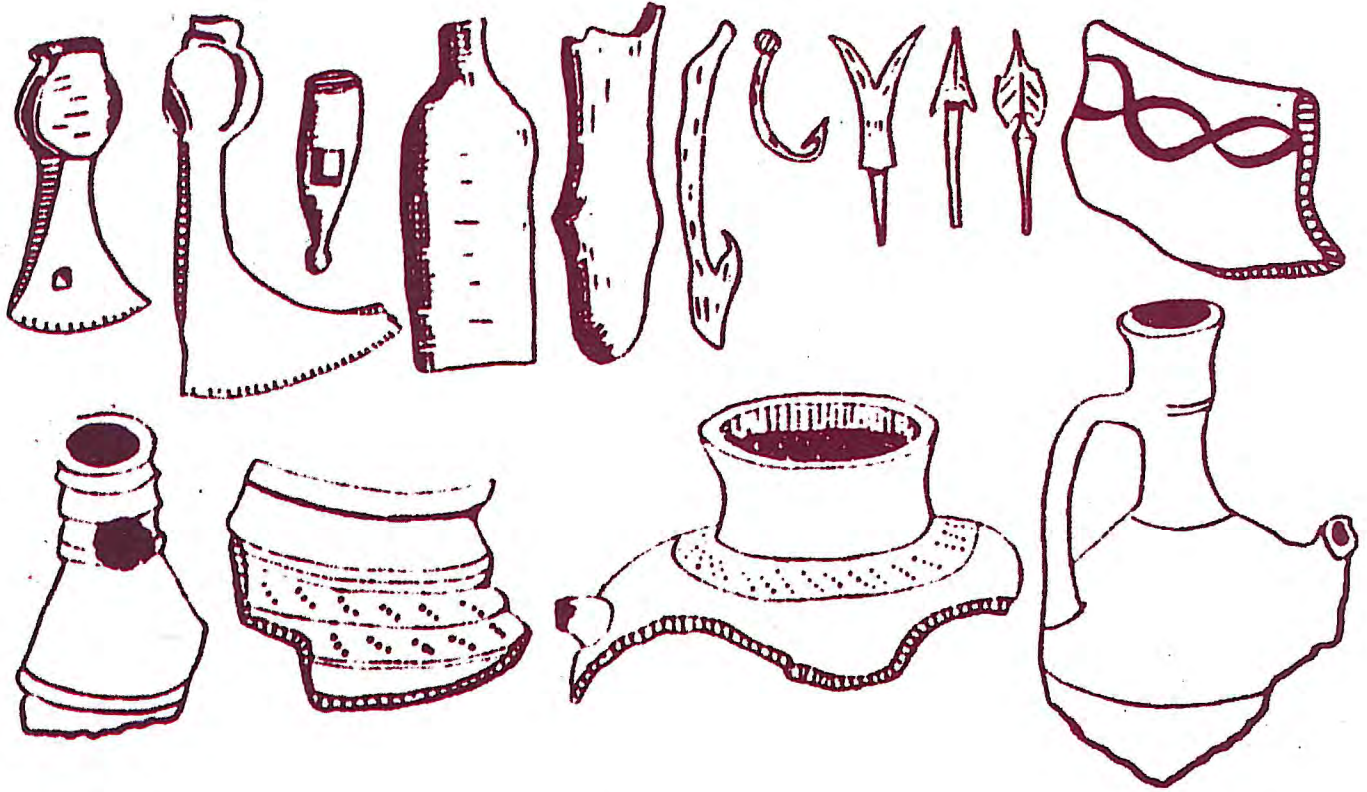
Like the Khazars, the Bulgars took advantage of the interruption in Blue Turk authority in Central Asia in 630 to set up an independent state of their own. The waning of Avar power in the Balkans and Eastern Europe after their failure to take Constantinople in 626 also played a role in the rise of the Bulgars however. During the reign of Heraclius (610-640), the Bulgars had close relations with the Byzantines but the state they founded did not last. Shortly after Kurt's death, the Khazar khan took advantage of the disputes among his sons contending for the succession and the state soon broke up.

A group of Bulgars of which the Oguz-Ogur made up the majority withdrew to the north and founded the Itil (Volga) Bulgar state. Another group, led by Bat-Bayan, one of Kurt's sons, remained in their Caucasian homeland under Khazar suzerainty. Asparukh, yet another son, led a number of Bulgar groups in the direction of the Danube. They crossed into the Balkans in 668 and founded the Danube Bulgar state in 679.

The Itil (Volga) Bulgars

In the aftermath of the breakup of "Great Bulgaria", the Itil (or Volga) Bulgars (the majority of whom were Otuz-Ogurs) set up a state in the region of the Kama. The capital of the khanate, which survived from the 7th century to the 15th, was called Bulgar as well. The Bulgars absorbed the indigenous Finno-Ugrian tribes (Çeremiş, Mordva, Zuryen, and Voltyake) as well as the few surviving remnants of Huns, Sabars, Oghuz, and Khazars thus hastening the Turkification of the region. It was from the Itil Bulgars that the Magyars learned agriculture and animal husbandry at a time they were dwelling near the central Kama region though on the basis of linguistic and other evidence the Bulgars must not have reached that area themselves until the late 6th century.

Since the western terminus of the Blue Turk empire was the Volga river, it is reasonable to suppose that the Itil Bulgars owed at least nominal allegiance to the Blue Turks. Byzantine sources make no reference to the Itil Bulgars and these people do not appear in

Volga Bulgarları'na
ait bazı eserler.

Examples of
Volga Bulgar
archaeological
finds.

melerinin de tesiri olmuştur. İmparator Herakleios (610-641) zamanında Bizans ile sıkı münasebetler tesis ettiler. Fakat devlet uzun yaşamadı ve kurucusunun 665'te ölümünden kısa bir müddet sonra şehzadeler arasındaki mücadeleden istifade eden Hazar hakanlığının baskısı sonucu parçalandı.

Devletin yıkılmasından sonra Otuz-Ogurların çoğunluğunu teşkil ettiği grup, kuzeye çekilerek İdil Bulgarları devletini kurdular. Kurt'un oğlu Bat-Bayan, On-Ogur Bulgarları ve Macarların başında Hazarlara tabi olarak Kafkasya'daki yurttan kaldı. Bulgar kitleleri ile Tuna'ya yönelen diğer oğul Asparah ise, Balkanlara geçerek (668), Tuna Bulgar Devleti'ni kurdu (679).

İtil (Volga) Bulgar Devleti

İtil Bulgar Devleti, Büyük Bulgarya Devleti'nin parçalanması üzerine İtil-Çolman (Kama) sahasında kurulan, Otuz-Ogurların çoğunluğu teşkil ettiği VII-XV. yüzyıllar arasında yaşayan devlettir. Devletin merkezi olan şehir de Bulgar adını taşır. Bulgarlar, geldikleri bu sahanın yerli halkı Fin-Ogurlar (Çeremış, Mordva, Zuryen, Voltyake kavimleri) idarelerine almışlar, Hunlardan, Sabarlardan, Uzlardan ve Hazarlardan da bazı kalıntılar bulmuşlar ve bölge süratle Türkleşmiştir. Macarlar, daha Orta İtil sahasına yakın bir yerde iken, ziraat ve hayvan besleme usülle-

Arab accounts until the late 9th century. For such reasons, we know very little about the Itil Bulgars during the 8th and 9th centuries. What we do know is that when the Khazars were at the peak of their power in eastern Europe the Itil Bulgars were subject to them and when Khazar-enforced peace caused an explosion in trade through the region the Itil Bulgars were in a position to take good advantage of it by virtue of their location along the Volga river. The Itil Bulgars were farmers as well as traders and the central Volga region is fertile, rich in natural resources, and easily accessible to caravan routes linking up with the north as well as the Caspian Sea, Persia, the Caucasus, Turkistan, and Central Asia. In the grasslands and woodlands along the banks of the great rivers, such as the Volga and Kama, and of those of their lesser tributaries, the Bulgars raised crops and livestock, cut timber, made leather, kept honeybees, and trapped fur-bearing animals. As the Khazars' fortunes waned those of the Itil Bulgars' waxed and they prospered in both industry and commerce.

Bulgar traders ranged far abroad in Khazaria, Khwarizm, and Saman. This naturally brought them in contact with Muslim traders and Islam began spreading among the Bulgars towards the end of the 9th century. The oldest surviving records of the Bulgars themselves show them to be a nation of farmers and traders with mosques and schools.

rini İtil Bulgarlarından öğrenmişlerdir. Buna rağmen Bulgarların Orta-İtil sahasına VI. yüzyıl sonlarında gelmiş olmaları icabeder. Diğer taraftan Voltyak, Ziryen dillerindeki Bulgarca unsurların, bu iki kavmin müşterek bir dil kullandığı, yani Properm dili devrine mensup olduğu anlaşılmıştır. İtil Bulgarlarının, Kama mıntıkasına VI. yüzyılda gelmiş oldukları bu durum da doğrulamaktadır.

Gök-Türk İmparatorluğu'nun batı sınırlarının İtil nehrine dayandığı düşünülürse, İtil Boyu Bulgarlarının da Gök-Türk Devleti'ne tabi olduğu anlaşılır. İtil Bulgarları hakkında Bizans kaynaklarında bilgi yoktur. Arap kaynaklarındaki kayıtlar ise, IX. yüzyıl sonlarında başlamaktadır. Bulgarların VII. ve IX. yüzyıllardaki hayatlarına dair bilgimiz çok azdır. Bilinen cihet, Hazarların Doğu Avrupa'da en kuvvetli devlet mertebesine eriştiklerinde, İtil Bulgarlarının da Hazarlara tabi olmalarıdır. Hazarların merkezi İtil, büyük bir ticaret yeri olunca, Bulgarların da İtil nehri boyunca yapılan büyük ticarete faal bir şekilde katılmaları mümkün olmuştur. İtil Bulgarları, bir yandan çiftçilik, bir yandan da ticaret yapıyorlardı. Orta İtil sahası, tabii zenginliği ve ulaşım bakımından ticarete oldukça müsaitti. Kuzey bölgelerini, Hazar denizi - İran- Kafkaslar - Türkistan ve dolayısıyla Orta Asya'daki büyük kervan yoluna bağlayan, o çağlara göre trafiği sık Volga, Kama gibi büyük nehirleri ve bunların Ak-İtil, Vyatka, Suşma, Sura vb. gibi kolları ve ayrıca verimli toprakları, otlakları, ormanları, hayvancılığı, dericiliği, arıcılığı, kürkçülüğü ile Bulgar ülkesi, bilhassa Hazar

The earliest written account concerning the İtil Bulgars is to be found in the work of Ibn Rusta who cites the goods in which they trade and indicates that they are a Muslim people and adhere to Islamic institutions.

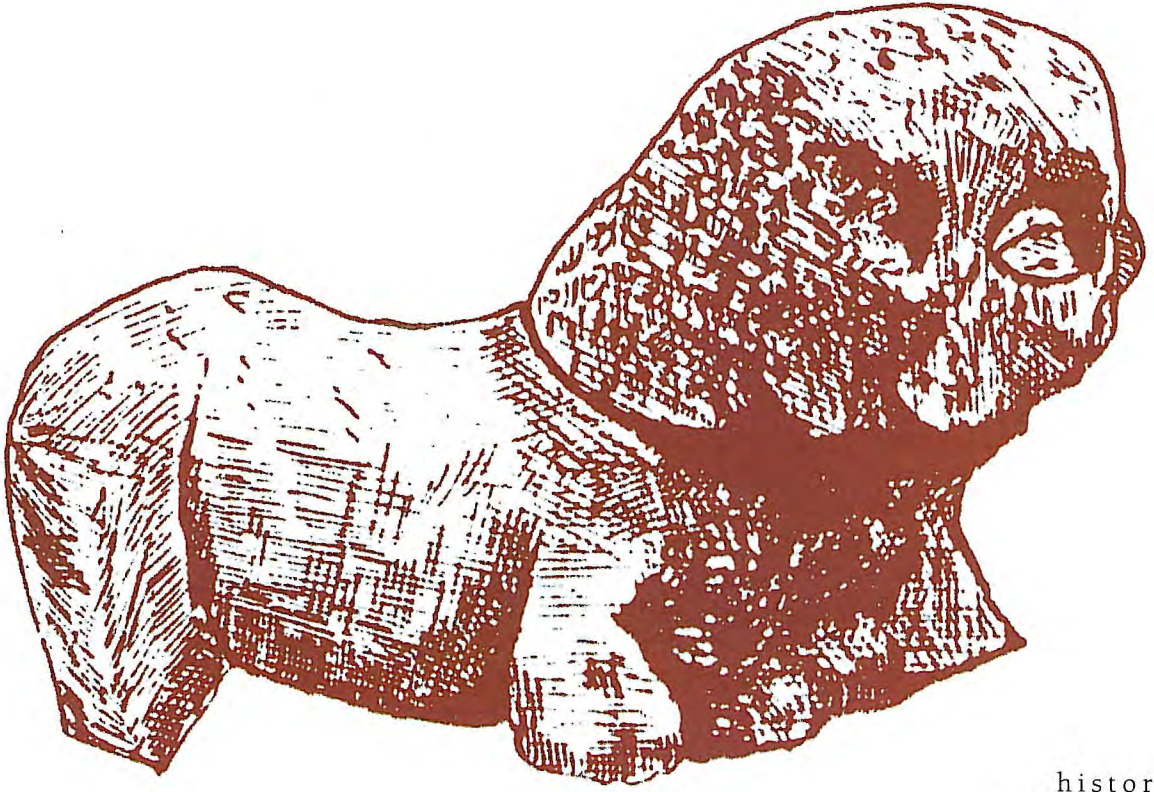
During the late 9th and early 10th centuries therefore the Bulgars were rapidly being incorporated into the Muslim world. Political activity also makes an appearance in the late 9th century as well. In 920 or 921, the Bulgar khan Almush sent an emissary carrying a letter addressed to the caliph Muktedir Billah. This letter begged the caliph to send scholars capable of teaching the Muslim canon as well as masters capable of constructing mosques and similar buildings. He also asked for a donation of money to pay for the construction of defenses against the Khazars as well as to cover various other expenses.

The caliph responded favorably to these requests and sent an embassy by way of return. Among its members was Ahmed Ibn Fadlan, who was charged with the duty of carrying the caliph's letter, reading it to the khan, and surrendering the gifts entrusted to the mission. The group set out from Baghdad on 2 April 921. Passing through Khorasan they reached Khwarizm. From there they crossed the Yayık and Kinel rivers and finally reached the Bulgar khan after a journey of seventy days. Upon his return to Baghdad (12 May 922), Ibn Fadlan wrote an account of his mission and his sojourn among the Bulgars in which he provides much valuable information about them including details of their

Tuna Bulgarları'na ait bina harabesi.

Ruins of a Danube Bulgar structure.

Tuna Bulgarları'na
ait arslan heykeli.

*Danube Bulgar
statue of a lion.*

Devleti'nin zayıfladığı yıllardan itibaren sıhhatli bir varlık hâlinde gelişmiş ve ticaret merkezi olmuştur.

Bulgar tüccarının, gerek Hazar ilinde ve bilhassa Harezm'de, gerekse Samaniler ülkesinde İslâm tüccarı ile sıkı temasları neticesinde, Bulgarlar arasında İslâm dini yayılmağa başladı. IX. yüzyılın sonlarında, bulgarlara ait en eski kayıtlar, onları, camileri ve mektepleri olan, tacir ve çiftçi bir kavim olarak göstermektedir.

İtil Bulgarlarına ait en eski kayıtlar İbn-i Rusta'nın eserinde görülmektedir. Buna göre, Bulgar, Burdas(Burtas) memleketine komşudur. Hazar denizine dökülen İtil nehri boyundadırlar. Hazar ve Sabaliba memleketleri arasındadırlar. Hükümdarları müslüman olup adı Almuştur. Memleketleri ise ormanlıktır. Bulgarlar üç kısım olup, Barsula, Asgıl ve Bulgar'dır. Bunlar aynı sahada yaşarlar, Hazarlar ve Ruslar, bunlarla ticaret yapar. İbn-i Rusta'nın eserinde ticareti yapılan maddeler ve ziraî ürünler belirtilip, halkın Müslüman olduğundan ve İslâmî müesseselerden bahsetmektedir.

X. yüzyıl başlarında Bulgarlar Müslüman kültür dairesine iyice girmiş bulunuyorlardı. İtil Bulgarlarının IX. asır sonlarında bazı siyasî faaliyetlere başladıkları görülüyor. Bulgar hükümdarı Almuş, 920 - 921'de Halife

history
and the organiza-
tion of their society.

While the Bulgars did not get on well with the Khazars all the time, their greatest enemies were Russian brigands (Us-hunuki) from the upper Volga and Oka rivers. These made a living by robbing Bulgar traders they encountered all along the Volga and were not averse to invading the Bulgar domains themselves, looting villages and towns. These attacks varied in frequency and severity for about two and a half centuries from the late 10th century to the early 13th. In 1164 the Russians staged a major campaign against the Bulgars in which some Bulgar cities were captured and destroyed. Relations were not always hostile however and there was substantial trade between the two people. Bulgar grain and leather were purchased in large quantities by the Russians.

Not long after the Mongols and their vast hordes embarked upon their victorious campaign they encountered the Bulgars. When Jenghiz Khan's armies invaded western Turkistan in 1220-1, two Mongol divisions commanded by Subotai and Jebe crossed the Caucasus and in June 1223 defeated a combined army of Kipchaks and Russians on the banks of the Kalka river. After this victory they proceeded north around the Caspian Sea with the intention of rejoining the main bulk of the Mongol army. As they were passing through the southern flank of the Bulgar

Muktedir Billah'a bir mektup götüren elçi gönderir. Bu mektupta hükümdar halifeden İslâmî öğretecek âlimler ile, İslâmî müesseseleri inşa edecek ustalar ve Hazarlara karşı savunma için yapılacak kale ve diğer masraflar için para talebinde bulunur. Halife bu isteği kabul ederek bir elçi heyeti yollar. Bu heyette Halifenin mektubunu hükümdara okumakla ve hediyelerini teslimle görevli Ahmed İbn-i Fadlan'da bulunuyordu. Elçilik heyeti 2 Nisan 921'de Bağdattan hareketle Horasan üzerinde Harezm'e, oradan da Yayık ve Kinel nehirlerini geçerek 70 günde Bulgar İli'ne vardılar (12 Mayıs 922), İbn-i Fadlan, Bağdat'a döndükten sonra seyahati ve Bulgar İli'nde bulunduğu günleri anlatan bir eser yazmış ve o devir Bulgar tarihi için eşsiz bilgiler bırakmıştır. İbn-i Fadlan seyahatnamesinde, itil Bulgarlarının o devirdeki tarihi ve sosyal durumunu yansıtan pekçok kayıtlar bulunmaktadır.

Bulgarların en büyük düşmanı, Yukarı İtil ve Oka sahasından gelen Rus korsanları (Uşkunuki) idi. Bunlar İtil boyunca rastladıkları Bulgar tüccarını soydukları gibi Bulgar İli'ne kadar inip, köy ve şehirleri yağmalıyordu. Rusların Bulgarlara karşı yaptığı seferlerin başlıcaları, 985, 1120, 1164, 1184, 1186, 1205 ve 1220 tarihlerindedir.

1164'te Ruslar, Bulgarların bazı şehirlerini zapt ve tahrip etmişlerdi. Bulgar-Rus münasebetleri sadece savaşlarla kalmamış, ticari münasebetleri de olmuştu. (Bulgarlar Ruslara bilhassa hububat ve deri satmışlardır.)

Moğollar büyük kuvvetlerle fütuhatlara başladıktan bir müddet sonra Bulgarlarla karşılaştılar. Cengiz Han'ın orduları 1220-1221'de Batı Türkistan'ı istilâ ettiklerinde, Subutay ve Cebe'nin komutasındaki Moğol tümeni Kafkasları geçmiş ve 1223 haziranında Kalka çayı boyunda, Kıpçaklar ve Rusları yendikten sonra, esas Moğol kuvvetlerine katılmak üzere Hazar Denizi'nin kuzeyinden yürümüşlerdir. Bu kuvvetler Bulgar İli'nin güney sahasından geçerken, Bulgarların pususuna düştü birçok Moğol askeri öldü. 1229'da Yayık boyunda yaşayan Kumanlara ve oraya yakın olan Saksın şehrine karşı Moğolların harekete geçmesi neticesinde Kuman ve Saksın ahalisinden pek çoğu Aşağı İtil sahasından Bulgarlara iltica etti.

1223'deki Moğol saldırısı oldukça zararsız atlatıldı ise de, Batu Han idaresindeki asıl büyük ordu Doğu Avrupa'da İlk önce Bulgarlara çarptı. Ahaliyi öldüren, şehirleri ve köyleri yıkan Moğollar, mescit, cami ve hamamlarıyla meşhur ellibin nüfuslu Bulgar şehrini

domains however, they were ambushed by the Bulgars in a battle in which many Mongol soldiers were killed. When the Mongols began attacking the Cumans living along the Yayık and moving against the city of Saqsın located nearby in 1229, numerous people fled from the region of the lower Volga and took refuge among the Bulgars.

Although the Bulgars did not do too badly in their first encounter with the Mongols in 1223, when the main force under the command of Batu Khan finally arrived in eastern Europe in 1236, it was the Bulgars who were sought out first of all. The Mongols massacred the populace and devastated their towns and villages. The Bulgar capital, famous for its mosques and baths and housing a population of some fifty thousand was razed to the ground.

Under the Khanate of the Golden Horde, which was established after the Mongols withdrew, the surviving Bulgars sought to revitalize their city. This did not sit well with the Pulat-Timur Khan, who attacked and destroyed it a second time (1361). Three decades later, in 1391, this destruction was repeated a third time during Tamerlane's campaign against the Golden Horde's khan Toqtamish. Unable to withstand such repeated assaults, the people dispersed with some migrating to the Kazan region north of the Kaman.

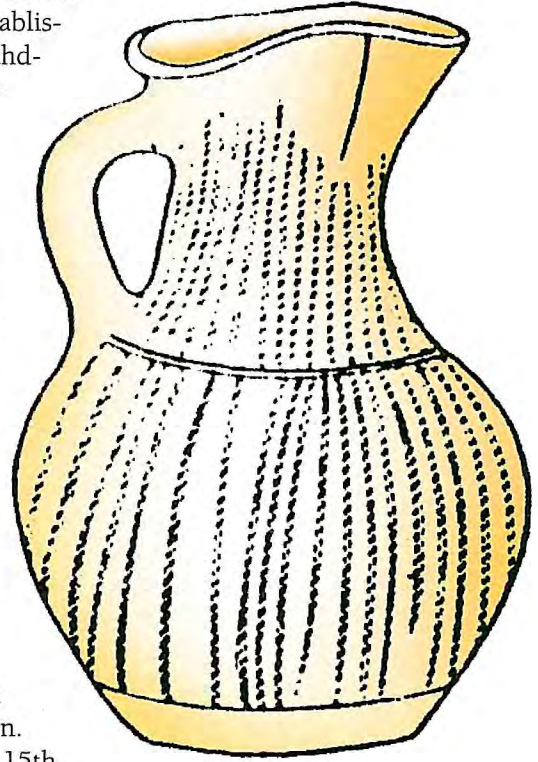
Around the middle of the 15th century there was a Muslim community of Bulgar-Kipchaks living here and these were subsequently to become the core of the Kazan khanate. The Chuvash, who still dwell in the same region and speak a dialect of Oghuz Turkish, are believed to be the descendants of these people.

The Danube Bulgars

Though the Byzantines resisted fiercely, they were unable to prevent the Danube Bulgars under Asparukh from entrenching themselves in the southern reaches of Dobruja.

Tuna Bulgarları'na ait pişmiş toprak bir eser.

Danube Bulgar pitcher.

tamamıyla tahrip ettiler (1236). Onlar çekildikten sonra Deşt-i Kıpçak'ta kurulan Altın-Orda Hanlığı zamanında geri kalan Bulgarların yeniden canlandırmaya çalıştıkları eski Bulgar şehri, Pulat-Timur Han tarafından ikinci defa ağır bir tahribata uğratıldı (1361) ve üçüncü defa olarak şehir, Timur'un, Altın-Orda Hanı Toktamış'a karşı yaptığı sefer esnasında tahrip edildi (1391). Tutunmasına imkân kalmayan halk dağıldı, bir kısmı Kaman'ın kuzeyine, Kazan taraflarına göçtü. XV. yüzyıl ortalarında, buralarda Bulgar-Kıpçak karışımı Müslüman ahali bulunuyordu ki, sonraki Kazan Hanlığı'nın esas nüfusunu bunlar teşkil etmiştir. Diğer taraftan dilleri Ogur Türkçesi'nin bir lehçesi olan, aynı bölgedeki Çavuşların, eski Bulgarların Torunları olduğu kabul edilmektedir.

Tuna-Bulgar Devleti

Asparuh (Espereh)'un Bizans'ın direnmesine rağmen Dobruca'nın güney bölgesinde kurduğu Tuna-Bulgar Devleti, kısa zamanda siyasî ve askerî bakımdan seviyeli bir güce erişti ve Bizans'ın yanında Avar Devleti'nin hücumlarına da karşı koyabildi.

681 senesinden itibaren Tuna-Bulgar devletinin sahası, Besarabya ile Dobruca'dan başka, bütün kuzey Bulgaristan'a, doğuda Karadeniz'e, güneyde Balkanların geçitlerine ve Batıda İsker nehrine kadar yayılıyordu. Komşu olmaları münasebetiyle en fazla irtibatları Bizans ile olmuştur. Bizans tarafından resmen tanınmasından sonra, Balkanlarda ve Orta Avrupa'da faal bir rol oynamaya başladılar.

Hazar prensesiyle evli olan II. Justinianus 688'de Bulgarlara karşı taarruza geçti. Bulgarlar onları durdurabilmek için Trakya'ya kadar ilerledilerse de İmparator'un ordusu önünden çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Slavlarla meskûn yerleri tahrip eden İmparator geri dönerken, Bulgar Türkleri, bir dağ geçidinde, Bizans ordusunun etrafını sarak imha etti. Buradaki karışıklıklar, Bulgar Türklerine ayaklanma ve Bizans'ın iç işlerine karışma fırsatı verdi. Sürgüne gönderilen II. Justinianus, Asparuh'un halefi olan Tervel Han'dan yardım istedi. 705'te onun desteği ile ikinci defa Bizans tahtına çıktı. Fakat İmparator yerini sağlamlaştırdı, sıkışık durumda iken verdiği yerleri geri almak için 708'de Bulgarlar üzerine yürüdüyse de mağlûp oldu.

Tervel Han, 716'da imparator III. Theodosios ile bir ticaret ve barış anlaşması im-

In a very short time the Danube Bulgars achieved a degree of political and military might that enabled them not only to resist the Byzantines but even to withstand the depredations of the marauding Avars.

From about 681 onwards, the Danube Bulgars extended their influence and dominions to incorporate not only Bessarabia and Dobruja but also all of northern Bulgaria from the Black Sea in the east to the mountain passes in the Balkans to the south with the Iskur river forming their western boundary. Because of their location and proximity, they came into contact most frequently with the Byzantines. Once the fact of their presence was acknowledged by the Byzantine court, they began to play a most active role in the affairs of the Balkans and Central Europe.

In 688 Justinian II, who was married to a Khazar princess, launched a campaign against the Bulgars. In retaliation the Bulgars descended into Thrace but nevertheless were forced to withdraw when confronted by the full strength of the imperial army. Justinian turned back home, his army laying waste to areas inhabited by Slavs as it went. The Bulgars however had set a trap. Catching the Byzantine army off guard in a mountain pass, they decimated it. This disaster was to have serious repercussions for the empire. Not only were the Bulgar Turks inspired to rise in revolt, they were also handed an opportunity to involve themselves in the endless intrigues of the Byzantine court. Sent into exile, Justinian sought and received the help of Tervel Khan, Asparukh's successor in the ensuing civil wars. With Bulgar aid he was restored to the throne in 705 and officially recognized the Bulgars' appropriations. In 708 however, by which time Justinian had consolidated his position, the emperor launched another campaign against the Bulgars in order to recover the concession he had been forced by circumstances to make. The effort was fruitless and the Byzantines were defeated.

In 716 Tervel Khan concluded a trade and peace treaty with Theodosius III. Tervel indeed proved himself to be an accomplished diplomat and statesman. The treaty not only guaranteed the security of his borders but also gained many economic advantages for the Bulgars as well. When the Arabs besieged Constantinople in 718, it was under the terms of this treaty that the Bulgars came to the Byzantines' aid and the Arabs were forced to pull back. Tervel made one more attempt to involve himself in the empire's

zaladı. Büyük diplomat ve devlet adamı Tervel Han; imzaladığı bu anlaşma ile sınırlarını emniyete alırken, iktisadî yönden de birçok menfaatler elde etmiştir. Bu anlaşmanın sonucu olarak Arapların 718'de Bizans başkentini kuşatması üzerine başkenti, birlikte müdafa ettiriler ve Arapların geri çekilmesini sağladılar. Tervel Han, Bizans işlerine bir kez daha müdahale etmek istedi ise de, 718'de ölmesi buna fırsat vermedi. Tervel Han'dan sonra 718-36 arasında VIII. yüzyılda Bulgar Türk hanları (isim listesi)'nda unutulmuş bir han, 736-740'da Sever, 740-56'da ise Kurmuş Han hüküm sürdü.

İmparator Konstantinos Koprinimos (741-775) Arapları yendikten ve tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Bulgar Türklerine sürekli taarruza geçti. Bu taarruzlar neticesinde Bulgarları mağlûp ederek pek çok esir aldı. Bulgar Türkleri bu durum karşısında barış istemek zorunda kaldılar. Kurmuş'un halefi Vineh (756-762) 759'da İmparator ile anlaşma imzaladı ise de, imparator tekrar taarruza başladı, ancak bu defa yenilerek geri çekildi.

Bizans'ın kuvvetlendiği zamanlar Bulgaristan buhran içine düşer. Bu duruma sebep, Bizans saldırıları değil, iç isyanlar ve mücadelelerdir. Nitekim Teleç (762-65) hükümdar cesedini de çiğneyerek tahta geçer. Ancak Bizans ile mücadeledeki başarısızlığını hayatı ile öder ve yerine amcası Seoin (765-767) tahta çıkar. Seoin, buhranın boyutlarının genişlemesi üzerine Bizans'a sığınıp hayatını kurtarırsa da, kendi yurttaşlarına karşı silâh olarak kullanılır. Bundan sonra facia sahneleri birbirini takip eder. Umor (767) Bihan ve Tokdu, karışıklığın kurbanı ve Bizans'ın elinde oyuncak olurlar. 768'de başa geçen Teling Han (768-777) da, karışıklığın önüne geçmeye çalışmışsa da, iç savaşlar yüzünden birgün kendisi de Bizans'a sığınmak zorunda kalır.

VIII. yüzyılın sonunda, kudretli şahıslar idareyi ellerine alınca, birlik ve beraberlik sağlanır, dış müdahalelere sebep olan şartlar ortadan kalkar. Kardam Han (777-804) Bulgaristan'ın iç durumunu düzeltti. Bu çağda kuvvetleniş, dış siyasette de kendini gösterdi. 791 ve 792'de Bizanslılar, taarruz teşebbüsünde bulundularsa da Kardam, onları yendi. 709'da imparator VI. Konstantinos'tan vergi talebinde bulundu. Teling ve daha çok Kardam Han ile Bulgar tarihinin parlak devri başladı. Kardam Han'dan sonra tahta geçen Kurum Han zamanında bu parlaklık artarak devam etti. Kurum Han (803-814) tahta oturduğu zaman Bulgarların çevresinde bü-

internal affairs but his efforts were cut short by his death in 718.

For much the remainder of the 8th century, relations between his successors and the Byzantines were fraught with difficulties. After defeating the Arabs and consolidating his power, Constantine V Coprinomos (r 741-775) launched repeated attacks against the Bulgars. So heavy were the losses that the Bulgars suffered that their khan, Kurmush, was forced to sue for peace. Kurmush's successor Vineh (756-762) concluded a peace treaty with the Byzantines but in 759 Constantine broke it and began attacking the Bulgars. This time he was defeated and forced to retreat.

There is a pattern in these events. Whenever Byzantine power was on the rise, the Bulgars went through a crisis stemming not so much from Byzantine attacks as from their own internal dissensions and struggles. Teletz (762-765) ascended the throne over the corpse of his murdered predecessor. His crushing defeat at the hands of the Byzantine emperor in turn cost him his own life and he was succeeded by an uncle, Seoin (765-767). Confronted by difficulties of his own,

Arap harfli
Bulgarca
bir mezar taşı.

Bulgarian
gravestone
inscribed in the
Arabic alphabet.

yük hadiseler cereyan ediyordu. Frankların darbesi ile büyük Avar Devleti yıkılıyor, neticede Franklar, Batı Avar ülkesini, Kurum Han ise Doğu Macaristan ile Erdel'i işgal ediyordu.

Kurum Han'dan çekinen Bizans İmparatoru I. Nikephoros, erken davranarak onu baskıya almak düşüncesi ile harekete geçti. Hanlık başkenti Presyaslav'ı tahrip etti ve ilerledi. Fakat hızla gelişen çetin savaşlar İmparator'un yenilmesi, ordusunun imhası ve kendisinin savaş meydanında ölümü ile sonuçlandı. Arkasından kalabalık bir ordu ile Bulgarlar üzerine yürüyen II. Mikhael'i de mağlub eden Kurum Han, adeta Bizans'ı ortadan kaldıracak duruma geldi ve "altın mızrağını yaldızlı kapu'ya asmaya" and içti.

809'da Sofya'yı, Niş ve Belgrad kalelerini işgal ederek, Orta

he was forced to take refuge among the Byzantines. This saved his life but also turned him into a pawn that the Byzantines used against his countrymen. This theme is repeated like a tragic leitmotif: Umor (767), Bahan, and Tokdu in turn succumbed to intrigue and became playthings of the Byzantines. Although Telering (768-777) managed to contend successfully with such disorders for a while, eventually he too had to flee to the Byzantines for safety.

Towards the end of the 8th century, Bulgar royal power finally passed into the hands of somewhat more accomplished individuals. With the restoration of internal unity and peace, the conditions that led to frequent Byzantine meddling were eliminated. Kardam Khan's long reign (777-804) marks the beginning of this process. Under his guidance, Bulgaria was restored to strength and began making its weight felt in diplomatic affairs. Although the Byzantines tried to attack in 791 and 792, they were repulsed on both occasions. At one point Kardam even felt so bold as to demand tribute from Constantine VI. The successes begun by Kardam continued and grew under his successor Kurum (803-814). Kurum's reign was a time when momentous events were taking place beyond the borders of Bulgaria. Avar power was being extirpated by the Franks and as the Franks took possession of the western part of the Avars' territories, Kurum began moving into and occupying eastern Hungary and Transylvania.

Worried by the rising power of the Bulgars under Kurum, Nicephorus I decided to make a preemptive strike against him. He advanced with his army and burned the khan's capital of Presyaslav. He made the mistake however of pressing on and in the resulting battle his army was destroyed and the emperor himself was killed on the battlefield. Kurum also repulsed a subsequent attack by Michael II at the head of a large army. In the flush of these successes, Kurum vowed to "hang his golden spear over the gilded gate" (a disparaging reference to the famous Golden Gate of Constantinople) and take the empire for his own. In 809 he occupied the citadels of Sophia, Nish, and Belgrade bringing under his control the most important military and trade route linking the Near East and Central Europe. In 813 he reached Adrianople (Edirne) from Philippopolis (Plovdiv). Throwing a siege around the city, he did not wait for its fall but instead advanced on

Arap harfli
Bulgarca bir
mezar taşı.

Bulgarian grave-
stone inscribed
in the Arabic
alphabet.

Avrupa ve Yakın Doğu arası en büyük askeri sevkıyat ve ticaret yolunu kontrolüne aldı. 813'te Filibe'den Edirne'ye ulaştı. burayı muhasara altında tutarak sür'atle ilerledi. İstanbul'u kuşattı (814 baharı). Fakat saldırıların en yoğun olduğu bir zamanda, ansızın öldü (13 Nisan 814).

Kurum Han'dan sonra oğlu Omurtag Han (814-831) başa geçti. Bizans İmparatorluğu ile hemen 30 senelik bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Bulgaristan'a güneyde sükûn, Bizans'a da mallarını gümrük ödemek şartı ile kuzeye sevk edebilme imkânı sağlıyordu. Omurtag Han, bu arada Franklarla da iyi geçinmek istiyordu. Ancak Omurtag Han'ın dostluk anlaşması için elçiler gönderdiği sırada, Franklar, Bulgaristan'a karşı güney doğu komşusu olan Slav oymaklarını ayaklandırmak için ellerinden gelen her türlü hareketi gösteriyorlardı.

İstemeyerek de olsa, silâh zoru ile Tuna-Sava-Drava havzasını almak, Maroş nehri vadisindeki, Orta Avrupa'nın, Roma devrinden beri terk edilmiş olan en büyük tuzlalarını işletmeye açmak sureti ile devletine büyük emniyet ve servet kaynağı kazandıran Omurtag Han zamanı Tuna Bulgarlarının tarihleri boyunca en parlak devirleri olmuştur. Kurulan şehirler, saraylar, köşkler, geniş ve muhtazam ölçüde inşaat ve imar, su yolları, abideler, Pliska ve Preslav şehirleri ile Madara kasabası civarında yüksek bir kaya üzerinde Kurum Han'ın 40 m2 lik yeri kaplayan kitabeli kabartması, o çağlardan bize kalan hatıradır. Fakat yerlilere oranla az olan Bulgar Türklüğü, o tarihlerde yavaş yavaş Bizans kültürünün tesirindeki Slav çoğunluğun etnik baskısını hissetmeye başlamıştı. Teşkilatlandırılan Slavlar, devlet hizmetlerine alınıyor, Türk unsurunun yerlilerle evlenmesi artıyor, idare tekniğinin zarurî sonucu olarak kalabalık yerli halkın dili, üst tabakada yayılıyor ve Türkler Slavlaşıyordu.

Bu Slavlaşma, Malamır (831-836) ve Pre-siyan (837-852) zamanlarında hızla artarak devam etti. Boris Han (852-889)'ın 864'de Ortodoksluğu resmen kabul ederek, o zamana kadar tek Tanrı inancı içinde yaşayan Bulgarları Hristiyanlaştırması ile tamamlandı. Boris Mikhail adını aldı. 869-870 İstanbul kiliseler toplantısında, Bulgar kilisesinin müstakil piskoposluk olarak katolik kilisesi temsilcilerince tanınması üzerine, Roma'nın Balkan yarımadasındaki iddialarının sona ermesi ile Türk devleti, büsbütün karakterini kaybedip, Slav, Bizans kültür çevresine tamamen girmiş oldu. O güne kadar kullanılan

Constantinople, laying siege to the city in the spring of 814. He died suddenly on April 13th at the height of the fray.

Kurum was succeeded by his son Omurtag (814-831) who immediately concluded a thirty-year peace treaty with the Byzantines. Under this treaty, peace was to reign in southern Bulgaria and the Byzantines were allowed to transport their goods northward provided they pay the khan customs duty. Omurtag also pursued a policy of getting on well with the Franks for at least one of not disquieting them. Just as he had dispatched envoys bearing the terms of a treaty of friendship however the Franks were trying to incite Slav groups neighboring Bulgaria to the southeast to attack the Bulgars and were doing everything in their power to achieve this aim.

Left with no other recourse but force of arms, Omurtag proceeded to reduce the entire Danube-Sava-Drava basin and place it under Bulgar control. Turning his attentions to the economic well-being of his domains as well, the khan reopened the great salt mines (the largest in Central Europe) in the valley of the Muresh that had been abandoned and lain idle since the days of the Romans. Omurtag's reign marks the highwater in the history of the Danube Bulgars. It was a time when cities were founded and palaces were built. There were extensive public works in the form of roads, aqueducts, and even monuments such as a great relief and inscription dedicated to Kurum Khan carved into a cliff in the vicinity of Madara.

Nevertheless the Turkish identity of the Bulgars, always threatened by the greater Slavic ethnic majority that surrounded it, was slowly disappearing beneath a thickening layer of Byzantine culture. Slavs were accepted more and more into state service; intermarriage between the Turkish and Slavic elements of the populace increased; the demands of government meant that the more widely-spoken language of the majority eventually gained the upper hand and was adopted by the upper classes as well. The Turks were transformed into Slavs.

This process accelerated during the reigns of Malamır (831-836) and his successor Pre-siyan (836-852). Boris (852-889) converted

Tuna
Bulgarlarına
ait insan
heykeli.

Danube
Bulgar
statue.

Türk "Han" unvanı da Boris'in halefi Simeon (893-917) tarafından "Çar" a çevrildi.

Eski Bulgar Sanatı

Bulgar Türklerinin sanatı mimarî eserler, heykeller, kabartmalar, madenî eserler, kuyumculuk eserleri ve keramiklerden oluşan zengin bir görünüm arz etmektedir.

Kurum Han'ın inşa ettirdiği Pliska şehri, Bulgar Türklerinin eski başkenti idi. Burada yer alan büyük bir kale harabesinde orta bölümdeki kalıntılar saraya aittir. Kesme taştan yapılmış olan surların köşelerinde köşeli veya silindirik burçlar göze çarpmaktadır. Bulgar (Türk) Sanatı'nın en yüksek zamanı olan Omurtag Han çağında Hükümdarın tahkim edilmiş sarayı da Pliska şehrinde inşa edilmişti.

Bahsedilen bu kalelere benzer başka yapılar da mevcuttur. Preslav'daki kale iç kale ve dış kale olarak yapılmıştı. Kale ve sarayın bulunduğu bir diğer yer de Madara'dır. Ancak bu yerdeki kabartmalar bu eserlerden çok daha ünlüdür. Madara'da kayaya yapılan kabartma, Kurum Han'ın hatırası için yapılmış önemli bir eserdir. Süvari olarak gösterilmiş hükümdar, elinde hükümdarlığının işareti olarak bir kadeh tutmaktadır. Kadeh tutan insan heykellerine Orta Asya'da da rastlanmaktadır. Saçları uzun hükümdar figürü ayrıca elinde bir tuğ tutmaktadır. Hükümdar burada bir av sahnesinde yer almaktadır. Çünkü atın arkasında bir av köpeği, atın ayakları dibinde sırtına mızrak saplanmış bir arslan figürü bulunmaktadır. Bulgarlarda başka kabartma eserlere de rastlanmaktadır. Bunlardan Starazagora ve Novozogora kabartmalarında yine hayvan figürleri yer almaktadır.

Madara'da bulunan altın kemerler, Sadoveç'te bulunan kemer parçaları, çeşitli yerlerde ele geçen gümüş düğmeler, yüzükler ve bilezikler, Vidin'de bulunan kuyumculuk aletleri eski Bulgar Türklerinde kuyumculuk sanatının ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir.

in 864, thus completing the Christianization of the Bulgars, who had long been monotheists in any case. Boris adopted Mikhail as his Christian name. At an ecumenical council held in Constantinople in 869-870, the Bulgarian church was recognized by papal representatives as an independent bishopric thus bringing to an end the papacy's claims of authority over the Balkan peninsula. The event also marks the disappearance of the last vestiges of Turkish identity among the Bulgars: Boris's successor Simeon (893-917) succeeded to the throne not "khan" but as "czar". Slavic and Byzantine culture had triumphed.

Early Bulgar art

A wealth of sculptures, metal objects, jewelry, and ceramics provide ample evidence of the richness of the art and architecture of the Bulgar Turks.

Pliska, which was founded by Kurum Khan, was the first permanent capital of the Bulgar Turks. Located at the center of this great ruined fortress are the remains of the khan's palace. The walls are built of dressed stone and reinforced with square or round turrets at the corners. During the reign of Omurtag, when Bulgar Turkish art enjoyed its most brilliant period, a fortified royal palace was built at Pliska.

There are other buildings resembling these. The citadel of Preslav contains inner and outer wards. Madara is another site where a fortified palace was located though the rock reliefs here are much better known. The relief, which is dedicated to the memory of Kurum Khan, depicts him mounted on horseback holding a goblet, the symbol of his sovereignty. The stance is suggestive of statues of human figures holding goblets that have been found in Central Asia. The long-haired figure of the khan is also holding a horsetail standard. Kurum is shown here hunting; a hound trails behind the horse while a figure of a lion transfixed with a spear lies at the horses' feet. Other Bulgar reliefs have been found. Among them, those at Starazagora and Novozogora incorporate animal figures.

Gold belts discovered at Madara, belt fragments discovered at Sadovets, silver buttons, rings, and bracelets discovered at many different sites, and jeweler's implements discovered at Vidin are evidence that the Bulgars were quite accomplished in jewelry-making.

Tuna Bulgarlarına
ait pişmiş toprak
bir eser.

Danube Bulgar
pitcher.

Pliska ve Madara'da Bulgar Türklerine ait, incelikle işlenmiş keramikler de ele geçmiştir. Elle veya kalıpla yapılmış ve XIV. yüzyılda en kaliteli seviyesine ulaşmış bu keramikler, Bizans ve bölgesel üslûplarla karışmış bir tarz gösterirler.

Delicately-worked Bulgar Turk ceramics have been found at Pliska and Madara. These are hand-thrown or molded wares and attain their highest level of quality in the 14th century. Stylistically they are an amalgamation of Byzantine and local pottery traditions.

Tuna
Bulgarlarına ait
pişmiş toprak
bir eser.

*Danube Bulgar
pitcher.*

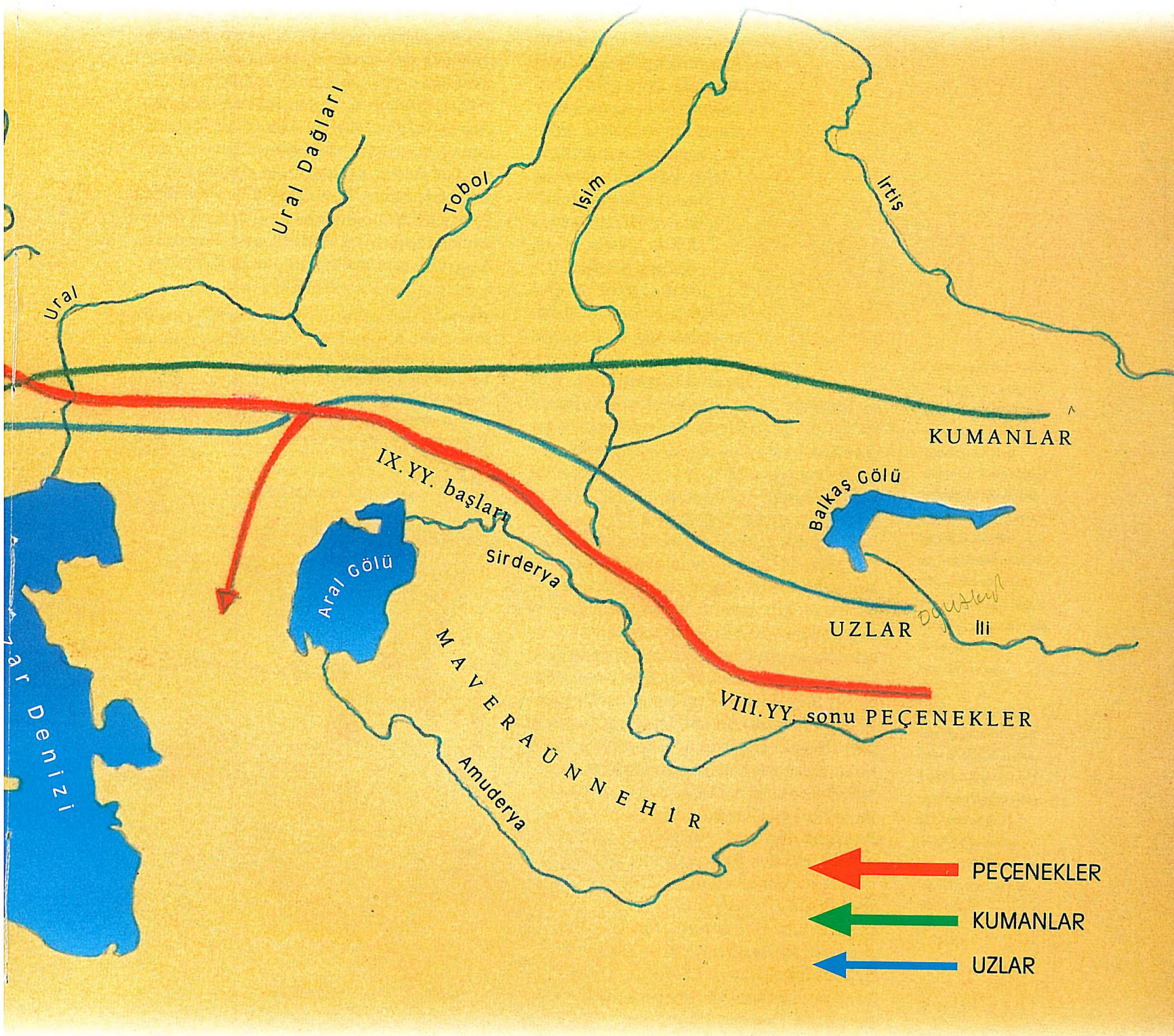

Peçenekler

IX. yüzyılın ilk yarısında Hazar-Uz baskısına dayanamayan Peçenekler, kalabalık kitleler halinde İdil nehrini geçerek 860-880 yıllarında Don-Kuban bölgesine geldiler. Buralarında yaşayan Macarları yerlerinden çıkardılar. Don-Kuban havalisine gelmeden önce Cim

The Petchenegs

Unable to withstand Khazar/Oghuz pressure the Petchenegs crossed the Volga in great numbers during the first half of the 9th century. Sometime between 860 and 880 they reached the region between the Don and Kuban rivers from which they dislodged the

ve Yayak boylarında yaşayan Peçeneklerin daha önceki tarihleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat İli havzası ile Isık Göl civarında yaşadıkları tespit edilmiştir. Batı Gök-Türk Hakanlığı'nın dağılmasından sonra Isık Göl-Balkaş dolaylarında bulunan Peçenekler, Karluk ve Oğuzların tazyiki ile VIII. yüzyılın ikinci yarısında Batı Sibirya'ya çekil-

Magyars dwelling there. We know relatively little about the history of the Petchenegs before their arrival in this region though it has been ascertained that those of the Cim and Yayak tribes previously lived in the vicinity of Issyk Kul and in the Ili basin.

After the khanate of the Western Blue Turks broke up, the Petchenegs were living in the re-

Peçenek, Uz ve Kumanların Orta Asya'dan gelerek Karadeniz'in kuzeyi ve Avrupa'ya yayılmaları.

Movements of the Petchenegs, Oghuz, and Cumans north of the Black Sea into Europe.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 2 nolu altın sürahi'nin 2 nolu tasfiri. Savaş alanından galip dönen ve Atilla olabileceği ileri sürülen kağan atı üzerinde bir elinde silahı, diğer elinde de düşmanın saçlarından sürükleyerek getirmektedir

Golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. The figure is a victorious khagan on horseback (claimed by some to be Atilla) returning from battle and dragging his foe by the hair.

mek mecburiyetinde kaldılar. Daha sonraları da Don-Kuban mevkiine geldiler. 889-893 yıllarında ise, Don nehrinden Dinyeper'in batısına kadar uzanan sahaya hâkim oldular. Peçeneklerin buralarda sekiz boy hâlinde yaşadıkları bilinmektedir. Bu boylar şunlardır: Ertim, Yula, Çor, Külbey, Karabey, Tolmaç, Kapan ve Çoban. Bu adlardan bazıları eski Türk unvanlarıdır (Yula, Çor, külbey, Kapan=Kargan). Ertim, Çor

ve Yula boyları birlikte hareket edildiğinde idareci durumundaydılar ve bunlara Kenger (Kangar) denilmekte idi. XII. yüzyıla gelindiğinde boy sayısı on üçe yükseldi. Hazarlar, Uzlar, Macarlar ve birtakım Fin kabileleri ile Slavlar, Peçeneklerin komşuları idi.

Don nehrinden, Tuna'ya kadar uzanan bozkırları ellerinde bulunduran Peçenekler, özellikle Kiev Rusyası tarihi üzerinde büyük tesirler bırakmışlardır. Nitekim, aşağı yukarı 900-1036 yılları arasında Peçenekler ile Ruslar yan yana yaşamışlardır. Peçenekler ilk defa 915 yılında Knez Igor zamanında Ruslar üzerine akın yaptılar. 1036 yılına kadar on biri büyük çapta olmak üzere birçok seferde bulundular. 968 yılında Kiev'i kuşattılar ve Knez Svyatoslav'ı mağlûp ederek öldürdüler. 992, 996, 1015 yıllarında Rusların hücumlarına karşılık verdiler. Bu sayede Peçenekler, Rusların Karadeniz'e inmelerine mani oldular. Bu durum, Bizans'ın menfaatlerine de uygun düşüyordu. 915'te başlayan Peçenek-Bizans dostluğu, İstanbul'dan gönderilen elçiler ve hediyelerle bir müddet devam ettirildi. Peçenekler, ayrıca Bizans'tan kumaş, baharat, boya, süs eşyası ve mücevherat alıyor, karşılığında bal mumu, tutkal, kıymetli deri satıyorlardı.

Peçenekleri İdil ötesi yurtlarından çıkaran Uz-

gion around Lake Balkhash. As a result of Karluk and Oghuz pressure, they were forced to withdraw into western Siberia during the second half of the 8th century and later arrived in the Don-Kuban region. Between 889-893 they gained control of the area extend from the Don to the western banks of the Dneiper. Eight tribes of Petchenegs have been identified as living here: Ertim, Yula, Çor, Külbey, Karabey, Tolmaç, Kapan, and Çoban. Some of these names (Yula, Çor, Külbey, and Kapan (=Kargan)) are actually very old Turkish titles.

1799 yılında Nad-Sent-Mikloş köyünde bir çukurun kazılması esnasında ortaya çıkarılan 23 parça altın kaptan oluşan Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi toplu bir vaziyette görülmektedir. Bu hazineye "Atilla'nın hazinesi" de denilmektedir.

Inscribed golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

ların batıya doğru ilerlemeleri ve Oka-Sura etrafında Peçenek doğu grubuna baskılarını arttırmaları, onların rahat ve huzurunu bozdu. Bunun üzerine bir kısım Peçenek 942-970 yılları arasında Macaristan'a yerleşti. Asıl kitle, batıya doğru kaymaya başladı. XI. yüz-

yılın başlarında Peçenekler, Dnyester boyuna indiler. Bu durum onların

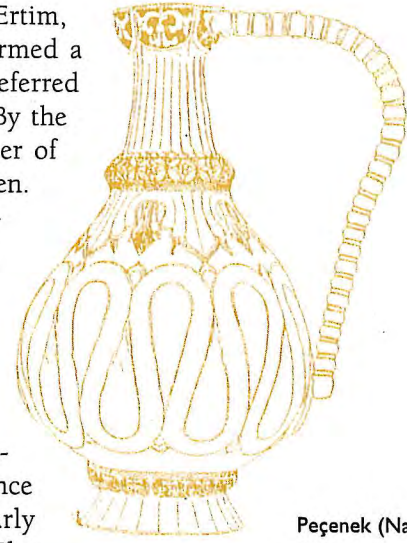
Don bölgesindeki hâkimiyetlerinin azalmasına sebep oldu. Bundan istifade eden Ruslar, Peçeneklere 1036 yılında ağır bir darbe vurdular. Bu tarihten sonra Peçenekler Tuna boylarına geldiler ve Tuna nehri Peçenekler ile Bizans arasında sınır oldu. Arkalarında Uz baskısının şiddetlenmesi üzerine peçenekler Balkanlara doğru kaymaya başladılar. Hattâ bazı boylar, Bizans ile anlaşarak sınır bekçiliği yapıyordu. 1048'den sonra pek çok Peçenek Bizans hizmetine girdi. Bunlar arasından Anado-

Acting in concert, the Ertim, Çor, and Yula tribes formed a ruling class and were referred to as Kenger (Kangar). By the 12th century, the number of tribes had reached thirteen.

The Petchenegs' neighbors were the Khazars, Oghuz, Magyars, and a number of Finn and Slav groups.

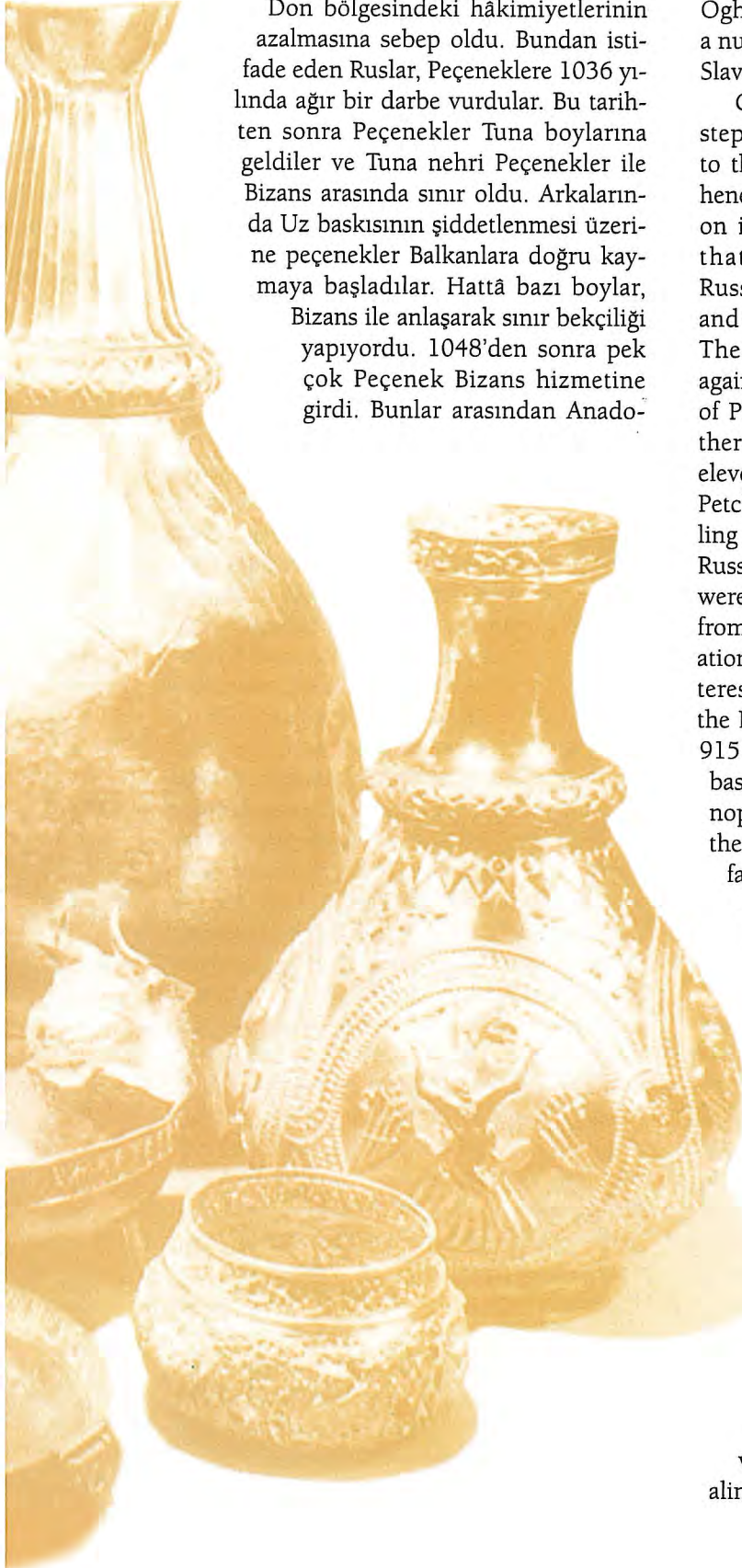
Controlling the steppes from the Don to the Danube, the Petchenegs had great influence on its history, particularly that of Kievan Rus. The Russians and Petchenegs were in frequent and close contact between 900 and 1036. The Petchenegs launched their first raids against the Russians in 915 during the time of Prince Igor. From then on up until 1036 there were many more campaigns, at least eleven of them on a large scale. In 968 the Petchenegs besieged Kiev, defeating and killing Prince Sviatoslav in battle. They beat off Russian attacks in 992, 996, and 1015 and were instrumental in preventing the Russians from reaching the Black Sea. This was a situation that was in keeping with Byzantine interests. The amicable relationship between the Byzantines and Petchenegs that began in 915 was perpetuated for some time by embassies and gifts dispatched from Constantinople. There was also a lively trade between the two in which the Petchenegs acquired fabrics, spices, dyes, and jewelry from the Byzantines in exchange for beeswax, glue, and leather and hides.

The western progress of the Oghuz, who had driven the Petchenegs from their homeland beyond the Volga in the first place, began disturbing the easternmost groups of Petchenegs dwelling in the vicinity of the Oka and Sura rivers. Some Petchenegs migrated into Hungary and settled there between 942 and 970. The main body however began shifting westward. By the early 11th century, the Petchenegs descended into the Dneister valley. This had the effect of reducing their control of the Don region however and the Russians were quick to take advantage of this, dealing the Petchenegs a severe blow in 1036.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden altın sürahi. Üzerindeki yazıtta "soben o kadar ünlüdür. Hibe oyma (gravür)" yazılıdır.

Inscribed golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

lu'ya da gönderilenler oldu. Anadolu'da Peçeneklerle alâkalı birçok yer adı, Bizans tarafından yerleştirilen bu Peçeneklere aittir. Nitekim bunlardan bir kısmı 1071 Malazgirt savaşında Alparslan tarafına geçerek Bizans'ın yenilmesinde rol oynamışlardır.

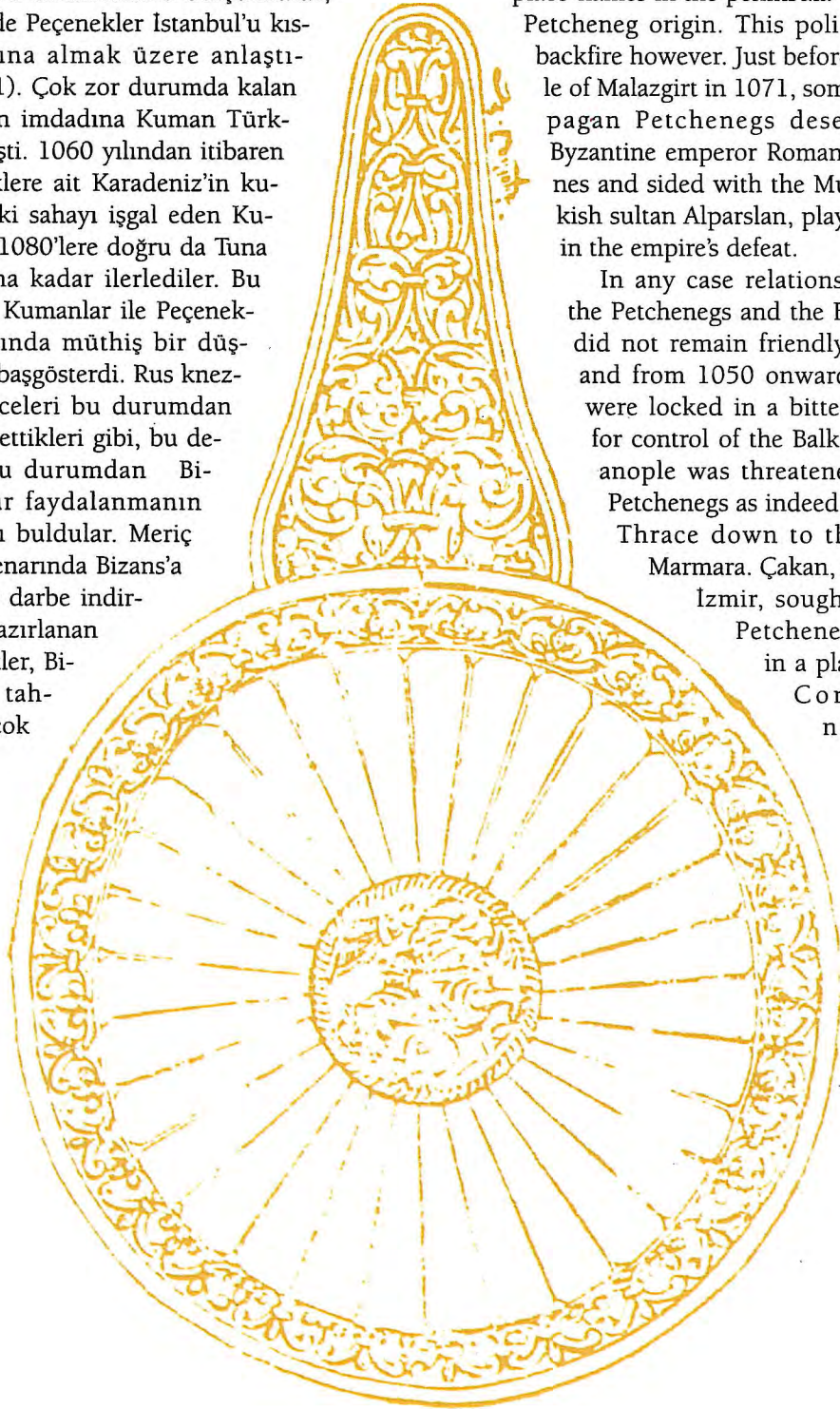
1050 yılından itibaren Peçenekler, Balkanlarda Bizans ile şiddetli mücadelelere giriştiler. Edirne çevresi, Trakya'nın Marmara'ya kadar olan sahilleri Peçeneklerin tehdidine maruz kaldı. Bizans'ın buhranlı anlar yaşadığı yıllarda İzmir Beyi Çakan, İstanbul'u zapt etmek üzere Peçenek başbuğları ile irtibat kurdu. Ege'de donanması ile Çakan, Marmara sahillerinde Selçuklular, Edirne'de Peçenekler İstanbul'u kışkaç altına almak üzere anlaştılar(1091). Çok zor durumda kalan Bizans'ın imdadına Kuman Türkleri yetişti. 1060 yılından itibaren Peçeneklere ait Karadeniz'in kuzeyindeki sahayı işgal eden Kumanlar 1080'lere doğru da Tuna boylarına kadar ilerlediler. Bu sebeple Kumanlar ile Peçenekler arasında müthiş bir düşmanlık başgösterdi. Rus knezleri, önceleri bu durumdan istifade ettikleri gibi, bu defa da bu durumdan Bizanslılar faydalanmanın yollarını buldular. Meriç nehri kenarında Bizans'a kat'i bir darbe indirmeye hazırlanan Peçenekler, Bizans'ın tahriki ile çok

Thereafter we find the Petchenegs arriving at the banks of the Danube, with that river becoming the border between them and the Byzantine imperium. The pressure of the Oguz behind them however was relentless and when it suddenly flared up, the Petchenegs this time began moving towards the Balkans. Some groups entered into agreements with the Byzantines in which Petchenegs became guardians of the empire's frontiers. From 1048 onward we find increasing numbers of Petchenegs recruited into the empire's service. Some groups were even settled in Anatolia and became the source of numerous place-names in the peninsula that are of Petcheneg origin. This policy was to backfire however. Just before the battle of Malazgirt in 1071, some of these pagan Petchenegs deserted the Byzantine emperor Romanus Diogenes and sided with the Muslim Turkish sultan Alparslan, playing a role in the empire's defeat.

In any case relations between the Petchenegs and the Byzantines did not remain friendly for long and from 1050 onward the two were locked in a bitter struggle for control of the Balkans. Adrianople was threatened by the Petchenegs as indeed was all of Thrace down to the Sea of Marmara. Çakan, the bey of İzmir, sought out the Petcheneg leaders in a plan to take Constantinople in

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 15 nolu tavaya benzer küçük altın kase. Sapın iç tarafında "benim hibe gravürüm" ibaresi okunmaktadır.

Small golden porringer from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. There is an inscription on the handle.

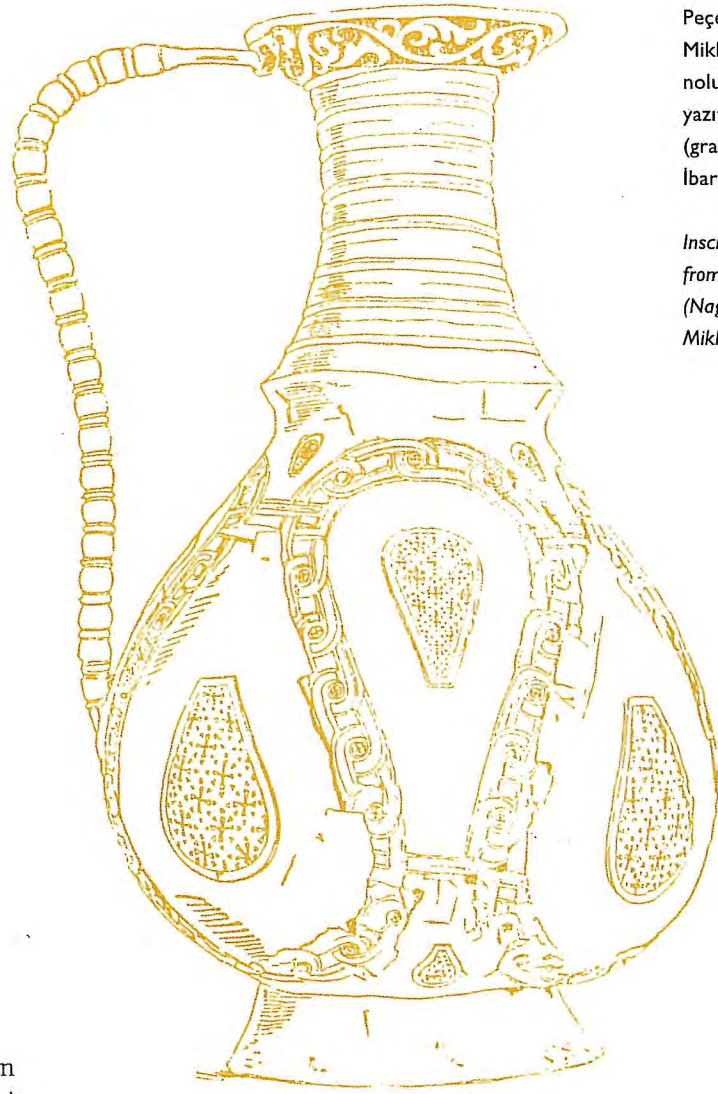
Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 2 nolu altın sürahi'nin 1 nolu gravürü. Sürahinin gövdesinde madalyon içinde görülen sahnede grifon'un geyige saldırısı tasvir edilmiştir.

Golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. The medallion on the body contains an engraved scene of a gryphon attacking a stag.

kalabalık olan Kumanların saldırısına uğradılar. Lebinium'da mağlûp olarak tamamen ezildiler (29 Nisan 1091). Böylece siyasî tarihleri sona eren Peçeneklerden geri kalanlar etrafa dağıldılar.

Hayatta kalmayı başarabilen Peçeneklerin bir kısmı Macaristan'a gittiler ve Peşte çevresi ile Fertö vilâyetinde yerleştirildiler. Bir kısmı da Uzlar ve Kumanlar arasına karıştılar. Balkanlarda kalanların çoğu ise, Vardar nehri boyunca yerleştiler. Makedonya'daki Meglano-Ulah'ları ile Sofya etrafındaki Şop-Bulgarlarının Peçenek neslinden oldukları söylenmektedir. Anadolu, Sırbistan, Rusya, Macaristan ve Kafkaslarda bazı yer adları ile halk efasanelerinde Peçeneklerin hatıraları yaşamaktadır. Orta Macaristan'da ele geçen meşhur, Nagy - Szent Miklos hazinesinin altın kapları üzerindeki Gök-Türk alfabeli yazıların Peçeneklere ait olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Güney Rusya'da Poltava'da bulunan Perescepine hazinesi de onlara aittir. Yüz elli yıldan fazla Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Peçenekler, her biri kendi başbuğunun idaresinde olarak boy teşkilâtı çevresinde kalmışlar ve bir devlet kuramamışlardır. Fakat savaş ve müdâfaa durumlarında ortak hareket edebilmişlerdir. XI. yüzyıl ortalarında Turak adında bir başbuğ on bir Peçenek boyunun başına geçmişse de bütün boyları hâmiyeti altına alamamıştır.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 3 nolu altın sürahi. Altındaki yazıtta "hibe oymaya (gravüre) sahib olan". İbaresini okunmaktadır.

Inscribed golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

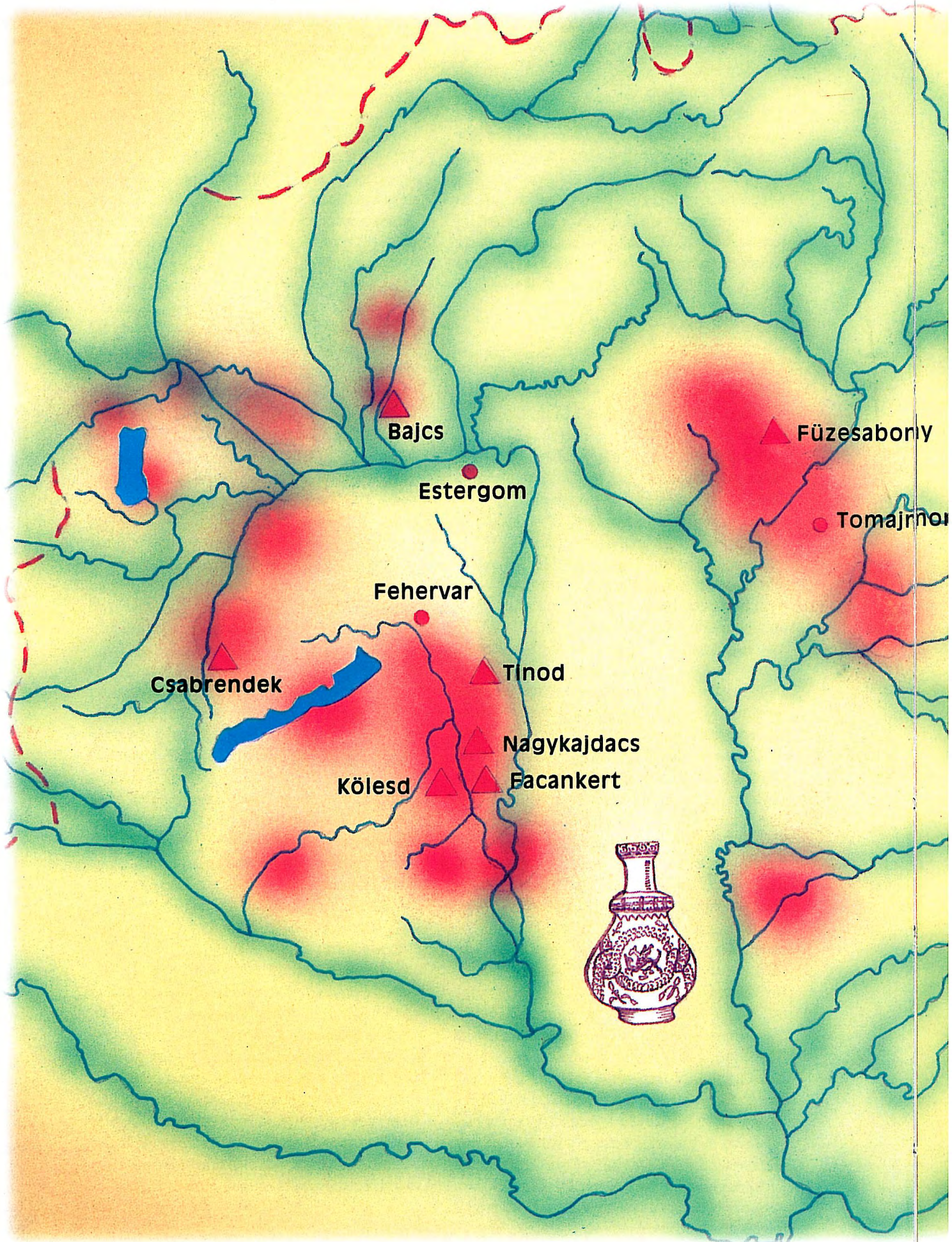
which Çakan, in command of his Aegean fleet, the Seljuks, who had by then reached the shores of the Marmara, and the Petchenegs in Adrianople would entrap the Byzantines and strangle them (1091).

The plan might have worked except that, at the last moment, the Cuman Turks came to the rescue of the beleaguered Byzantines. From 1060 on, these Cumans had begun occupying parts of the Black Sea steppes that had belonged to the Petchenegs. By the 1080's they had advanced as far as the banks of the Danube. There was consequently an intense rivalry and hatred between the Cumans and Petchenegs. The Russian princes had known how to exploit this enmity for their own purposes and now the Byzantines were seeking out ways to do the same. Just as the Petchenegs were preparing to deal the Byzantines a fatal blow on the Maritsa (Meriç) river, they were overwhelmed by the Cumans who had been spurred on to the task by the Byzantines.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 5 nolu altın sürahi. Kitabesinde "hibe abide (yani hibe hediye). Büyüğe" yazmaktadır.

Inscribed golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

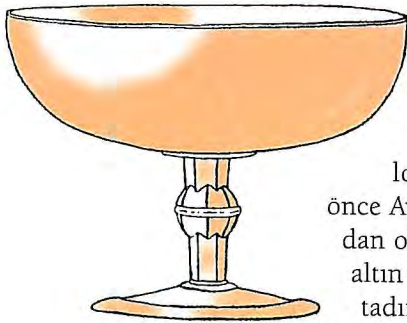
Macaristan'da
Peçenekler'e ait
buluntu yerleri.

Petcheneg
archaeological
sites in Hungary.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden altın içki kadehi. Üzerindeki yazıtta "Boyla Zopan'ın kasesi Botaul tarafından yapıldı, Zopan'ın çevresindekilerin içki içmesi için kase" yazmaktadır.

Inscribed golden goblet from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. The inscription reads: "Boyla Zopan's goblet was made by Botaul. Goblet for Zopan's followers to drink from."

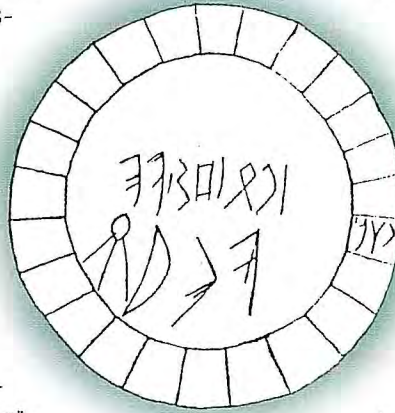
Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 6 nolu altın sürahinin dibindeki yazıt.

Inscription on the base of golden pitcher (6) from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

Peçeneklerde Sanat

Diğer Türk kavimlerinin sanatlarında olduğu gibi dökme, savat ve baskı tekniğinin uygulandığı madenî eserlere sahip Peçeneklerin sanatlarında süregelen gelenek Orta ve İç Asya sanat geleneğidir. Çeşitli aletler, silâhlar, at koşumları vb. gibi eserler bu duruma işaret etmektedir.

Peçeneklere ait olduğu ileri sürülen en önemli sanat eserleri ünlü Nagy Szent Miklos hazinesidir. Bu hazine daha önce Avarlara da atfedilmişti. 23 parçadan oluşan hazinede meyva tabakları, altın çanaklar ve sürâhiler yer almaktadır. Kaplardan bazılarının üzerinde yanlış olarak runik denilen Türk yazıları bulunmaktadır. Bu eserler üzerinde yer alan figürlü kompozisyonlar Orta ve İç Asya'nın ikonografisini aksettirmektedir. Bu tür kompozisyonlar bakımından en zengin parçalardan birisi 2 numaralı sürâhidir. Burada bir grifonun bir geyiğe saldırdığı hayvan mücadele sahnesi, miğferli, hafif çekik badem gözlü, bıyıklı ve sakallı zırh giymiş ve kuyruğu düğümlü bir ata binen süvari tasviri gibi sahneler yer almaktadır. Bir elinde flamalı bir mızrak tutan süvari, bir esiri sürüklemekte olup, atının terkinde bir de kesik baş götürmektedir. 2 ve 7 numaralı sürâhide yer alan insan kaçırın

Peçenek (nad-sent-mikloş) hazinesi'nden oval altın tabak. Üzerindeki yazıtta "hibe oymanın olduğu bu değeri gravürleştiren akay'dır" ibaresi okunmaktadır.

Inscribed golden dish with an oval form from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

In the battle, which took place at Lebini-um (Levunion) on 29 April 1091, the Petchenegs were crushed and only a few groups of survivors managed to escape. With this defeat the Petchenegs effectively disappear from the pages of history.

Some of the survivors migrated to Hungary and settled in the vicinity of Pest or around Neusiedler Lake. Some joined the Oguz and Cumans and were absorbed by them. The majority of those living in the Balkans settled down along the Vardar river. The Meglano-Wallachs of Macedonia and the Sop-Bulgars from Sofia are said to be of Petcheneg origin. Reminders of the Petchenegs live on in place names and folk-legends in Anatolia, Serbia, Russia, Hungary, and the Caucasus. The Blue-Turk inscriptions

on the gold vessels of the famous Nagy-Szent Miklos hoard discovered in central Hungary were what proved they were of Petcheneg origin. The Petrescepine hoard, discovered at Poltava in southern Russia, is also Petcheneg. For more than a century and a half, Petchenegs living in the steppes north of the Black Sea never advanced beyond a tribal political organization nor founded a state. Despite this, they were able to coordinate their movements in the event of attack or defense. Around the middle of the 11th century, someone by the name of Turak assumed the leadership of the ele-

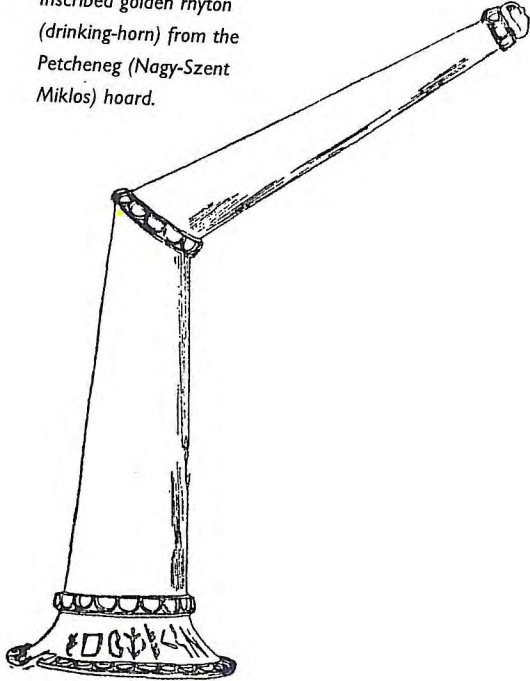

Garuda tasviri de çok önemlidir.

Hazinedeki kapların bazıları boğa ve at başlıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz eserlerin dışında kalan tabakların veya sürahilerin içinde ve dışında hayvan figürlü veya bitki motifli kabartmalar ve hayvan mücadele sahneleri ile çeşitli mitolojik kompozisyonlar yer almaktadır.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden boynuz şeklinde altın içki kadehi. Üzerindeki yazıtta "kuyumcunun hibe gravürü" yazmaktadır.

Inscribed golden rhyton (drinking-horn) from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

ven Petcheneg tribes but was unable to reduce all of them to submission.

Art among the Petchenegs

Like other Turkish groups, the Petchenegs were good metalworkers following traditions and practices and employing techniques and motifs that are a continuation of Central and Inner Asian art. These elements are apparent in tools, weapons, and horse fittings.

Reference was made above to the famous Nagy-Szent Miklos hoard. Consisting of twenty-three pieces, these gold dishes, bowls, and pitchers were originally thought to have been of Avar origin. Some contain inscriptions in Turkish that were mistaken for runes. The figured compositions with which the vessels are decorated are characteristic of Central and Inner Asian iconography. A pitcher, designated as "nr 2", is one of the richest in terms of such compositions. There is a scene in which a gryphon is attacking a deer and another depicting a rider mounted on a horse with a knotted tail. The horseman is dressed in armor and helmet, sports a beard and moustache, and has lightly almond-shaped eyes. In one hand he holds a lance with a pennant and he drags a captive behind him. There is a severed human head suspended from the back of his saddle. Some of the objects are decorated with the heads of bulls and horses. Others are decorated inside and out with repousse figures of animals, plant motifs, animal combats, and mythological compositions.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden dairevi altın vaftiz tası. Üzerindeki Yunan harfli Türkçe kitabede "abidevi hibe gravür (oyma). Dede'nin doğumuna hatıra olsun!" Yazmaktadır. Tas üzerindeki ikinci bir kitabede ise "kuyumcunun hibe gravürü" yazmaktadır.

Golden baptismal bowl from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. There are two inscriptions in a Turkish language using Greek letters.

Uzlar

Oğuzların bir kolu olan bu kavim Rus yıllıklarında Tork (Türk), Bizans kaynaklarında ise Uz diye geçmektedir. 860'lı yıllarda Peçenekleri İtil ötesindeki yurtlarından çıkararak o sahaya yerleşmişler ve sonradan batıya doğru ilerlemişlerdir. Kiev knezi Vlademir'in müttefiki olarak 985 yılında İtil Bulgarlarına karşı yapılan sefere bazı Uz grupları da katılmıştı. Yalnız bunların Kiev bölgesine göçleri ise 1036 yılında Peçenekleri mağlûp etmelerinden sonra olmuştur. Uzları Peçenek yurduna sevk eden sebep ise; 1030 yılından itibaren Don nehri boylarında faaliyet göstermeye başlayan Kumanlardır. Nitekim Uzlar, Kumanların ileri harekâtı neticesi Dinyeper havasına doğru kaymışlardır(1048).

Kiev Rusyası'nın güney bölgelerine kadar yayılan Uzları Rus knezleri 1060 yılında ani bir hücumla mağlûp ettiler. Bu mağlûbiyet üzerine kalabalık Uz kitleleri batıya doğru çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Bu esnada Uzlardan bir kısım da Kiev dolaylarında Rus knezlerinin hizmetine girerek Ros nehri boyunca yerleştiler. Batıya giden Uzlar ise 1065 yılında Bizans ve Bulgar mukavemetini aşarak Tuna boylarına geldiler. Bu bölgede, daha önce yurtlarından ettikleri Peçeneklerle komşu oldular. Böylece aralarındaki mücadele tekrar başlamış oldu. Bu arada arkadan gelen Kuman tazyiki yüzünden Tuna'yı geçerek Balkanlar ve Trakya'ya kadar ilerlediler. Akın ve yağmalarını Selânik ile Peloponnes'e vardırان Uzların bu hareketi Bizans'ı telâşlandırdı.

Uzların bu geniş coğrafyada yayılmaları, oraları tam manasıyla hâkimiyetleri altına almaya kâfi değildi. Bu sırada bastırان şiddetli kış ve Uzlar arasında baş gösteren salgın hastalıklar çok sayıda nüfus kaybına sebep oldu. Ayrıca Bizans entrikası ve intikam alma duygusuyla harekete geçen Peçenekler ile bölge halkının hücumları da Uzların tamamen güç ve kudretlerini yitirmelerine sebep oldu. Bas-kınlardan kurtulan az sayıda Uz ise Macaristan'a akın tertip etmişlerse de başarılı olamamışlardır (1068).

Bir miktar Uz kalıntısı Bizans ordusuna alınarak başta Makedonya olmak üzere çeşitli bölgelere gönderilmişlerdir. Nitekim, bu Uzlardan bir grubun Selçuklulara karşı Anadolu'da Bizans saflarında bulunduğu bilinmektedir. Güney Rusya'ya geri dönen bazı Uzlar ise, Kiev şehrinin varoşlarına yerleştirilmiştir.

Doğu Avrupa sahasında kısa bir dönem

The Oghuz

The Oghuz, a branch of the Oğuz Turks, are referred to in the Russian chronicles as the Torks (ie Turks). In Byzantine sources they are called Ouzoi. These were the people who, in the 860's, drove the Petchenegs from their trans-Volga homeland and settled down in their place. Subsequently they too began advancing westward. In 985, a number of Oghuz groups joined Prince Vladimir of Kiev in his campaign against the Volga Bulgars. They did not actually begin migrating into the Kiev region however until the defeat of the Petchenegs in 1036. What drove the Oghuz into the Petchenegs' territories however was the Cumans who started becoming active along the banks of the Don in 1030. It was the advance of the Cumans that shifted the Oghuz towards the basin of the Dneiper.

The Oghuz spread out as far as the southern regions of Kievan Rus. In 1060 they were defeated by the Russians in a lightning attack after which large masses of them were forced to withdraw westward. Some Oghuz however entered the service of the Kievan princes and settled down along the Ros river. In 1065 those who moved westward overcame Byzantine and Bulgar resistance and reached the banks of the Danube sharing a border with the very same Petchenegs that had previously displaced. This reignited the old struggle between the two. With Cuman pressure from behind, the Oghuz crossed the Danube and advanced as far as Thrace, raiding and looting the cities there. Soon afterwards, in a series of disastrous expeditions into the Balkans, they were annihilated by the Petchenegs and Bulgars. The last of the Oghuz who migrated west of the Volga were finally wiped out or assimilated by the Cumans. A few remaining groups were taken into the Byzantine army and deployed in various parts of the empire-largely in Macedonia, though at least one Oghuz unit is known to have fought in the Byzantine ranks against their Seljuk kin in Anatolia. Other Oghuz who returned to southern Russia were settled in the suburbs of Kiev.

faaliyet gösteren ve diğer Türk boylarına nazaran kendileri hakkında çok az bilgi sahibi olabildiğimiz Uzlardan günümüze en açık örnek bugünkü Moldavya'da yaşayan, dil ve kültürlerini büyük ölçüde muhafaza eden Gagauz Türkleridir.

Kuman - Kıpçaklar

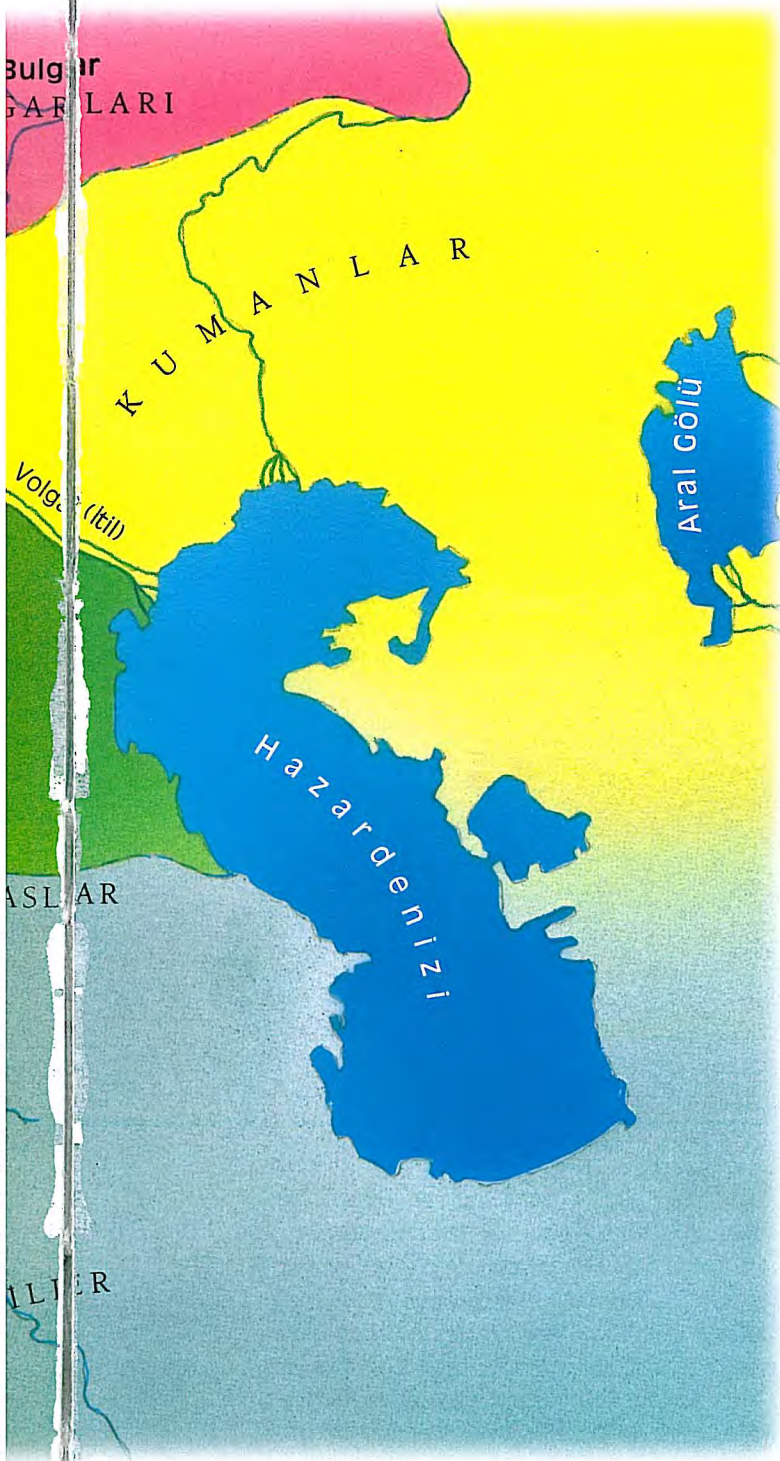
X. Yüzyıl
Ortalarında (961
yılında) Doğu
Avrupa'da Türkler.

*Turks in eastern
Europe around the
middle of the 10th
century (961).*

Batı Gök-Türk topluluklarından olan Kıpçaklar X. yüzyılda İrtiş boylarında bulunan ve aynı soydan gelen Kimeklerin İşim-Tobol vadilerinde oturan bir koludur. Kuman adı bazı kaynaklarda sarı, sarışın, sarı saçlı insanlar manasına gelir. Kıpçak kelimesinin Türkçe'deki karşılığı ise; öfkeli, aniden kızan; kuman ise; yine sarımtırak, solgun demektir. Kıpçakların yaşadıkları bölgeye göre daha

The Cuman-Kipchaks

The Kipchaks were one of the groups of Western Blue Turks. Dwelling in the Tobol and Ishim river valleys, they were a branch of the Kimak Turks (with whom they were closely related) from middle reaches of the Irtysh. In some accounts, the name "Cuman" is applied to people with fair complexion or fair hair. "Kıpçak" is said to have meant "furious" or "quick-tempered" while "kuman" had me-

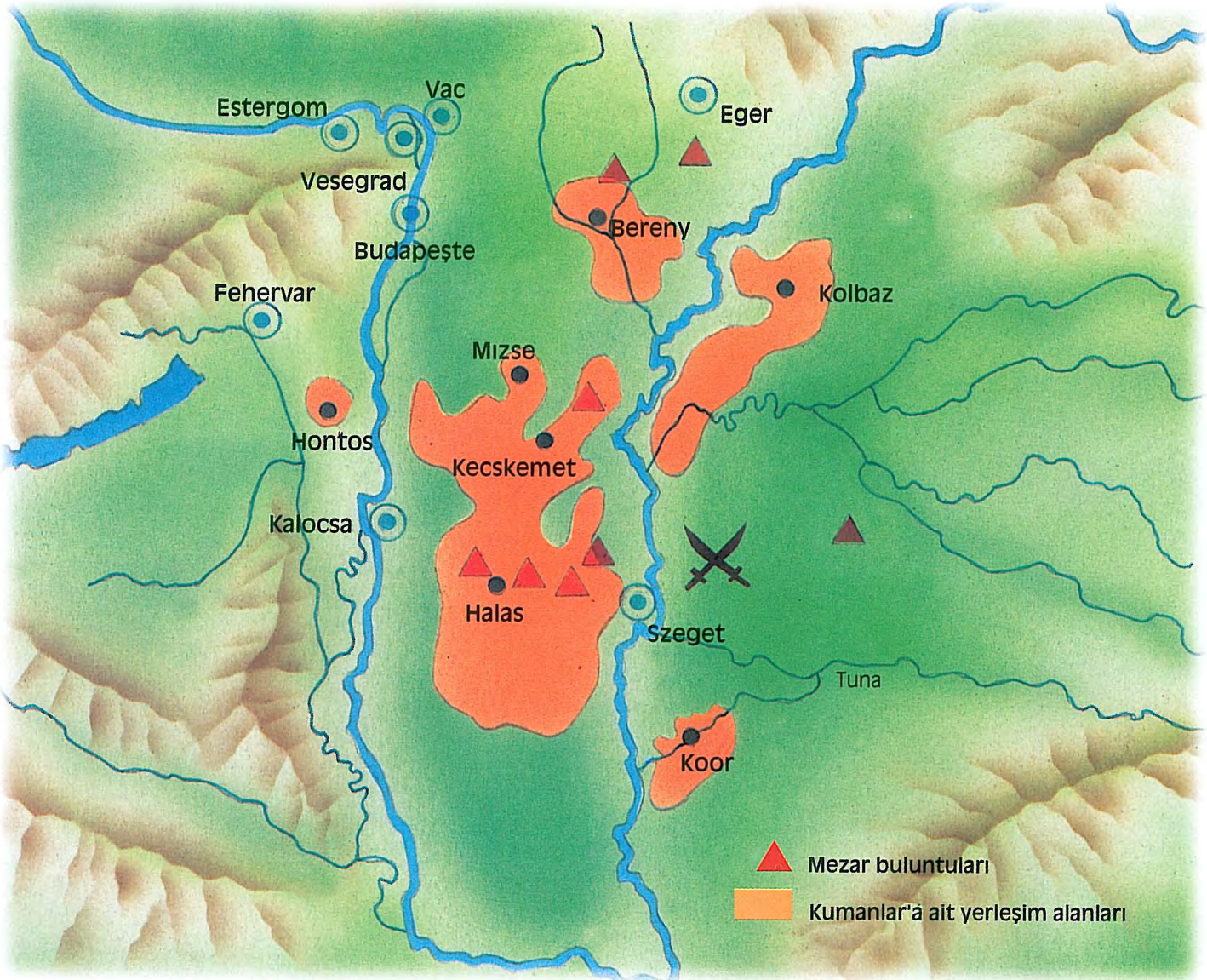
güneyde kalan ve diğer bir kollarını teşkil eden Kumanların da kendilerine katılmalarıyla kuvvetlenen Kıpçaklar Kıtayların baskısı ve yer darlığı dolayısıyla Volga üzerinden Güney Rusya'ya kadar ilerlemişlerdir. Moğol istilâsına kadar Karadeniz kuzeyindeki bozkırlarda hüküm süren Kuman-Kıpçaklarının Rus ve Bizans tarihinde önemli yerleri vardır.

1055 yılında Pereyaslavl knezi ile anlaşılan Kuman başbuğu Boluş'tan sonra, 1061'de Ruslarla yapılan savaşta Kumanlar galip gel-

anings of "pale" or "yellowish". The Cumans were a separate branch of the Kipchaks inhabiting a region rather more southern than theirs. At some point the two communities joined forces and began to expand. As there was limited space in which to do this and also because of pressure from the Kara-Khitais who were moving westward, they followed the Volga as far as southern Russia. The Cuman-Kipchaks ruled over the steppes north of the Black Sea until the Mongol invasions and played an important role in both Russian and Byzantine history.

In 1055 the Cuman leader Boluş concluded an agreement with the prince of Pereyaslavl. In a battle with the Russians in 1061, the Cumans emerged victorious. In 1068 in a battle by the river Alta near Kiev, they defeated a combined force of several Russian principalities that had been supporting some of the Oghuz and Petcheneg groups that the Cumans had been pursuing. Continuing their raids in the 1080's, the Cumans spread out from the Lake Balkhash-Talas basin to as far as the Danube; in the Caucasus, they penetrated the Kuban region; in the north, they reached the banks of the Oka river-the boundary with the Volga Bulgars. In other words, at their height, the Cumans controlled a vast swathe of steppe stretching from eastern Europe to western Siberia. This region is referred to in Islamic sources as the "Kipchak Steppeland"; in European ones it is called "Comania".

At this time, the Cuman-Kipchak territories consisted of five separate areas: Central Asia, Yayık-Volga, Don-Denets, Lower Dneiper, and Danube each of which had their own leaders and lived apart from one another. The Cumans who were of such help to the Byzantines at the battle of Levunion in 1091 were inhabitants of the Danube region. The same year, the Cumans entered Hungary and a year later Poland. In 1093 they were raiding Byzantine territories and in 1094 those of the Russians. These raids were not so much intended to seize control of land as it was to fend off threats they perceived to be directed against the steppes on which they dwelt. This policy of ensuring their own security was also pursued through treaty and diplomatic marriages. In the interminable power-struggles among the Russian princes, the Cumans often invaded the territories of the rivals of whichever one they happened to be supporting. When two embassies sent to Kiev in 1096 were murdered, the Cumans

Macaristan'da
Kumanlar'a
ait buluntu
yerleri.

Cuman
archaeological
sites in Hun-
gary.

diler. Kumanların önünden kaçan bazı Uz ve Peçenek guruplarına destek veren Rus knezlerinin ortak ordusunu, Kiev yakınlarındaki Alta Irmağı savaşında mağlup ettiler (1068). Akınlarna devam eden Kumanlar, 1080'lerde Balkaş Gölü-Talas havalisinden Tuna ağzına kadar yayıldılar. Kafkaslarda da Kuban bölgesine, kuzeyde Oka Nehri boyuna yani Idil Bulgarları hududuna kadar genişlediler. Kısacası Doğu Avrupa'dan Batı Sibirya bozkırlarına kadar geniş sahada hâkim durumda idiler. Yaşadıkları bölge İslâm kaynaklarında Deşt-i Kıpçak diye tanınmaktadır. Batı da ise Comania diye anılmaktadır.

Bu devirde Kuman-Kıpçak ülkesi 5 kısım hâlinde idi; Orta Asya, Yayık-Volga, Don-Denets, Aşağı Dnyeper, Tuna. Buralarda ayrı gruplar hâlinde, kendi başbuğları idaresinde yaşıyorlardı. 1091'de Lebnium Savaşı'nda Bizans kuvvetlerine yardımcı olarak katılan Kumanlar, Tuna bölgesinde yaşayanlardı.

considered this an act of war and began looting the region surrounding the city. This united the Russians for once and in the face of their combined forces, the Cumans suffered defeat in 1103. Undaunted, the Cumans nevertheless launched raids against the Russians on four occasions between 1105 and 1111. A group of Danube Cumans went to Hungary and found employment as mercenaries. In 1177 and 1179 the Dneiper Cumans were able to secure a few minor victories as a result of raids against the Pereyasavl principality however they again succumbed to a combined Russian force in 1184. According to legend, seven thousand Cumans were taken captive including among them 417 princes and princes' sons. A year later, a Russian army commanded by the Novogorod prince Igor was trapped and annihilated by the Cumans on the banks of the Don. Igor and other Russian princes were among the captives

1091'de Macaristan'a, 1092'de Lehistan'a, 1093'te ise Bizans topraklarına giren Kumanklar 1094'te de Rus bölgesine akınlarını devam ettirdiler. Gayeleri o bölgeleri ele geçirmek değil, yaşadıkları bozkırın etrafında beliren tehlikeleri uzaklaştırmaktı. Kendi güvenliklerini bazen anlaşmalar ve siyasi evliliklerle de sağlamışlardı. Rus knezlerinin kendi aralarındaki taht mücadeleleri esnasında kendilerine yakın olan knez adayını desteklemek maksadıyla da onların topraklarına girdikleri oluyordu. 1096'da Kiev'e gönderilen iki elçi grubunun öldürülmeleri savaş sebebi sayılarak Kiev ve civarını yağmaladılar. Fakat knezlerin birleşik hareket etmeleri karşısında mağlubiyete uğrayan, 1103'teki birleşik knez kuvvetleri karşısında tutunamayan Kumanklar, 1105-1111 tarihleri arasında Rus kuvvetleri üzerine 4 defa akın yapmaktan da geri durmadılar. Tuna kumanklarından bir grup Macaristan'a giderek orada ücretli askerlik yaptılar. XII. yüzyılın ortalarında Dnyeper Kumanklarının Pereyaslav knezliğine karşı 1177 ve 1179'da akınlar yaparak küçük galibiyetler elde etmelerine rağmen 1184'te birleşik Rus ordusuna mağlûb olmaktan da kurtulamadılar. Bu savaş esnasında 7000 esir arasında 417 bey ve beyzâdenin bulunduğu da rivayet edilmektedir. Bu hadiseden bir yıl sonra Novgorod knezi Igor kumandasındaki Rus ordusunu Don nehri boyunca Kayalı Irmağı kıyısında kuşatarak imha ettiler. Savaş esnasında Prens Igor ve diğer knezler Kumank başbuğu Kônçek'e esir düştüler. Bu sefer, Rus edebiyatının şaheseri olduğu söylenen Igor Destanı'na konu olmuştur.

Gürcülerle münâsebet giren Don ve Kuban civarındaki Kumanklar, Kafkasların güneyine kadar geçmişlerdir. Hatta Selçuklu akınlarını durdurabilmek için Gürcülere yardım etmişlerdir (1110). Aynı zamanda Gürcülerle aralarında siyasi evlilikler de yapılmıştır. Bazı Kumank kitleleri Çorup, Kür dolaylarına kadar ilerlemişler, Şirvan ve Azerbaycan'a da seferler tertip etmişlerdir. Gürcülere yapılan yardım neticesinde Tiflis, Gürcü krallığının başkenti olmuştur. Selçuklular devrinde Azerbaycan Atabeyliğinin kurucusu İl-Deniz'de soy olarak Kafkaslardan gelmiş bir Kumank Türkü idi. Kırım yarımadasına giden kumanklar ticaretle meşgul olmuş, küçük kasabalar kurmuşlardır.

XIII. yüzyılda Kumankların Deşt-i Kıpçak'taki nüfuzları zayıflamış, doğu bölgesindekiler Harezmsâhlarla irtibata geçmiş, hatta onların ordusunda vazife almışlardır. Yine bu devrede Moğollar karşısında tutunamayan

taken by Kônçek, the Cuman commander. The tale of this disaster was to become a masterpiece of Russian literature.

The Cumans dwelling between the Don and Kuban rivers came into contact with the Georgians and even advanced south of the Caucasus. In 1110 we find them helping the Georgians to fight off the assaults of the Seljuk Turks. There were also diplomatic marriages between the Cumans and Georgians. Some Cuman groups advanced as far as Çorup and Kür and mounted attacks on Shirvan and Azerbaijan. It was thanks to Cuman assistance that Tiflis became the capital of the Georgian kingdom. İl-Deniz, the founder of the Azerbaijan Atabeg principality during the Seljuk period, was a Cuman Turk descended from those who had come by way of the Caucasus. Cumans entering the Crimean peninsula became involved in trade and established small towns there.

During the 13th century however, the influence of the Cumans in the Kipchak Steppeland was on the wane. Those dwelling in the eastern reaches were in contact with Khwarizm and some even served in its army. Unable to withstand the advancing Mongols, the Cumans cooperated with the Russians. The abandonment of their trading ports in the Crimea weakened the Cumans economically. A joint Cuman-Russian force was defeated by the Mongols at the Kalka river in 1223. Dispersed, the Cumans abandoned the region to the Golden Horde, bringing to an end Kipchak rule of the steppe as some migrated into Hungary and others joined the Volga Bulgars.

With their military and political power in disarray and their economic base weakened by diseases that destroyed their livestock, the Cumans had nothing left to sell but themselves. In addition to serving as mercenaries, the Cumans also adopted the old Slavic custom of selling their healthy, sturdy children to other countries. The Ayyubid state taking shape in Egypt around the beginning of the 13th century was in great need of military manpower and secured much of it from the Caucasus and Kipchak Steppeland. One of those who went was an Atabeg by the name of İzzeddin who replaced the Ayyubid sultan in 1250 establishing the Mamluk dynasty and thus bringing all of Egypt under the control of the descendants of the Cuman-Kipchaks. Baibars Bunduqdari, the Mamluk sultan who ruled from 1260-1277 became famous for successfully

Kumanlar Ruslarla birlikte hareket etmişler, Kırım yarımadasındaki ticaret liman şehirlerini de Anadolu Selçuklularına terk edince iktisadî yönden çok zayıflamışlardı. 1223'de Kalka Savaşı'nda Ruslarla birlikte Moğollar karşısında mağlup olan Kumanlar iyice dağıldılar ve bölge Altın-Ordu'ya terkedildi. Bir kısmı Macaristan'a, bir kısmı da İtil Bulgaryası'na çekilmek suretiyle Kıpçak bozkırlarındaki hâkimiyetleri son bulmuştur.

XIII. yüzyılın başlarından itibaren dağılmaları ve iktisadî sıkıntılarına hayvan hastalıkları ve ölümlerinin de eklenmesiyle eski bir Slav gelenegine uyarak, sıhhatli gürbüz çocuklarını para karşılığında başka ülkelere göndermişlerdi ki Mısır'da kurulan Eyyübî Devleti'nin asker ihtiyacı Deşt-i Kıpçak'tan ve Kafkaslardan getirilen bu insan gücü ile karşılanmağa başlanmıştı. Bu yolla Mısır'a gidenler arasında İzzeddin Ay-beg'in 1250'de Eyyübîler yerine Sultan yapılması ile Mısır'daki devlet kısa zamanda Kuman-Kıpçaklarının eline geçti. Yine aynı soydan Sultan Beybars (1260-1277) Moğolları Suriye'den çıkarmakla şöhret bulmuştu. İktidar Çerkez Kölemenleri'ne geçinceye kadar bu sülâle Mısır'da hüküm sürmüştür.

Hindistan Delhi Türk Sultanlığı'nın ikinci hükümdar sülâlesinin kurucusu Uluğ Han da Kıpçak büyüklerindendir. Kuman-Kıpçakları, Karadeniz'in kuzeyinde Rusların güneye inmesini önlemekten başka, bölgenin Türkleşmesini de sağlamışlardı. Bugün Romanya'da yaşayan açık sarı saçları ve mavi gözleri ile diğer topluluklardan ayrılan Çangoların Kumanlardan geldiği ileri sürülmektedir. Bir grup da Macaristan'a yerleşmiştir. Buradaki bazı yer isimleri onların hatıralarıdır. Ayrıca Macar dilinde mevcut Türkçe sözler Kuman-Kıpçaklara aittir.

Kuman-Kıpçakların, çok önceleri Avarların yaptığı gibi Slavlaşmış Bulgarlar üzerinde büyük tesirleri olmuştur. Bulgarlar istiklâl hareketlerine katıldılar. Mücadeleyi kazanarak 2. Bulgar devletini kuran ve Ulahların teşkilât tarihinde rol oynayan Çar Asen'in (1187-1196) Kuman-Kıpçak olduğu da ileri sürülmüştür. 1130'lu yıllarda teşekkül eden Romen devletinin de Kuman-Kıpçak unsuruna dayandığı ve Basar-aba tarafından kurulduğu söylenmektedir. Bugün hâlâ Romanya'da Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yere Basarabya denir.

Orta Asya içlerinden Macaristan ovalarına kadar yayılmış olan Kuman-Kıpçakların dili de Türkçe içinde mühim yer tutar. Türk devletlerine göre Orta Türkçeyi Kuman-Kıpçak-

driving the Mongols out of Syria. Power was to remain in the hands of his descendants until it passed to the Circassian Kolemans.

Ulugh Khan, the second dynasty of the Turkish sultanate of Delhi in India was also a Kipchak.

In addition to long preventing the Russians from advancing below the northern reaches of the Black Sea, the Cuman-Kipchaks were also instrumental in the Turkification of the region. The Changos, a blue-eyed, fair-haired people living in Rumania today are claimed to be of Cuman descent. A group of Cumans settled in Hungary, fact attested to by some place-names. The bulk of words of Turkish origin in Hungarian today are of Cuman-Kipchak origin.

Like the Avars centuries before them, the Cuman-Kipchaks had a great influence upon the Slavicized Bulgars and took part in the Bulgars' efforts to achieve independence. Cuman-Kipchak descent has been claimed for Czar Asen (1187-1196), who founded the second Bulgar state in the wake of this successful struggle and played a role in the history of the Walachs. The Rumanian kingdom that was founded in the 1130's by Basaraba is said to have been based on Cuman-Kipchak elements. There is still a region of Rumania called Bessarabia today.

Having once controlled the region extending from Central Asia to the Hungarian plains, the language of the Cuman-Kipchaks also played an important role in the development of Turkish as a world language. The lingua franca of the Turkic states had its origins in the language of the Cuman-Kipchaks. The linguistic importance of these people is also apparent in a trilingual dictionary (Latin, Persian, and Cuman-Kipchak) put together by an Italian merchant and missionary who was in Crimea in 1303. This dictionary cites 2,500 Cuman-Kipchak words and also includes translations of passages from the New Testament and of a number of Catholic hymns.

ların konuştuğu dil oluşturur. Ayrıca Kuman-Kıpçakların en mühim hatırası olarak 1303 yılında Kırım'da bir İtalyan tüccar ve misyoneri tarafından yazılan Lâtince, Farsça, Kuman-Kıpçakça sözlüktür. Bu lûgat 2500 Kuman/Kıpçakca kelime ile İncilden tercümeler ve bazı katolik ilâhileri ihtiva etmektedir.

Hunlara ait Noyun-Ula buluntuları. Elbiseler şapkalar, at kuyruklarından yapılan saç örgüleri, kısa çizme, efsanevi hayvan ve kulaklı kartal. Ceket, pantolon, çizme daha Avrupa'da bilinmezken Hunlar tarafından kullanılmaktadır.

Hunnic finds discovered at Noin-Ula: Jackets, pants, caps, braided horse tails, and short boots together with talismans. Garments like the ones shown here were in use by the Huns long before they were known in Europe.

Bozkır kültürünün ana hatları

Türk Tarihinin ilk zamanları daha ziyade Asya-Avrupa bozkırlarında geçmiştir. Türk yaşayışı, düşünce tarzı, inançları, dünya görüşü, örf ve adetleri bozkırların izlerini taşımaktadır.

Bozkırlar, otlakları ile besiciliğe elverişli, kuru tarıma imkân verecek ölçüde rutubetli yüksek yaylalardır. Tarihi bir kültürün meydana gelmesi için coğrafi şartlar ve iklim yeterli değildir. İnsan unsuru da önemli rol oynar.

Bozkır kültürünü göçebe kültürü ile karıştırmamak gerekir. Türk kültürü at ve demir üzerinde kurulmuştur. Göçebelerin hayatında at birinci planda görülmez. Demir'e ise pek çok göçebe kavim kültüründe rastlanmaz.

Bugün batılı ilim adamları da bozkır kültürünün ilk Türkler tarafından ortaya kondu-

The essences of steppelander culture

The early stages of Turkish history transpired mostly on the Eurasian steppes and the traces of this steppeland existence can still be discerned today in aspects of Turkish thought, beliefs, world view, ways of living, customs, and habits. These steppes are high plateau regions with grassland eminently suitable for raising meat and dairy livestock; the prevailing humidity and soil however permit only dry farming at best. As important as geographical and climatic constraints may be however, they are not enough to explain the emergence of a culture that becomes historically important: the human factor is crucial as well.

It is also important to distinguish between

ğunu kabul eder. Tarıma değil besiciliğe elverişli olan bozkır sayesinde Türkler, o devrin sürat aracı atı evcilleştiren, hayvan yetiştiren ata binen ilk kavim olmuştur.

Bozkır kültürü daha kuruluş günlerinden başlayarak yerleşik kültürden ayrılıklar göstermekte idi:

1- Yerleşik kültürlerde, iktisadî açıdan, köylü yalnız kendi ailesine yetecek kadar toprak parçası ile ilgilenirken, bozkır insanı yüzbinlerce hayvanın dağıldığı geniş otlakları düşünmek zorunda idi.

2- Yerleşik kültür insanının dünyası sadece evi ve tarlası idi. Daima yeni otlaklar için bir iklimden diğerine koşan bozkırlının ise tecrübesi artmış, ufku genişlemiştir.

3- Yerleşik kültürdeki hareketsiz, sakin hayata karşılık, bozkır kültüründe canlılık vardı. Kalabalık sürüleri uzak otlaklara sevk etmek, hastalıklardan korunmak, su için mücadele etmek, sürü ve sahiplerinin emniyetini sağlamak hep tecrübe isteyen işlerdi. Sürü sahipleri daha iyi korunabilmek, düşmanlara karşı daha kuvvetli olmak amacıyla birleşmeye başladılar. Bu topluluklar gittikçe büyüyerek devlet teşkilatına kadar vardır.

4- Yerleşik kültürün ilk zamanlarında daha ziyade "aile için haklar" yürürlükte iken bozkır insanı, mücadelecî ve savaşçı nüfus ile toplulukların bir arada huzurlu yaşayabilmeleri için, karşılıklı saygı, sevgi anlayış içinde bir hak ve adalet düzenine inanıyordu. Böylece bir hukukî nizam doğmuştur.

Sosyal Yapı:

Aile (Oğuş): Aile sosyal bünyenin çekirdeği durumundaydı. Türk Ailesi anne-baba-çocuktan müteşekkil bugünkü modern aileye benzer küçük aile tipidir.

Eski Yunan, Roma, Slav aileleri büyük ailelerdi. Aile reisi ailenin diğer fertleri üzerinde kesin söz sahibi idi, onlara kendi mülkü gibi muamele ederdi. Bu ailelerde mülkiyet kolektifti.

Türklerde ise mülk ortaklığı yalnız ortaklara aitti. Evlenen erkek ve kız baba ocağından hisselerini alarak ayrılır, yeni bir ev kurarlardı. Baba evi ise en küçük oğula kalırdı.

Türk toplumunda kadın, erkek, eşit haklara sahipti. Tek kadınla evlenme yaygındı. Kadın cemiyette saygı görürdü. Ata biner, ok atar, top oynar, hattâ güreş gibi ağır sporlar yapardı. Cemiyetin çekirdeği olan ailenin yapısı, devletin bütün kuruluşlarını etkilemiştir.

Soy (Urug): Aileler birliği, aralarında kan bağı ve dayanışma olan topluluk.

Boy (bod): Siyasî dayanışma amacıyla bir

steppelander culture and the culture of nomadic peoples. The horse and iron were the fundamental constituents of Turkish culture whereas horses are of only secondary importance in nomadic life and there are many nomadic tribal cultures in which no trace of iron is encountered.

It is generally accepted by cultural anthropologists today that the Turks were the originators of this "steppelander culture". Because the land in which they dwelled was suitable for grazing but not for farming, the Turks were the ones who domesticated the horse and became the first people both to raise and ride them.

The vast gulf that divides the mindset of sedentary cultures from that of steppelander culture makes its appearance from the very beginning.

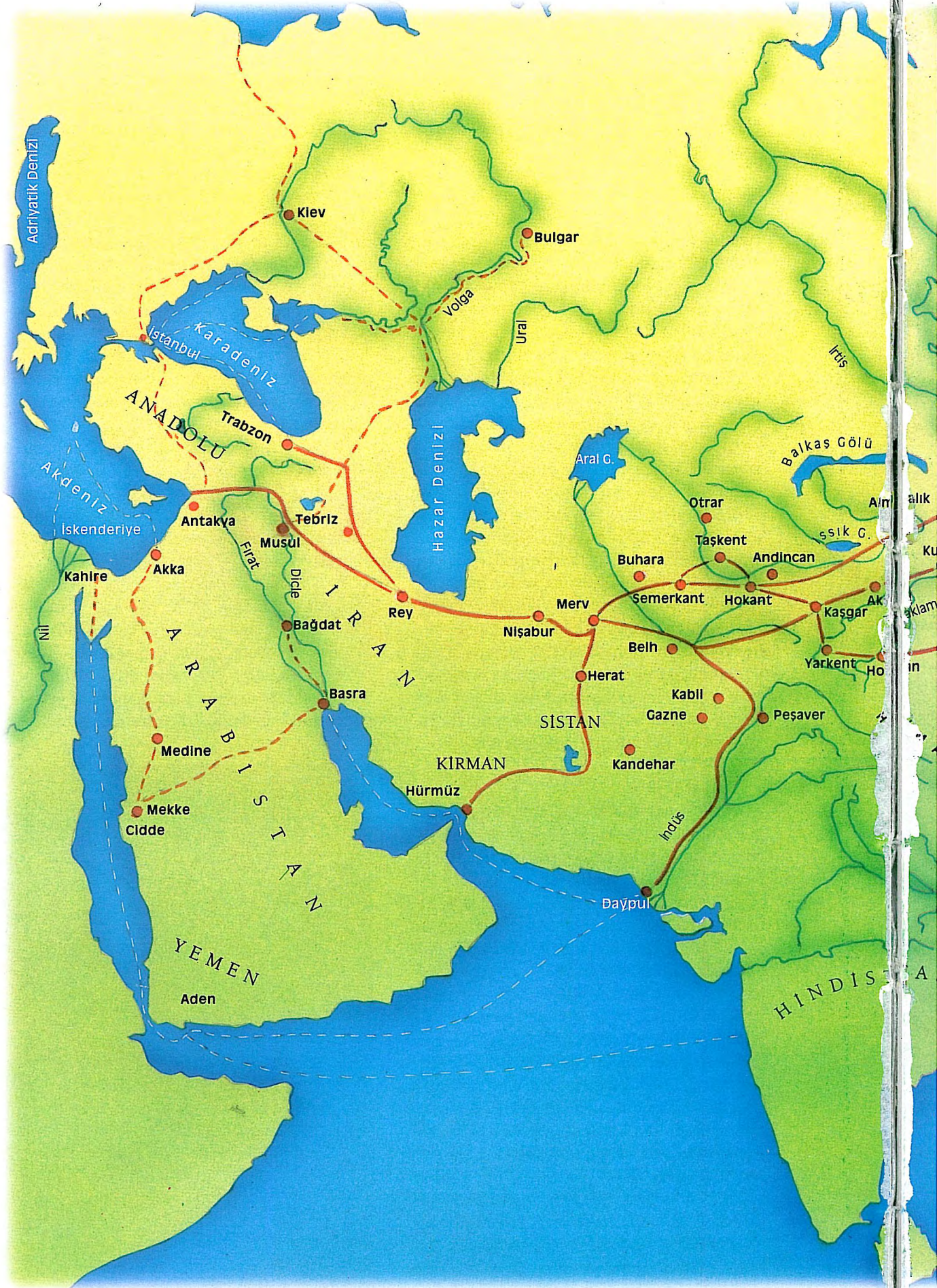
1- In sedentary cultures, a villager typically concerns himself with as much land as will suffice to support his family; steppelander on the other hand must think about vast tracts of land over which thousands of head of livestock may be ranging freely.

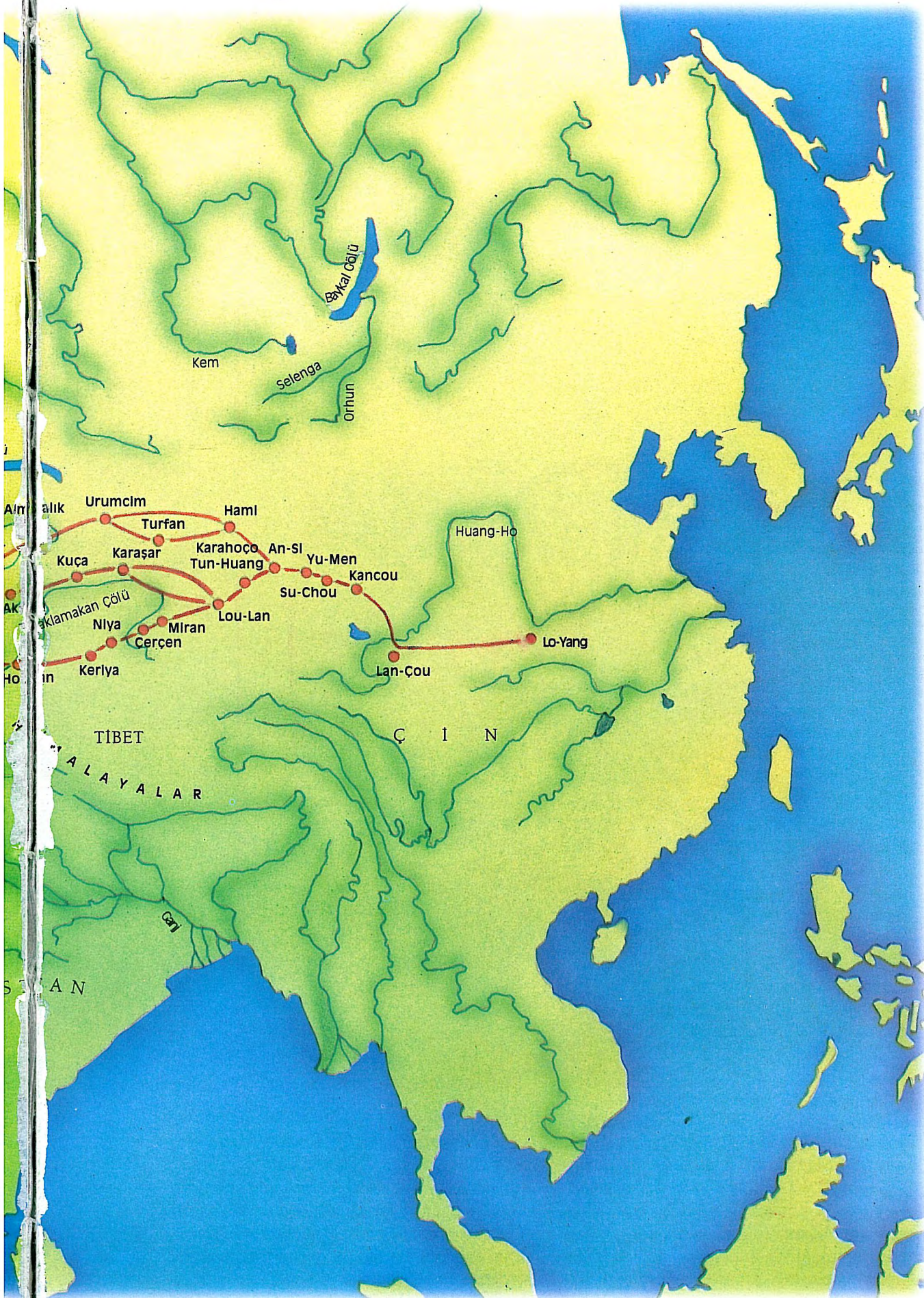
2- The world of a sedentary culture is centered around the home and cultivated field; steppelander must keep continually on the move in order to find new pastures. This brings them into contact with different cultures and climes thereby increasing their experience and broadening their horizons.

Kemik ve madenden çeşitli buluntular.

Bone and metal archaeological finds.

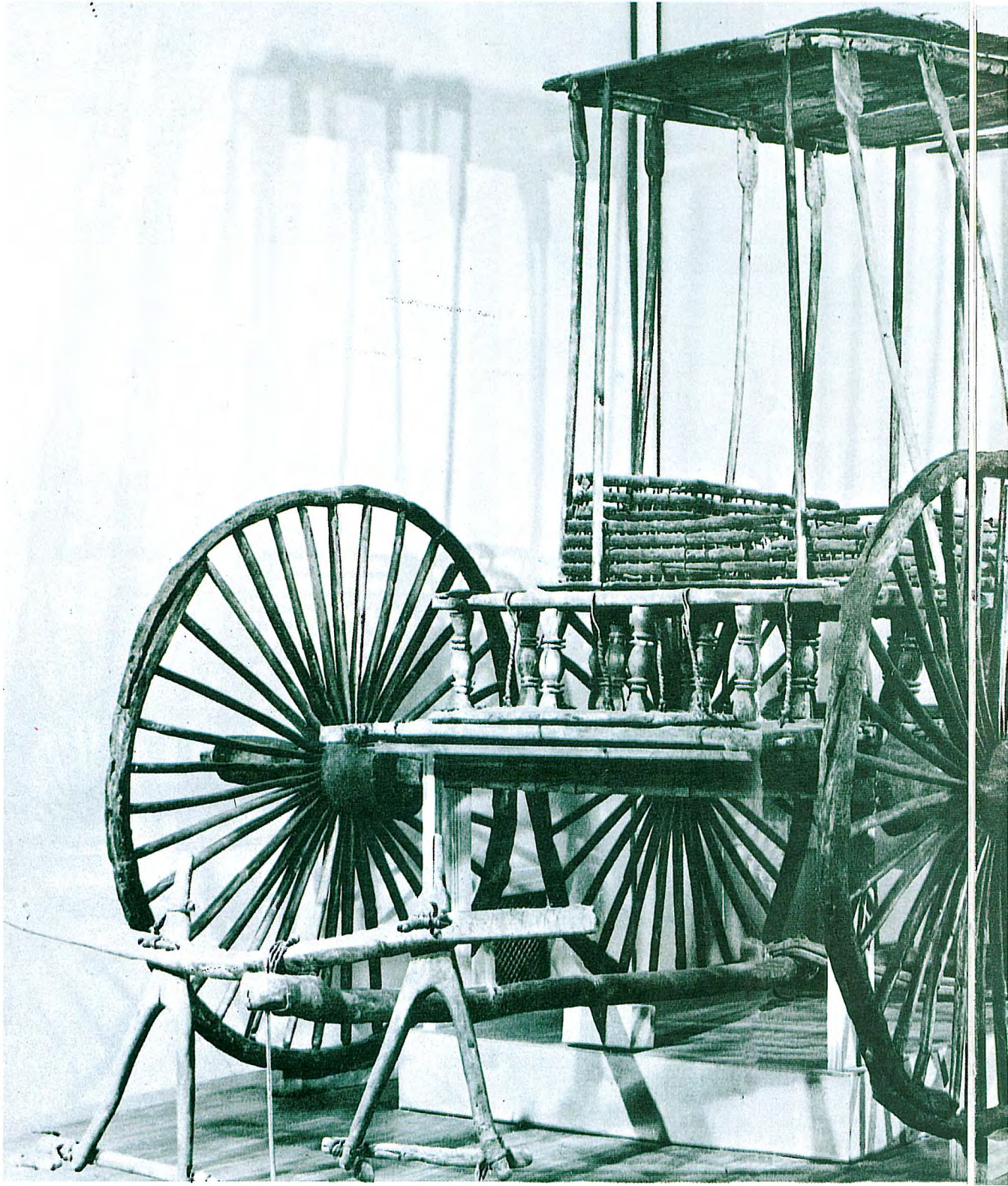

Orta Asya'dan başlayan ipek yolu ve ticaret yolları.

The Silk Road and associated trade routes linking east and west.

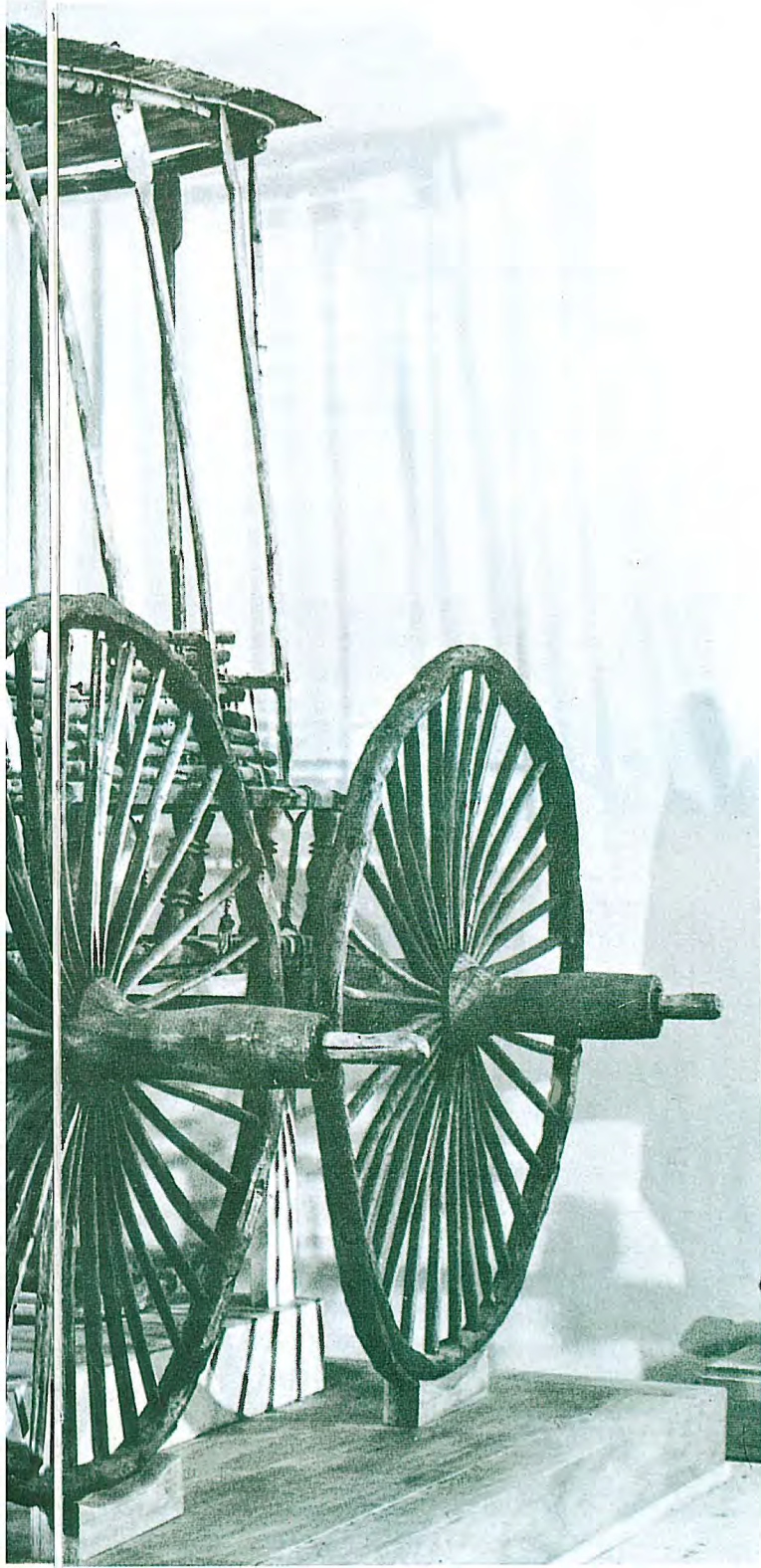

Ahşap at
arabası.

Horse-drawn
wooden cart.

araya gelen boylardan teşekkül eder. Aralarında dil birliği vardır. Başında bey bulunurdu. Beyin görevi hak ve adaleti düzenlemek, gerektiğinde boyun çıkarlarını korumaktı. Belirli toprakları ve savaşçıları vardı. Malları başka topluluklarınkinden özel damgaları ile ayırt edilmekteydi. Aile ve soyların temsilcileri seçici heyeti meydana getirirdi. Bu heyet

3- Sedentary ways of life are by definition immobile and tend also towards the sedate; to survive, steppelander must be energetic enough to drive their herds to pasture, round them up, protect them from disease, predators, and rustlers, and contend for water. In order to protect both themselves and their livestock, steppeland herdsmen from the very

eski Türk devletlerinde mevcut meclislerin ilk küçük örnekleridir.

Bodun: Boylar birliğine bodun denir. Başında Han bulunurdu. Aralarında sıkı iş birliği bulunan siyasi topluluklardır.

Il (Devlet): Bodunların birleşmesinden meydana gelirdi. Vatani koruyan, milleti huzur ve barış içinde yaşatan bir siyasi kuruluş-

beginning sought ways to combine their energies against common threats. This search for strength through unity is what led to community and then tribal organization and ultimately to the formation of states.

4- From the outset, property ownership in sedentary cultures was rooted in "family rights"; steppelander had to find ways in which people whose way of life required them to be combative and militant could live and work together. This gave rise to a framework of law and order in which mutual respect for rights and justice were important.

Social structure

Oğuş was the kernel of steppelander social organization. This was the nuclear family of a father and mother and their children, much as it is nowadays. In ancient Greece and Rome and among the ancient Slavs, families tended to be large. The word of the head of the family was absolute and binding upon all its members, who could be treated as if they were the head's personal property. In such families, property ownership was collective. Among the early Turks, property ownership was apportioned among the family members rather than being held in common. When one of its members married, he or she would be given his or her share and then leave to set up a new household. The father's share generally was inherited by the youngest son. In these early societies, men and women had equal rights. Marriages were generally monogamous. Women held places of esteem in society and we see examples of women riding, practicing archery, and even engaging in "men's" sports such as jereed and wrestling. The structure of this core family made itself felt at all levels of the social, civil, and military hierarchy.

Urug, the next level of social organization, was a community of nuclear families who shared a common lineage. Next came bod, a word that may be translated as "clan". This was generally a group of communities that were united by a common language and shared political interests. They were headed by a chieftain or bey whose duties included dispensing justice and protecting the interests of the clan against outsiders. Clans had their own warriors as well as demarcated territories. Brands were employed to distinguish the properties and livestock of one clan from those of others. There was a clan council of representatives of the lower levels of organization. These councils were the forerunners

tur. Kan bağı ve dil birliği değil, amaçları önemlidir.

İslâm öncesi Türk devletlerinde gördüğümüz il teşkilâtı şöyle özetlenebilir. 1- İstiklâl, 2- Ülke, 3- Halk, 4- Hükümlerlik.

Şimdide bunların o devirdeki özelliklerini görelim:

İstiklâl:

Devlette gerçek istiklâl, bunun yalnız idareci zümre tarafından değil, bütün halk tarafından istenmesiyle belirir. Böyle bir ortak bağımsızlık şuuru, Türkler arasında çok eski zamanlardan beri var olagelmıştır.

Türklerde istiklâl duygusunun temeli Türk kültürüne dayanır. Bozkırlı Türk her zaman yer değiştirme imkânına sahipti. Bu yüzden ağır dış baskılara ve esarete boyun eğmiyordu. Geçim vasıtası olan hayvanlarını alarak hür iklimlere doğru gidebilmekte idi. Bozkırlının bu davranışında kendisine en bü-

of the assemblies that were to exist in the Turkish states that subsequently developed.

Bodun was a group of clans that were united under the leadership of a han and cooperated closely to achieve the groups aims. The highest level of organization was il or state. This was a political association of khanates come together to protect an identified homeland and ensure domestic peace and security. At this level, ties of blood and language were no longer of importance whereas the shared aims of the constituents were paramount. Among the Turks of the pre-Islamic period, the il was rooted in a number of basic concepts that are briefly discussed below.

The first of these was independence. This was an independence arising not just from the wishes of a ruling class but rather at the grassroots level. This notion of independence has always been and still is common among all Turkish communities. The desire for independence lies deep in the bedrock of Turkish culture. Living in a land conducive to free movement, these steppelander Turks could relocate whenever they felt a need to. They had no need of submitting to external intimidation or internal oppression since it was easy to gather one's herds and goods and head for freer climes. In this freedom, the steppelander's greatest abettor was the horse. Though the steppes were a harsh taskmaster, they also taught one to be resilient in coming to terms with the demands of life. The notion of independence arising from the habit of struggling for liberty pervaded all members of these societies from the youngest to the oldest and influenced their subsequent political development at all levels.

The second essential concept was that of country. This was perceived as a geographical area in which an independent state could legally exercise its rights and authorities. Country and nation were inextricably linked. In these early Turkish states, the country was never the property of the ruler or his family but rather was owned in common by the entire nation. Land was not for the personal use of the ruler but rather an inheritance that he was responsible for protecting.

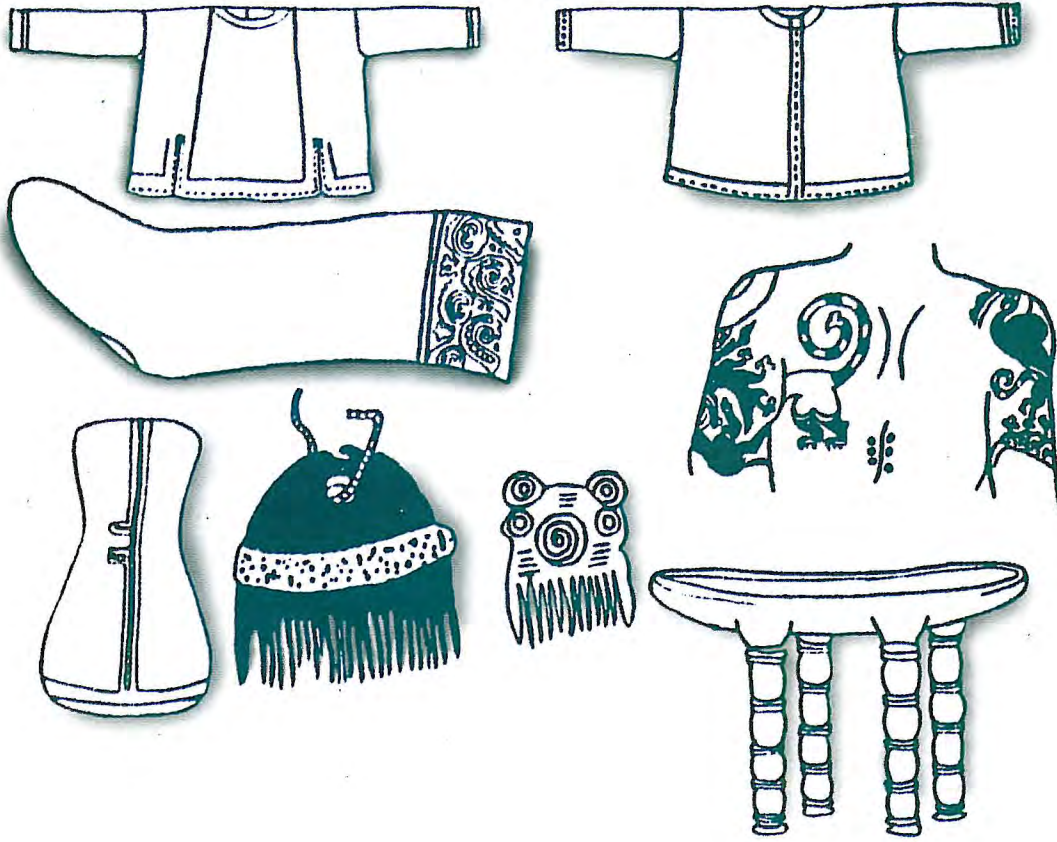
Çin minyatürlerinde
Hun süvarileri.

Hun horsemen as
depicted in Chinese
miniatures

yük yardımcısı at idi. Bozkır'ın güç yaşama şartları onun için hayat mücadelesinde iyi bir öğretici idi.

Hürriyet için mücadele alışkanlığının sonucu olan bağımsızlık anlayışı küçükten büyüğe herkesin içine işlemiştir. Daha sonra da tarihî ve siyasî tecrübelerle soy, boy, bodun, il ölçüsünde genişlemiştir.

Ülke

Her bağımsız devletin hak ve yetkilerini yasal olarak kullanabildiği coğrafi sahadır. Ülkesiz millet düşünülemez.

Türk hakanlıklarında ülke hükümdar ailesinin mülkü değil, bütün milletin ortak toprağıydı. Türk hükümdarı toprağı şahsi malı gibi kullanamazdı. Toprak devlet başkanının korumakla görevli olduğu ata yadığı idi. Eski Türkler yalnız hür ve müstakil oturabildiği toprağı vatan sayardı. Bu şartlar bulunamadığı zaman yeni yurt arardı.

Halk

Eski Türk topluluklarında kişiler özel mülkiyete ve ferdi hukuka sahiptiler. Özel mülkiyetleri haklarının ve hürriyetin en güzel örneğidir.

Bozkır Türk devletlerinde öyle bir hürriyet havası vardı ki en küçük bir aile bile başlı başına bir il sayılabilirdi. Bu teşkilât sayesinde birliğe dahil boylar birbirinden kolayca ayrı-

These early Turks only considered land on which they could reside freely and independently to be their homeland. Whenever those conditions did not obtain, they would seek themselves a new home elsewhere.

Among these early Turkish communities the concept of the folk was also important. Individuals were vested with personal rights including that of freedom and ownership of private property. So pervasive was this culture of personal liberty among the steppeland Turkish states that even the smallest family unit could aspire to becoming a state of its own. This is shown by the ease with which units at a particular level often broke off and set out on their own to seek their own fortunes elsewhere. During the search, families and individuals carried everything they owned with them and were at liberty to dispose of them as they wished. Among the steppeland Turks, only pastureland belonged to the

Altaylar'da büyük Hun devleti çağına ait Pazyryk buluntuları. Elbiseler, keçe çizme, insan vücuduna yapılan dövmeler, taraklar ve küçük bir masa.

Pazyryk finds of the Great Hun period: Jackets, felt boots, tattoos, combs, and a small table.

labiliyor, istenilen yerde yeniden il'i kurabiliyorlardı. Aileler ve fertler, göç sırasında kendilerine ait taşınabilir malları beraberinde götürüyorlar ve istedikleri gibi kullanabiliyorlardı. Bozkırlı Türk devletlerinde sadece otlaklar ve yaylalar devlet malı idi. Buralardan faydalanan sürü sahiplerinden alınan vergilerle ilin ortak ihtiyaçları karşılanırdı.

Eski çağlarda insanların çoğu, yaşam için gerekli enerjiyi insan gücü ile sağlıyorlardı.

Bozkır kültüründe ise bu ihtiyaç hayvan gücü ile karşılanıyordu. Bir toplulukta imtiyazlı zümreler başlıca üç sebeple meydana gelmektedir. Ekonomik açıdan toprağa bağımlı olmayan Türk topluluklarında "toprak köleliği" sözü değildir. Siyasal açıdan yerleşik medeniyete sahip topluluklarda askerler imtiyazlı bir sınıftır.

Türklerde ise kadın, erkek bütün fertler tabii ve devamlı savaşçı olduklarından askerlik ayrıncı bir özellik sayılmazdı.

İslâm öncesi Türk devletleri daha ziyade siyasal topluluklardı. Dinî kurallarla birbirinden ayrılmış sınıflar yoktu.

Bozkır Türk devletleri, herhangi bir ailenin kılıç zoru ile meydana getirdiği bir yığınlar birliği değildi. Eski Türk topluluklarında devlet, millet el ele idi.

Töre

Eski Türk heyetini düzenleyen hukuki kaidelerin bütünüdür. Töre çevre ve şartlara uygun yaşayabilmenin gerekli kıldığı yeniliklere kendini uydurabilmekteydi. Türk hükümdarları pratik idareciler oldukları için yerine ve zamana göre meclislerin tasvibini alarak töreye yeni hükümler getirebiliyorlardı.

Bununla beraber törenin adalet, iyilik, eşitlik ve insanlık prensipleri anayasa niteliğinde değişmeyen maddeler idi.

Hükümlerlik: Eski Türk hükümlerlik anlayışı "karizmatik"tir. Yani Türk hükümdarına idare etme hakkının Tanrı tarafından verildiğine inanılır.

Kut: Eski Türk devletlerinde siyasal iktidar kavramı "kut" deyişi ile ifade ediliyordu. Yalnız Uygur değil bütün eski Türk devletlerinde ortak olan bu görüş Kutadgu Bilig'de çok güzel anlatılmıştır. "Kut'un tabiatı hiz-

state. Taxes collected from the owners animals that grazed on such land were used to pay for common expenses.

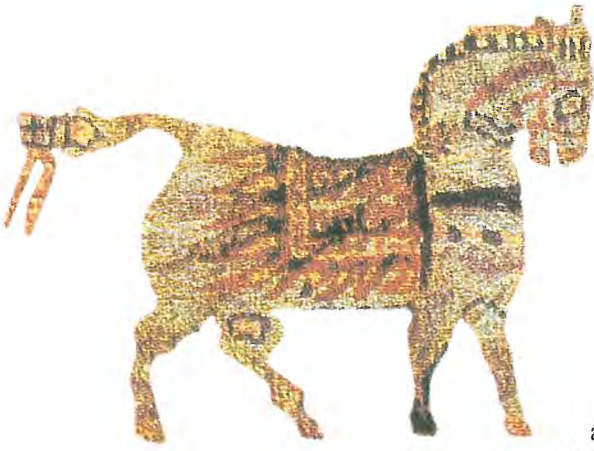
As a rule there are three reasons why a privileged class may emerge in a society. In ancient times, slavery and servitude were methods whereby the manpower needed to accomplish economically useful tasks could be ensured; in steppelander culture however, animals were the foundation of the economy and since Turks were not economically dependent upon the soil, serfdom of any sort was out of the question. Among sedentary societies, warrior classes become entitled to various privileges; but among the Turks, everybody (men and women alike) were warriors and thus no special privileges obtained. Religious systems may result in the emergence of a privileged class; but pre-Islamic Turkish states were essentially political organizations and class distinctions based on religious rules never developed.

The Turkish states of the steppes were not mass organizations that had been forged into a whole by the force of arms of a single family. They were the product of the common will of the people.

Although the legal and ethical systems of the early Turks were based on consuetude this was neither an inflexible set of beliefs inscribed in stone nor revealed by divine inspiration. It was instead a highly utilitarian approach to resolving society's problems and was capable of accommodating itself when conditions dictated changes. Turkish rulers at all levels could and did alter consuetude as circumstances demanded but they had to have the consent of their councils to do so. On the other hand, the principles of justice, equality, good faith, and good will remained invariable constituents of consuetude at all times.

Sovereignty: Among the early Turks, sovereignty was believed to be divinely given but it could also be divinely taken away. The concept of political power was expressed in the word kut, a word that nowadays incorporates ideas of "luck", "prosperity", and "happiness". The best English equivalent would be "felicity". The concept of kut was common to all early Turkish political entities and not just the Uighurs but it was best described in Kutadgu-bilig:

The nature of kut is service and its characteristic trait is justice... Virtue and service arise from kut... Through it lies the path to majesty... Every thing lies within its grasp. It is the means by which all aspirations are made real.

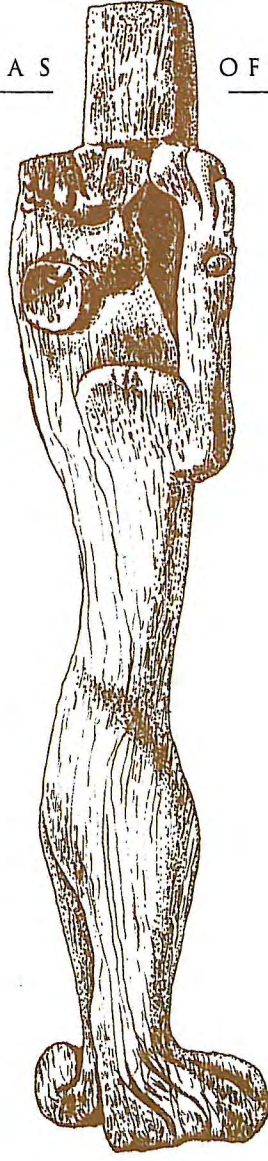
met, şiarı adalettir... fazilet ve hizmet kut'dan doğar... beyliğe yol ondan geçer... Her şey kut'un eli altındadır, bütün istekler onun vasıtası ile gerçekleşir, ilâhîdir... Bey, bu makam sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi... Hükümdarlar, iktidarı Tanrı'dan alırlar..."

Gök ve dört yön Türk devletinin mekânını meydana getiriyordu. Devlet yer yüzünde idi, fakat iktidar Tanrı'dan geliyordu. Güneşin doğduğu yer (sağ) en kutsal yön sayılmakta idi. Sonra sırayla batı (sol), güney ve kuzey geliyordu.

Doğu ve batı yönlerine verilen önemin sonucu olarak, buralara tayin edilen idareciler daha çok hanedan üyeleri arasından seçiliyordu. Dünyada da dört ana yön vardı. Gök'ün temsilcisi Türk hükümdarı bütün yeryüzünü idaresi altına alabilirdi. Çünkü Gök Tanrı ona bütün dünyayı idare etme yetkisini veriyordu. Türk fütühat felsefesinin cihan hakimiyetine uzanan kaynaklarından biri bu noktadır.

Türk hükümdarları gücünü Tanrı'dan almakla beraber, Türk toplulukları dinî cemiyetler değildir. Hükümdarlar da insandır. Hakları değil, görevleri vardır. Hükümdar dağınık boyları toplayıp nüfusu çoğaltmakla, halkı doyurmak ve giydirmekle görevlidir. Hükümdarların millet yolunda gece uyumadan gündüz oturmadan çalışması gerekiyordu. Görevlerini yapamayan hükümdar hakkında Tanrı kut'u geri aldı diye düşünülürdü.

Tahta çıkışta da töre hükümleri geçerliydi. Siyasî iktidarın kaynağını Tanrı'ya bağlamak, hakları Tanrı huzurunda sorumlu tutmaktı. Bu düşünce tarzı, icraatın millet tarafından kontrolüne imkân sağlıyordu. Bu kontrolde meclisler vasıtasıyla yapılıyordu.

It is divine... My prince, you came to this office not through your own power or will. Heaven granted it to you... Rulers receive their authority from Heaven.

The sky and the four directions constituted the domains of the Turkish state. The state was earthly but its authority came from Heaven (Tangri). The east, the direction from which the sun rose (perceived as "right"), was the most sacred followed, in order of importance, by the west, the south, and the north.

Because of the greater importance attached to "east" and "west", those who were appointed as governors there were preferably chosen from among members of the ruler's own family. As the worldly representative of Heaven, the Turkish sovereign had a Heaven-granted right to place the whole world under his

control. This belief in the right of conquest is one of the points common to the outlook of all the great world-conquering Turkish empires.

Although Turkish rulers derived their power from Heaven, Turkish states were not theocratic ones. Rulers were also human beings and what they possessed by virtue of their authority was not rights but duties. Among these duties were gathering the dispersed clans together, increasing the population, and ensuring that people were kept fed and clothed. Rulers were expected to work unceasingly, day and night for the good of the nation. And when a ruler failed in his duties, it was commonly believed that Heaven had retracted the kut with which he had been invested.

Pazırık buluntularından hayvan figürlü ahşap masa ayağı.

Animal-shaped table-leg from the Pazyryk trove

Pazırık halısının geyikli bordür detayı.

Detail of a border of stags from the Pazyryk carpet.

Dinî inanç: Eski Türk devletlerinde dinî inançlar üç noktada toplanmaktaydı.

Tabiat Kuvvetlerine İnanma: Türkler tabiatı bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanırlardı. Coğrafi görünüm ve maddeler aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca güneş, ay, yıldızlar tabiat olayları ruh-tanrılar tasavvur edilmişti. Uygurlar sefere çıkmadan önce ayın ve yıldızların hareketlerini kontrol etmişlerdir.

Ölülerin ardından yas tutulur, ölüler gömülür, yakılır veya mumyalanırdı. Ölenlerin yeri belli olsun diye kurgan inşa edilir, tümsek yapılır, taş yığılır hattâ balbal denen taş heykeller dikilirdi.

Atalar kültü: Atalara ait hatıralar kutlu sayılır, ölmüş büyüklere saygı duyulurdu. Kurban olarak hayvan kesilirdi.

Gök-Tanrı Dini: Tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü eski çağlarda bir çok kavimlerde mevcut olduğu halde Gök-Tanrı dini yalnız Türklerde görülür.

Bu inanç sisteminde Tanrı en yüksek varlıktı. Gök-Türklerin bir hakanlık kurması onun isteği ile olmuş, hakan Türklere onun tarafından gönderilmiştir. Tanrı Türk halkının istiklâli ile ilgilenen bir varlıktır. Savaşlarda Tanrı'nın iradesi üzerine zafere ulaşılır.

Tanrı emreder, uymayanı cezalandırır, doğum, ölüm onun iradesine bağlıdır. Can veren Tanrı onu istediği an geri alabilir.

Eski Türk inancına göre ebedî ve her şeyin yaratıcısı olan Tanrı tektir. Herhangi bir şekle sokulamaz. Dolayısıyla putlar ve putların bulunduğu tapınaklar yoktur. Eski Türk dini inancında Tanrı bütün bu vasıfları ile manevî, büyük tek kudret hâlinindedir, Güneş, ay, yıldızlar, ateş ve yer-su'lar yardımcı kutsallar durumundadır. Toplu semavî dinlerde Tanrı'nın yanındaki melekler, peygamberler, kutsal kitaplar gibi.

Uygurlar zamanında ise Gök-Tanrı inancı devam etmekle beraber maniheizm ve budizm de Türkler arasında yayılmıştır ve bilhassa Uygurların Türkistan'daki hâkimiyetleri zamanında iyice yerleşmiştir. Millî Türk alfabesi olan Gök-Türk yazısı değiştirilerek yerine soğd alfabesine dayanan Uygur yazısı kabul edilmiştir. Uygurlar arasında budist ve maniheist eserlerin tercümeleri ile zengin bir dinî edebiyat gelişmiştir. Kitap basma sanatı da X. yüzyıla doğru uygurlar tarafından keşfedilmiştir. Kâğıt üzerine baskıda tek harf kalıpları ilk defa Uygurlar tarafından kullanılmıştır. Bugünkü modern baskı tekniğinin temeli budur.

Religious beliefs in the early Turkish states coalesced around three central points. The first of these was a **belief in animistic forces**. These early Turks attributed conscious life and a discrete indwelling spirit to every material form of nature (such as plants and stones), to celestial bodies (sun, moon, stars), and to natural phenomena (storms, earthquakes, etc). The Uighurs for example practiced a form of astrology in which the movements of the moon and stars were consulted before setting out on a campaign. The second was an **ancestral cult** in which the memories of departed ancestors and leaders were kept alive through reverence and animal sacrifices. Upon a death, a period of mourning was observed. The dead were buried, cremated, or mumified. A kurgan (earthen barrow), mound, or cairn of stones was erected so that the departed spirit would have a place to call its own. Sometimes stone statues (called balbal) were set up.

The third element was the **worship of the Sky-God (Gök-Tangri)**. While animism and ancestral cults are common among early tribal cultures, this particular form of Sky-God worship appears only among the Turks. In this system of belief, the sky-god is the supreme being. The Blue Turks (who called themselves Köktürk) believed that their empire's formation was a consequence of the sky-god's wishes and that their khagan had been sent to them by their god. Tangri took a personal interest in the independent existence of the Turks. Victory in battle was a consequence of Tangri's will.

Tangri commanded and punished the disobedient. Death and life alike were dependent upon his will. Tangri granted life and could take it back whenever he wished.

According to these early Turkish beliefs, Tangri was eternal and the creator of all that existed. He was also singular and could not be reduced to any material form. This is why one never finds idols to Tangri or temples to put them in. Tangri was a great, solitary, spiritual power. Sun, moon, stars, fire, and rivers were his hallowed assistants who occupied positions much like the angels, prophets, and scriptures of the Semitic deities.

During the Uighur period, the Sky-God cult was still practiced but had begun to encounter competition from Manichaeism and Buddhism, which were spreading among the Turks. Both faiths became particularly entrenched during Uighur control of Turkistan. The original writing-system of the Blue Turks was supplanted by that of the Uighurs, which was based on the Sogdian. Under the Uighurs, Buddhist and Manichaean scriptures were translated and a rich liturgical literature developed. Some time before the 10th century the Uighurs invented a system of printing that involved making impressions of single-letter molds on paper. This was the forerunner of the printing-press and modern printing technology.

Taş anıt.
Stele.

Meclisler: Bozkır Türk devletlerinde daimi bir devlet meclisi (danışma kurulu) vardı. Yılda bir kere genel kurul toplantısı yapılırdı. Bu toplantı sırasında ordu teftiş edilir, hayvan sayımı yapılır, memleket meseleleri hakkında konuşulurdu. Uygurlarda da bu meclisin yetkileri genişti.

Bozkır Türk devletlerinde inanç ve vicdan hürriyeti de daima mevcuttu. Türk inanç felsefesi soy, dil ve din yönlerinden insanları birbirinden ayırmağa elverişli değildi.

Din işlerini dünya işlerinden ayrı tutmak ve mahallî kültürlere dokunmama geleneği daha sonraki İslâm Türk devletlerinde de devam etmişti.

Teşkilat: Devlet Başkanı: İslâm öncesi Türk devletlerinde hükümdarlar tanhu, kagan, han, yabgu, ilteber gibi unvanlar taşımışlardır. Hükümdarlık belgeleri ise; otağ (hakan çadırı), örgin (taht), tuğ (sancak), davul, kotuz (sorguç) idi. Tahtlar, altından yapılırdı. Tuğların tepesine altın bir kurt başı

The rules of consuetude governed the accession of a new ruler.

Attributing the source of political authority to divine inspiration of course had the effect of making the ruler answerable to God but within this framework of belief there was also a mechanism whereby the nation could keep check upon a rulers' actions. This mechanism consisted of a system of councils. In all the Turkish steppeland states there was a state (or advisory) council. This convened in plenary session once a year at which time the army would be mustered for inspection, livestock would be counted, and weighty problems would be deliberated. Among the Uighurs, this council had broad powers.

Another characteristic of all steppeland Turkish states was freedom of belief and conscience. The system of Turkish belief was not inclined towards discriminating among people on the basis of their race, language, or religion. The practice of separating affairs of religion from affairs of state and of not interfering in local cultures was to persist in Turkish states even after the adoption of Islam.

Adoption of Islam.

Organization: In pre-Islamic Turkish states, the ruler bore titles such as tanhu, kagan, han, yabgu, and ilteber. The tokens of power were the otağ (the ruler's tent), örgin (throne), tuğ (standard), davul (drum), and kotuz (crest or aigrette). Thrones were gilded. The standard had a gilded finial in the shape of a wolf's head. Accessions were acknowledged by seating the new ruler on a large felt mat or carpet (or sometimes a shield) which was then raised to the acclaim of all around.

The first wife of the ruler typically bore the title of hatun. Among the early Turkish states, she had considerable say in the conduct of government. Some even had their own palaces and armies. They are also known to have taken part in state councils and received ambassadors. Since the hatun would become the mother of the next ruler, care was given to ensuring that at least the first wife of a ruler was of Turkish origin. In pre-Islamic times, the offspring of a ruler were almost always of the same lineage. This meant that each one had an equal right to succeed upon the death of his or her father. In practice, the most suitable of the princes was chosen.

takılırdı. Hükümdarların tahta çıkışı, Onu bir keçe seccade veya halı üzerine oturttarak, yahut da kalkan üzerinde havaya kaldırarak kutlanırdı.

Hatun: Hükümdarın birinci hanımına verilen unvan. Eski Türk devletlerinde hatunlar da söz sahibi idiler. Hatunların ayrı sarayları ve askerleri vardı. Devlet meclisine katılırlar, elçileri kabul ederlerdi.

Hatunlar gelecek hakanların anneleri idiler. Bu bakımdan ilk hanımın anne ve babasının Türk olmasına dikkat edilirdi.

Veliaht: İslâm öncesi Türk devletlerinde, hükümdar ailesinin her ferdi aynı kanı taşıdığı için tahtta eşit hakka sahipti. Hükümdar öldüğü zaman prensler arasından en uygunu seçilirdi.

Siyasî Faaliyet: Büyük Türk imparatorluklarında dış işleri dairesi en önemli kuruluşlardan biriydi. Bu kuruluşun emrinde çeşitli dillerde konuşan ve yazan bir heyet çalışırdı. Yazılara Tanhu'nun resmî mühürü basılırdı. Casusluk yapmadıkları sürece elçilere dokunulmazdı. Şüpheli hareketleri görülen yabancı temsilciler hapse atılır veya sürgünde göz altında tutulurdu.

Dış siyasette öncelikle ticarî ilişkilere önem verilirdi. Hanedanlar arası akrabalık kurmak dış siyasetin bir geleneği hâline gelmişti. Ancak bu evlenmeler sonucu doğan çocuklar veliaht olamazdı.

İç siyasetin en önemli konusu da dağılık Türk boylarının tek bayrak altında toplanmasıydı.

Adliye: Töre'ye suçların cezası oldukça şiddetliydi. Adam öldürmek, barış zamanında başkasına kılıç çekmek, soygun, hırsızlık, hayvan kaçırma, ırza tecavüz gibi suçların cezası idamdı.

Suçun devlet takibine uğraması eski Türkler arasında kan davası güdülmesine mani oluyordu.

Adli teşkilât iki kademeliydi. Biri hükümdarın başkanlığında ki siyasî suçlara bakan Yüksek devlet mahkemesi, diğeri hakimlerin idaresindeki mahkemelerdi.

Ordu: İslâm öncesi Türk devletlerinde askerliğe özel bir meslek gözüyle bakılmazdı. Hemen her Türk savaşçı idi. Ücretli asker sınıfı yoktu. İdarecilerin hepsi aynı zamanda ordu kumandanları idi.

Tümen diye anılan en büyük birlik on bin kişilikti. Tümenler binlere, yüzlere, onlara ayrılmış ve başlarına ayrı ayrı kumandanlar tayin edilmişti. Bu onlu teşkilâtlanma günümüze kadar gelmiştir. On başısından en üst seviyedeki subayına kadar orduyu belli bir kumanda zincirine bağlamak, ülkeyi millî birlik havasına sokuyordu.

Türk orduları o çağların en kudretli askerî gücünü meydana getiriyordu. Ordunun yiyecek ve malzeme ikmali en zor şartlarda bile gayet iyi yapıldı. Türkler yiyecek ihtiyacını et konservesi ile karşıyorlardı. Ordunun gerisinde binlerce baş sığırın sevk edilmesine lüzum kalmıyordu. Konsere et diğer devletlerden 500-1000 sene önce Türklerce bilinmekteydi...

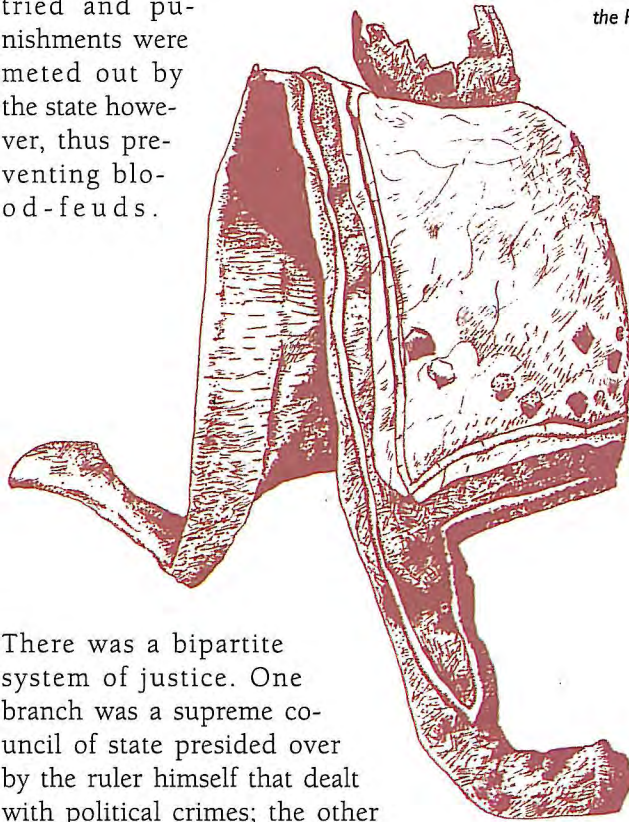
Türk orduları her çağın tekniğine göre etkili silâhlarla donatılırdı. O devir için Türklerin kullandığı çift kavisli yaylar ve ışıklı oklar en korkuncu idi. Türkler dört nala at üzerinde, dört ayrı yönde isabetli ok atmada ustaydılar. Ayrıca iyi kement atarlar ve yakın dövüşte mızrak, kargı, süngü, kalkan, kılıç kullanırlardı.

Foreign affairs: In the great Turkish empires, the sections of government responsible for foreign affairs ranked among the most important. These were staffed with interpreters who could speak and write in a wide range of languages. The sovereign's official seal was affixed to all documents sent out. Foreign emissaries enjoyed diplomatic immunity so long as they were not proven to be involved in spying. Those whose behavior was suspect might be imprisoned or kept under surveillance in some remote location.

Trade relations were an important element of foreign policy. So was the practice of establishing blood ties among different dynasties through marriage even though the children of such political marriages did not stand in line for the throne.

Internal affairs: The primary concern of domestic policy was to bring widely-dispersed Turkish clans and tribes together under a single banner.

Justice: Violations of the dictates of consuetude were punished with great severity. Murder, drawing one's sword against another in time of peace, robbery, theft, livestock-rustling, and rape were all punishable by death. Crimes were tried and punishments were meted out by the state however, thus preventing blood-feuds.

Kurgan buluntularına göre Hun başlığı, Pazırık.

Hun helmet from the Pazyryk trove

There was a bipartite system of justice. One branch was a supreme council of state presided over by the ruler himself that dealt with political crimes; the other consisted of regular courts presided over by judges.

The army: Among pre-Islamic Turkish states, the military was never regarded as a

Türk orduları taarruz esasına göre düzenlenmekte ve eğitilmekteydi. Türklerin savaşında, düşman cephesinde şaşkınlık yaratan baskınlar esastı.

Türk savaş usûlünün iki önemli özelliği vardı: Sahte ric'at ve pusu. Süvari birlikleri kaçıyor gibi geri çekilirler, çekilirken ok atmaya devam eder, düşmanı üzerlerine çekerlerdi. Arazinin istenilen yerine kadar ilerleyen düşman burada pusu kuranlar tarafından çembere alınarak yok edilirdi. Türklerin başarıyla kullandığı bu usule Türk yurdunun adından dolayı "Turan taktiği" denilmiştir.

Yeni ülkelerin ele geçirilmesi ise keşif seferleri ve yıpratma savaşları sayesinde oluyordu.

Alınması planlanan bölgeler önce akıncılar tarafından gözden geçirilirdi. Bu keşifler olumlu ise yıpratma harekâtına başlanırdı. Düşmanın yığınak merkezlerine, yol kavşaklarına, yiyecek ve malzeme depolarına seri baskınlar yapıldı. Bu seferler sırasında düşmanın moralini bozmak için çeşitli rivayetler yayılırdı. Bu harekât düş-

distinct profession: every Turk was a potential warrior. There was no professional military class that was paid to fight. Members of government were also military commanders.

The largest military unit, numbering ten thousand, was the tümen. This was subdivided into ten units of a thousand each of which was in turn subdivided into ten units of a hundred and then ten units of ten. (This decimal system still persists in the Turkish military today.) Unity and coordination of action was secured by a strict chain of command from the lowest-ranking officer to the highest.

Turkish armies were the most powerful fighting forces of their day. Their logistical systems were capable of functioning quite well under even the most difficult of conditions. Armies were fed with preserved meat (the methods of such preservation were known to the Turks at least 500 years before the knowledge spread elsewhere) thus eliminating the necessity of having huge herds of livestock following the van to keep it fed.

Turkish armies were also equipped with the most advanced and effective weapons of their day. The Turkish double-flexed bow with their whistling arrow-shafts were widely and justifiably feared because Turks were accomplished horsemen and could fire off a volley of arrows in any direction while galloping at full speed. Lassos were used to bring opponents down and immobilize them. At close quarters, they fought with spear, lance, pike, and sword. Shields were used for defense.

Turkish armies' tactics were based on attacks staged with lightning speed and all training focused primarily on this. In battle, the principle aim was to create consternation among the enemy by means of rapid, unexpected assaults. The two most important tactical elements were feigned retreat and ambush. Cavalry units would suddenly pull back as if retreating. Firing arrows backwards as they proceeded they tried to draw the enemy after them. When the enemy had advanced far enough into the territory desired, they would suddenly find themselves surrounded by others who were lying in ambush. Cut off from any possibility of help or escape, they would frequently be annihilated. The Turks used this tactic with such repeated and devastating success that it became known as known as the "Turanian tactic" after Turan, the Turkish homeland.

man takatsız düşünceye kadar devam ederdi.

Türkler iyi asker olma özelliklerini daimi spor yapmağa borçluydular. At yarışları, cirit ve gülle atma, güreş, yırtıcı kuşlarla avlanma gibi sporlar mücadele azmini kuvvetlendiriyordu.

Türkler avcılığa da meraklıydılar, özellikle onbinlerce kişinin katıldığı ve yüzlerce km² sahanın tarandığı sürekle avları gerçek bir savaş manevrası hâlinde geçerdi.

Başarılı Türk ordusu, pek çok yabancı kavim tarafından taklit edilmiştir. Çin ordusu daha M.Ö.IV. yüzyılda Türk usûlüne göre düzenlendi. Türk süvari kıyafeti olan ceket, pantolon, çizme Çin'e girdi.

İktisadî Hayat: Hayvancılık: Bozkır Türk ekonomisinin esasını çobanlık ve hayvan besiciliği teşkil eder, at ve koyun en önemli unsurlardır. Ağır hareketli kocabaş hayvanlar bozkır ekonomisinde yer almaz. Bu hayvanlar daha ileriki çağlarda tarımla birlikte Türk toplulukları arasına girmiştir. Domuz ise Türkler arasında hiç sevilmemiş ve beslenmemiştir.

Beslenme: Eski Türklerin başlıca gıda maddesi et idi. En çok at ve koyun eti yenirdi. Türkler çok erken zamanlarda ihtiyaç dolayısıyla konserve et yapmayı öğrenmişlerdi. İhraç bile ediyorlardı. En ünlü Türk içkisi kısırak sütünden yapılan kımız idi.

Sebze pek yenilmezdi. Sütlu danı, peynir, yoğurt, bozkırın ana gıda maddeleri idi.

Giyim: Giyecek maddeleri deri ve yünden yapılırdı. Bozkırlarda, bez dokuma için kendir yetiştirilirdi. Yünlü kumaş ve çeşitli keçeler ihraç ederlerdi.

New territorial conquests on the other hand involved initial forays to feel out the opposition and then repeated assaults to wear it down. Once a region had been marked for possible conquest, raids would be staged into it. If the results were favorable, subsequent action was aimed at reducing the enemy's ability and willingness to resist. Destructive, sudden raids would be staged against stores of supplies and at important road junctions to hamper the movement of men and materiel. Psychological warfare, aimed at destroying morale, was also common. These tactics would continue until the enemy was exhausted.

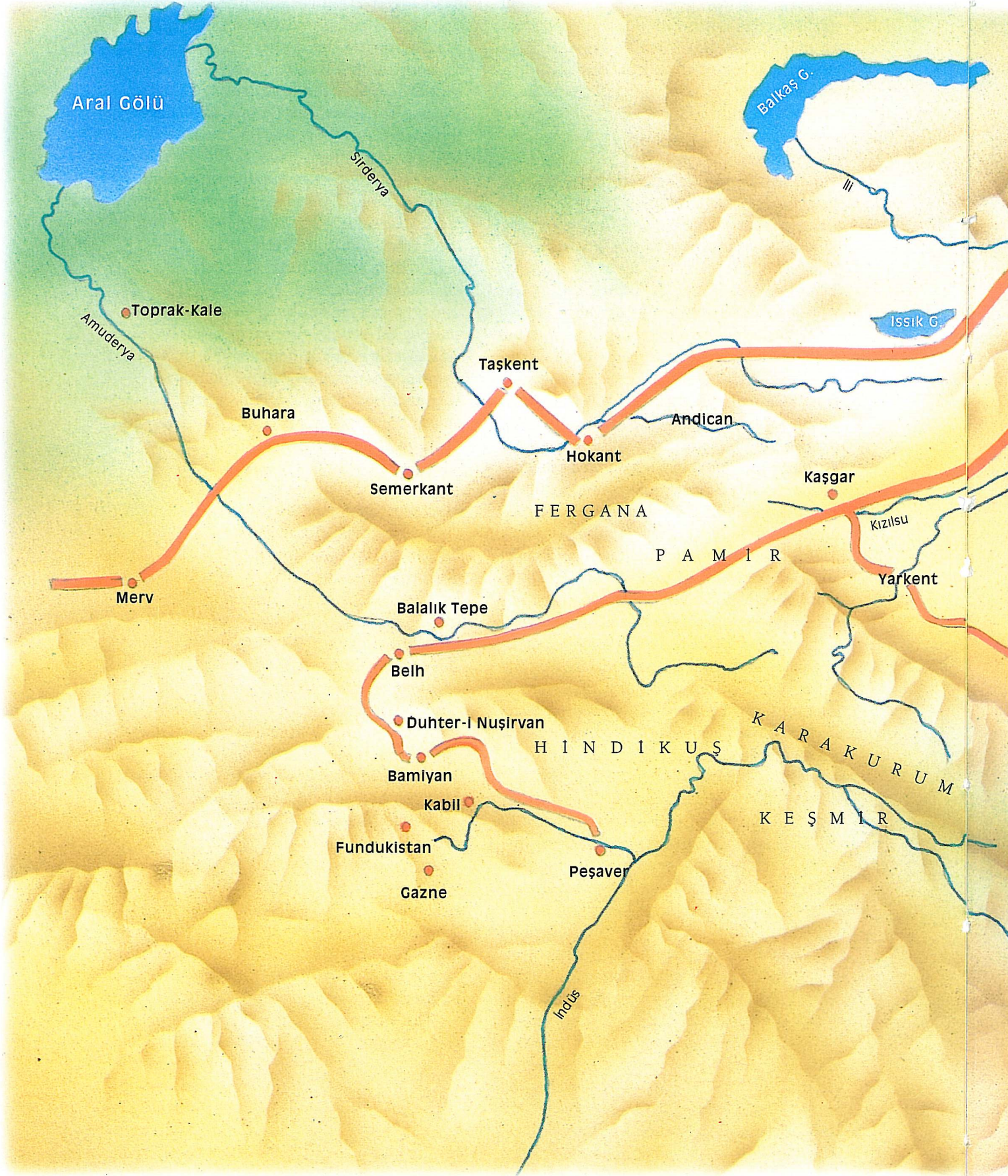
Sports among the Turks were a method of training for warfare: horse races, jereed, and shot-putting inculcated lessons in horsemanship, stamina, and aim. Hunting was also a popular activity. Falconry was widespread as were drives in which tens of thousands of hunters might be involved in the equivalent of military maneuvers over hundreds of square miles of territory in pursuit of game.

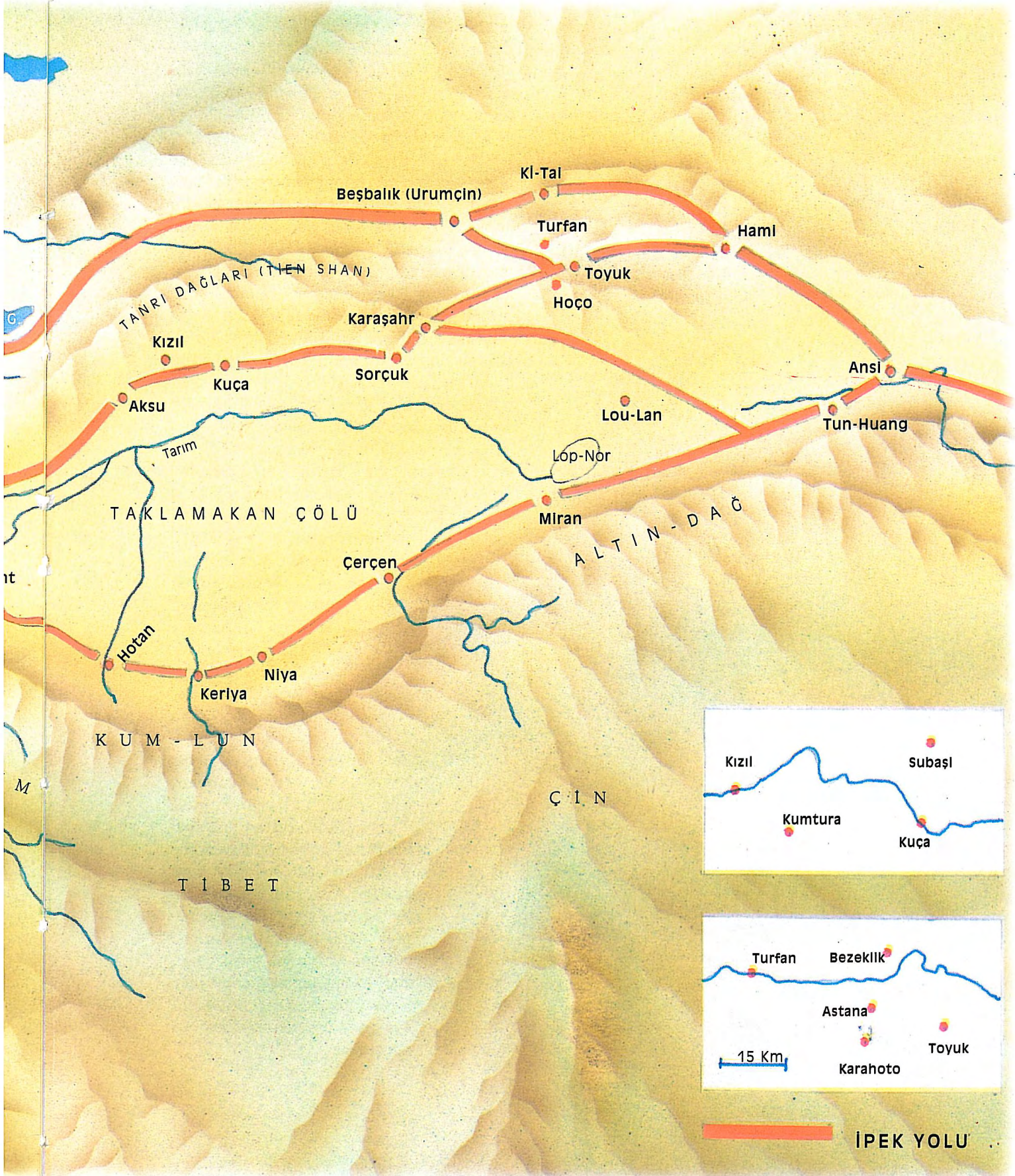
The success of the Turkish army is shown by the way that it was imitated by its rivals. The Chinese army began organizing itself along the lines of that of the Turks as early as the 4th century BC. The costume of the Turkish horseman—boots, trousers, and jacket—was adopted by the Chinese as their national mode of dress.

Steppelander economy: Animal husbandry was the foundation of the economy of the steppelander Turks with horses and sheep being the principle animals kept as livestock. Cattle, which were far too slow-moving to keep up with a people constantly on the move, were never an important part of the steppeland economy until the widespread introduction of sedentary agriculture among the Turkish people at a much later date. Swine were unpopular and not raised.

The principle source of nourishment among the early Turks was meat, principally that of the horse and the sheep. Turks learned how to preserve meat for later use at a very early date and are even known to have exported it. Ewe's and mare's milk was also important.

İpek yolu.

The Silk Road.

Kanatlı boynuzlu at
figürü. Altından,
Esik kurganı 5-4.yy.

Horse with wings and
horns. Gold object from
the Esik kurgan

Uygur Türkleri bezden iç çamaşırı ve üzerlerine yünlü kumaş giyerlerdi. Tipik elbise örneği ise ceket-pantolon idi. Bu en iyi süvari kıyafetidir. Bu kıyafet Türkler aracılığı ile dünyaya yayılmıştır.

Ayağa çizme, başa börk giyilirdi. Erkekler sakallarını kestirir, saçlarını uzun tıraş eder, bıyık bırakırlardı.

From the latter was made kumiss (in modern Turkish kımız), the fermented mare's milk that was the alcohol of the nomads. Dairy products such as butter, cheese, and yogurt and a porridge of millet cooked in milk were consumed in large quantities. Vegetables on the other hand were rare.

Leather and wool were the principal materials used in making garments though hemp was also raised for its fibers, which were woven into a rough cloth. Woolen fabrics and felts of various kinds were exported. The Uighur wore undergarments of wool or other cloth beneath a pair of trousers and a jacket. This costume was eminently suitable for a people who learned to ride almost as soon as they learned to walk and it was to influence fashion all over the world. Feet were shod in boots. Headgear consisted of a felt cap called a börk. As a sign of respect, this cap would be removed as one dismounted.

Iron was one of the principal underpinnings of Turkish military power in pre-Islamic times. People dwelling in the region of the Altai mountains have been skilled iron-workers since the earliest times. The existence of large deposits of workable iron ore in the homeland of the Turks gave them a technological advantage over their rivals.

Handicrafts among the pre-Islamic Turks were advanced.

Turkish-made swords, shields, and spearheads and arrowheads were the best of their day. Owing to their nomadic way of life, portability was the most important constraint dictating the design and manufacture of home furnishings, kitchen implements, and so on. Even articles intended for everyday use were elaborately decorated.

Saygı âlameti, attan inmek ve başlık çıkarmaktı.

Demir: İslâm öncesi Türk toplulukları dünyanın en geniş imparatorluklarını kurmuşlardı. Bunun için devrin en ileri savaş sanayiine ihtiyaç vardı. Türkler demir sayesinde bu üstünlüğü kurmuşlardır.

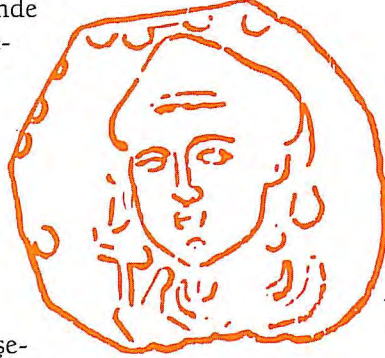
Altaylılar çok eskiden beri usta demirciler olarak tanınmışlardı. İnsanlık tarihinde bir çağın açılmasına başlangıç olabilecek bol miktarda demirin Türklerin ana yurdunda bulunması, onların üstünlük kurmasını sağlamıştır.

El Sanatları: İslâm öncesi Türk devletlerinde el sanatları da çok gelişmişti. Demirci ve madenci Türk topluluklarında kılıç, kalkan, mızrak ve ok uçlarının en iyisi yapılırdı.

Hareketli bozkır hayatına uygun şekilde taşınabilir eşya üzerindeki sanatlar ilerlemişti.

İhtiyaçlara göre, sandalye, masa, dolap, karyola, gibi ev eşyaları, mutfak takımları, göçlerde kullanılan araba ve atlar için gerekli malzemenin en iyisini yapıp satan esnaf ve zenaatkârlar vardı.

Bu eşyalara ustaca süslemeler yapan sanatçılar vardı.

Karabalsasun şehri
genel görünümü.

*The site of
Karabalsasun.*

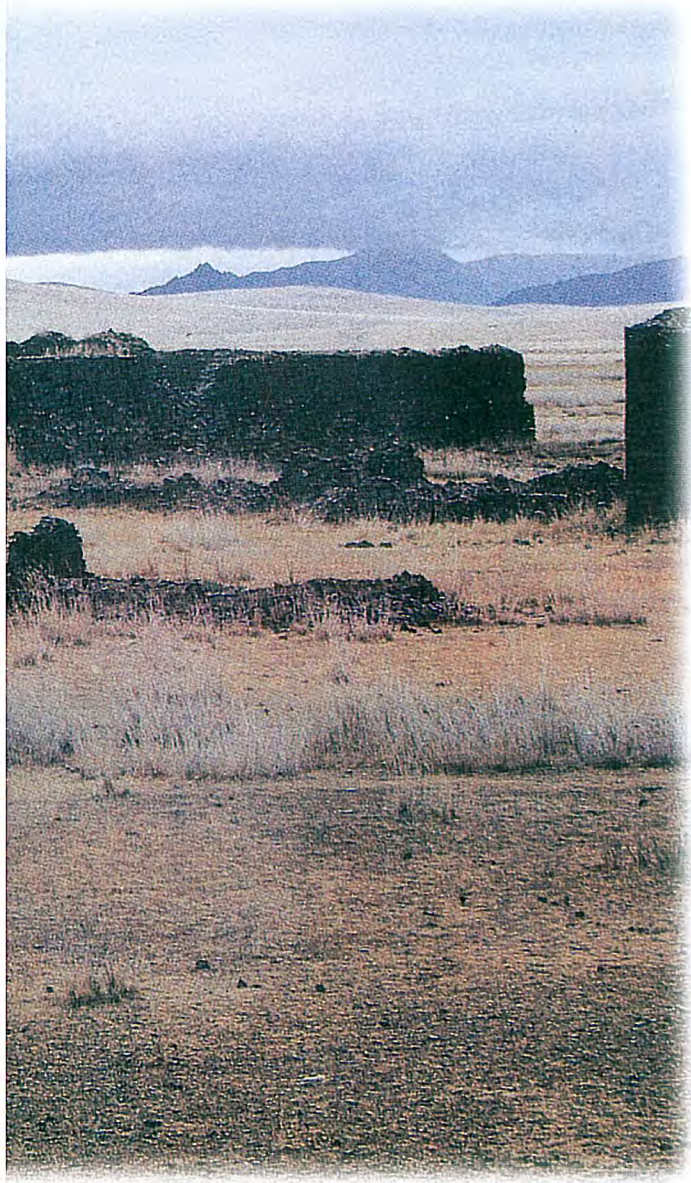
Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik

Türk hayatında esas, mevsimlere göre hayattır. Her mevsim ayrı,

iskân yerlerinde geçirilir. Bunların her birisinin belirli bir yeri vardır. Kış mevsimi kış-lakta, Yaz, yaz-lakta, yay (yâni şimdiki yaz) yay-lakta, güz, mevsimi de güz-lekte geçirilir. Bunların kendi içinde bölünmesi farklıdır. Sıcak yerlerde yaylakta geçirilen süre çok olduğu gibi, soğuk yerlerde kış-lakta geçirilen süre en uzundur. Böylece hayat, dört mevsime göre ayrı ayrı mekânlarda geçirilebiliyordu. Gerçi yaz ve güz mevsimleri, kısa süreli olduğu için ihmâl edilebilirse de, hayat yine de iki ayrı mekânda, yaylak ve kışlakta geçerdi.

Cities and city-dwelling among the early Turks

The movements of the steppelander Turks were closely linked to seasonal changes. For each season a tribe or clan had specific area or location in which it resided. The names of these places reflected the season: thus one spent the winter (kış) at the kışlak; the spring (then called yaz) at the yazlak; the summer (yay) at the yaylak; and the fall (güz) at the güzlek. There were of course regional and climatically-determined variations. If summers were long and hot, one spent much more of the year at the yaylak; people living in harsh and cold climates on the other hand spent remained at the kışlak longer. Often, because the spring and fall seasons were

Türk hayatının bu mevsimlik, fakat belirli özelliğine dikkat edilmezse, Türklerin hayatı, durmaksızın devam eden bir hareketlilik, yani göç biçiminde görülebilir. Oysa durum böyle olmayıp, göç sadece mevsimlik iskân yerlerine yöneliktir. Çünkü her mevsimde hangi ailenin, boyun, nereye varacağı, nereye ineceği belirlidir. Bu ise, belirlenmiş bir yerleşmenin ilk zamanları kabul edilebilir.

Mevsimlik hayat, kendi içinde belirlidir ve aynı yayla ve kışlada devam etmektedir. Bu özelliği ile, Türk hayatında yerleşik hayat için temel esaslar bulunmaktadır.

Türk hayatında yerleşik hayat için dikkati çeken ikinci husus, askerî zaruretlerdir. Bir ülkeyi, bir toprağı elde tutmak, oraya benim demek için muhakkak ki bazı esaslar söz konusudur. Bu esasların başında da o toprağa

short or mild enough to ignore, a kind of transhumance developed with people moving back and forth between a summer residence and a winter one.

This seasonal ebb and flow was pendular but outsiders often interpreted it as an interminable and random flow or migration because they were unaware of an important element: movement always took place between two well-defined destinations. In other words the place that a particular family or clan would be living in which season was clear-cut as was when it would arrive there, when it would leave, and where it would go next. This way of life is in fact regarded by some anthropologists as a stage immediately preceding sedentary existence. In the case of the Turks however, the habits developed during this period of seasonal transhumance were to continue to influence their culture and ways of living even after the transition took place.

The second element that determined the way Turks made the transition to sedentary existence was determined by certain military considerations. Calling a country one's own and holding onto it impose certain minimum demands upon a people. One of those is to actually be dwelling there and, more to the point, holding onto its strategically-important points. Of course "holding onto" is rather an ambiguous expression however if one's territory is surrounded by enemies at the very least one needs to have control of its borders and in particular to be able to control traffic through its passes, etc. This usually implies the need to station a permanent military garrison at such points. These are the "military considerations" referred to above and it is telling that the first permanent settlements in Turkish-held territories were such fortified positions, called korgan. In a few instances, when other conditions necessary for the formation of a city also obtained, these permanent military encampments were the nuclei around which strictly Turkish settlements were to coalesce many years later.

Such examples however are proof that city-building was as natural to Turks as to any other people. Fond as they may have been of the transhumant way of life, when conditions dictate that one reside permanently in a fort or citadel, one does exactly that and these people were no exception. The demands imposed by the security and well-being of the country could not otherwise have been satisfied. Cities located in remote, bor-

sahip olmak, o toprağın üzerinde olmak ve hepsinden önemlisi, bazı stratejik yerleri elde tutmaktır. Bu ise, bize bazı yerlerde, noktalarda her zaman asker bulundurmanın gerekli olduğunu hatırlatır. İşte bu askerî gereklilik, Türk ülkesindeki devamlı iskânın, yani yerleşmenin ilk hareket noktası olmaktadır. Böylece tahkimli noktalar, korganlar veya kaleler, devamlı iskânın ve yerleşmenin ilk çekirdeğini oluşturuyorlardı.

Askerî gereklerin ortaya çıkardığı yerleşme, çok nadir olarak, yıllar, sonrasının bir önemli şehrine dönüşmektedir. Böylece Türk asıllı insanların, Türklerin oturduğu, kaldığı kale-şehirler ortaya çıkmışlardır. Buraları doğrudan ülkenin sahipleri ile meskündür. Çünkü böyle olmak zorundadır ve bu kesin zarurettir.

Askerî şehirler, Türklerin şehir hayatına dahil olmalarının tabii olduğunu gösterir. Türkler mevsimlik hayatı ne kadar çok severlerse sevsinler, bir yerde, kalede veya korganda devamlı oturmakla yükümlü olunca, oturmuşlardır. Bu ülkenin emniyeti ve güvenliği için kesin bir zaruret idi. Böylece uc, kenar bölgelerinde yeni şehirler ortaya çıkmış olabilir. Gök-Türk kitâbelerinde adı geçen Toğu-balık'ın bu türden bir askerî garnizon gelişmesi şehir olduğunu sanıyoruz.

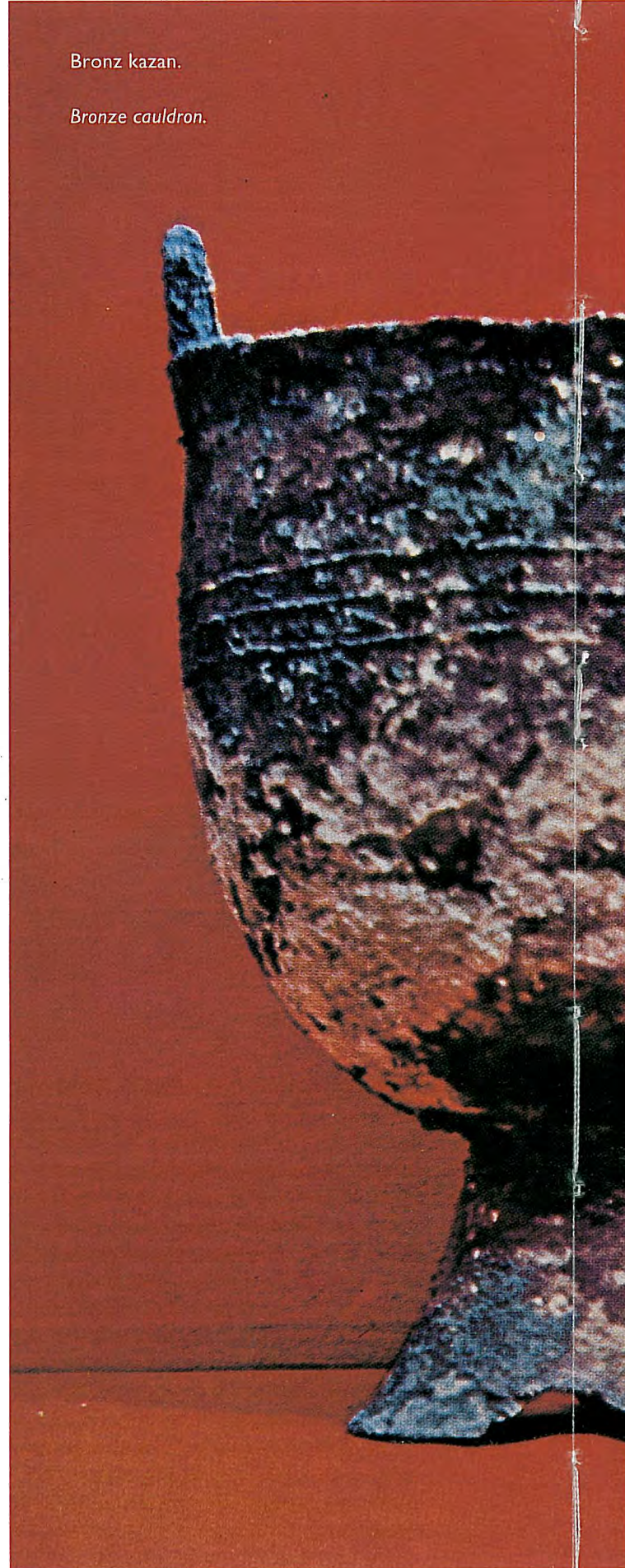
Bu arada Kurgan diye tanımlanan iskân yerlerini de görüyoruz. Mağı/Amgı kurgan bunların en ünlüsüdür.

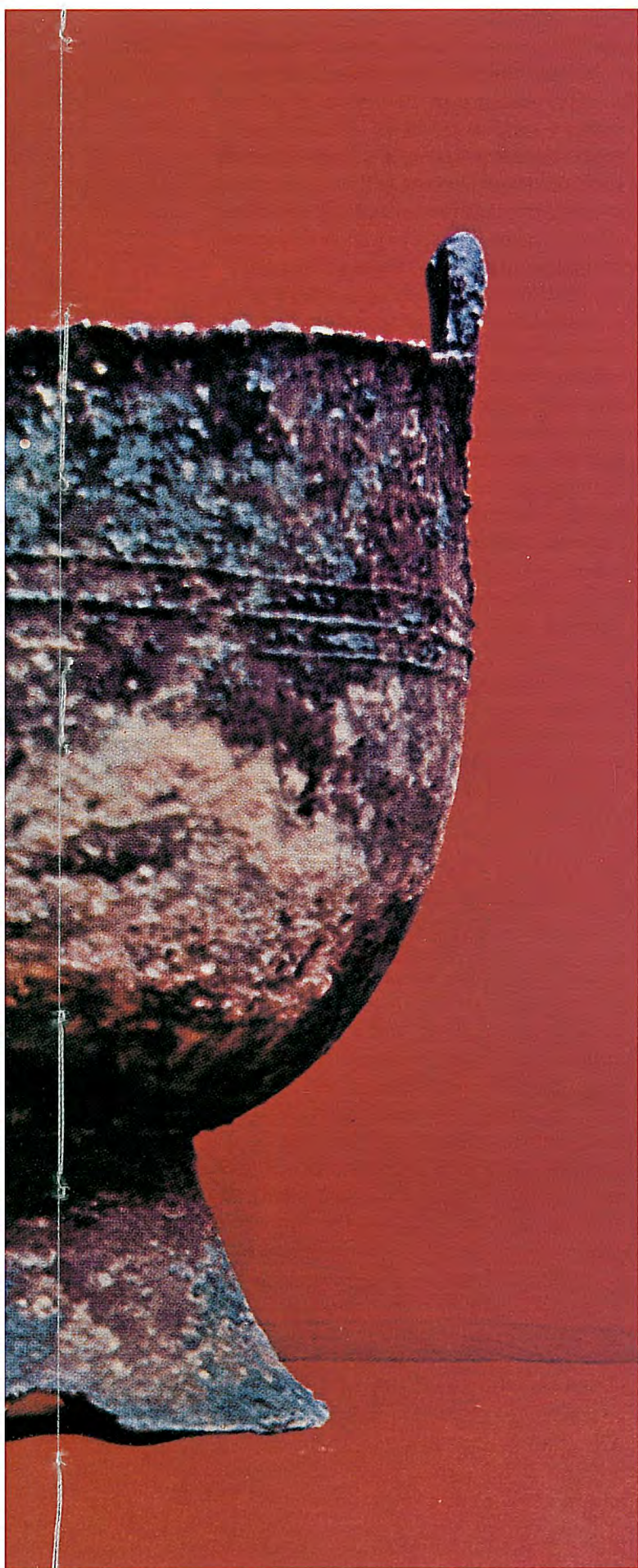
Kale şehirleri, Türk hayatında sonraki yüzyıllarda da görülmektedir. Kale şehirlerindeki hayatın, Türk hayatının öteki yönlerinden biraz farklı olduğunu tahmin edebiliriz. Burada yaz, kış oturmak söz konusu olduğundan, barınaklar daha itinalı yapılmıştır. Bu sebeptendir ki bunların üzerlerinin örtülmesi, yani dam/tam biçiminde olduğunu sanıyoruz. Hattâ bazı yerlerde, savunma için surları dahilinde, günümüz kışlalarını andıran büyük yapılar biçiminde de iskânın olduğu söylenebilir. Bugünkü Tuva'da bu türden yerleşmelerin kalıntıları bilinmektedir. Şüphesiz buraları uzun yüzyıllar meskûn olmuştur.

Şehir hayatının oluşmasında, Bey, Han, Hakan, Hatun orduları, yani maiyet ve karargâhları da büyük bir önem taşımaktadır. Ordu, gıda ile ilgili üretim yapmayan hanların karargâhları, yani maiyetleridir. Bunların kaldıkları, oturdukları yerler ordu diye anılıyordu. Böylece gıda ile ilgili üretim yapmayan, alıcı olan bir kalabalık kitle, bir yerde kalınca burası çok değişik bir görünüm alabilmektedir.

Bronz kazan.

Bronze cauldron.

der areas, such as Toghu-balik, which is mentioned in Blue Turk inscriptions, are thought to have developed from such military garrison-towns.

One also comes across settlements referred to as kurgans (which may mean "tumulus" as well as "fortified position"). The most famous of these is the Magı/Amgi kurgan. Originally a fort sufficient to accommodate only a small military population, it gained in importance after the Blue Turk army spent the winter here.

Permanent fortified towns make their appearance during later centuries among the Turks. Life in these towns presumably followed a course of development that was in many aspects different from that of the Turks. Because they were resided in year-round, dwellings were constructed with greater care and one may suppose that they would have been roofed over instead of merely tented. At a few sites we find what appear to have been large structures resembling barracks buildings. Remains of such settlements, which show unquestionable evidence of many centuries of habitation, have been found at Tuva.

The courts, retinues, armies, and military command headquarters of princes, khans, khagans, and queen mothers also played a crucial role in the process of urbanization. As large and relatively wealthy communities of people, they were a natural market for food and other necessities of all kinds since they produced none of their own. Wherever they took up residence, the place underwent a rapid and radical transformation. The immediate effects were physical. The site would be fortified or surrounded by a stockade to ensure its security and within the compound a tumulus would be raised on which the khan etc would reside. But there were social and economic changes as well. In a very short time, the encampment would be surrounded by a sprawling market full of goods to be sold to the inhabitants within.

The appearance is one of a citadel surrounded by an outer defensive system of which, in this case, the denizens of the market-place are a part. This is nothing but a city and the records are full of names of settlements of this kind. Ordubaligh (from ordu-balik or "city of the court") is frequently mentioned as a city that developed from this model but there were certainly far more than just one of them. Similarly we find many cities with names resembling han-balik ("city of the khan"), the name by which Beijing was

a. Orada hemen savunma ve güvenlik tedbirleri alınmakta, çevreye sur çekilmektedir.

b. Han veya Hakan için hemen bir yığma tepe yapılmaktadır. Böylece ayrı bir kısım oluşmaktadır.

c. Kalabalık maiyetin ihtiyacı için satıcılar buraya koşuşmakta, ordunun çevresi kısa bir süre içinde pazar yerini andırmaktadır.

Görülüyor ki, adeta iç kalesi de olan bir savunma sistemi için de satıcıların bulunduğu bir görünüş, şehrin ta kendisi demektir. Nitekim kaynaklarda bu türden şehirlerin isimleri de bir hayli çoktur. Ordu balık, bu türden gelişen şehirler olarak çok zikredilmektedir. Bir tane değil, pekçok Ordu-balık'ın bulunduğu kesindir. Han-balık da bu kümede yer alması gereken bir isimdir. Sadece Pekin'in Cengiz evlâdı zamanındaki adı olmayıp, pekçok Han şehrinin de adıdır.

known in the days of Jenghiz Khan. Examples of this tradition survive today in Anatolia in the form of towns with names like Beyşehir ("city of the prince").

The womenfolk of the khans and khagans also traveled with large courts and retinues of their own but of course the goods for which they were customers tended to be somewhat different. In nearly the same way however towns grew up around the places where they regularly resided and early accounts make reference to cities with names derived from hatun-balık.

The influence that the army had on urbanization is more apparent in the earlier periods. The history of the development of the city is in accord with this because city-dwellers invariably are involved in administrative or commercial functions rather than in the production of food. Army-towns

Kül Tigin
külliyesinden
"bark"
adı verilen
mezar yapısı.

The mausoleum
of the Kül
Tegin tomb.

Nihayet Anadolu'muzdaki Beğ-sehri bu geleneğin en son uzantısı kabul edilebilir.

Han veya Hakanlarla birlikte Hatunları da kalabalık maiyetleri ile seyahat ederlerdi. Onların alıcılık özellikleri daha değişik malları kapsıyordu. Böylece hemen aynı şekilde bir de Hatun-balık ortaya çıkıyordu. Hatun-balık şehirlerine de tarihî kaynaklarda rastlanmaktadır.

Han ordularının şehircilik açısından etkileri, ilk dönemlerde çok etkili olmuştur. Şehrin tarihi de buna imkan vermektedir. Çünkü şehir sakinleri gıda ile ilgili üretim yapmıyor, daha ziyade başka işlerle (idare veya iktisadî) meşgul oluyorlardı. Ordular bu tür işlerin tam olarak görüldükleri yerlerdir.

Sayılan özelliklerin dışında, birçok olumlu unsurun içiçe girmesi ile de şehirler oluşmaktadır. Bunların başında pazar yeri oluşmaktadır. Hun-Çin sınırında bulunan ve Gök-Türk çağında da devam eden ticaretin sonucu At-Pazarı Şehri ortaya çıkmıştır. Bu şehir, varlığını Türk-Çin ticaretine borçlu idi.

Yol üzerlerindeki konak yerleri de gelişerek birer şehir hâlini alabilmiştir. Bu konak yerlerinden pazar vasfına da uyanlar gelişmelerini daha erken dönemlerde sağlayabiliyorlardı. Böylece Eski Türk hayatında da iskân yerlerinin gelişmesi, gelişmenin umumî şartları içinde cereyan etmiştir.

Şehirlerin temel özellikleri

1. Adları:

Şehir, Farsça bir kelime olup, Türkçesi "balık" olarak biliniyor. Balık ise balçıktan, yani toprak malzemeli şehirlerin bir hatırası olsa gerektir. Dönemin sonlarına doğru, şehrin kısaltılmışı olarak Şarda görülüyor.

Şehirlerin adları değişiktir. Yön (Doğu-balık), renk (Ak-balık), hakim iktisadî faaliyet (Bakır-balık), çıkış özelliği (Ordu-balık, Han-balık, Hatun-balık), veya fizikî özellik (Beş-balık) bu arada sayılabilir. İyi (Kutluğ-balık) veya kötü (Mau-balık) özellikler de dikkati çekiyor.

2. Fizikî özellikler

Koruma duvarı: Genellikle balçıktandır. Köşelerde ve uygun yerlerde kuleler olabilir. Kapı da ayrıca tahkim edilmiştir. Bazı şehirlerde ayrı bir iç kale de bulunuyor. Bu türden şehirler Han-ordularından gelişen şehirler olabilir.

Eğer uygun bir tabii yükseklik yoksa,

were perfect examples of this.

There are also examples of cities that developed as a result of a confluence of several factors, one of the foremost of which was the existence of an established marketplace. A good example is the city of Atpazarı ("Horse-mart") located on what used to be the border dividing the territory of the Huns from that of the Chinese. The city that grew up here owed its existence to a thriving trade between the Turks and Chinese that continued during the Blue Turk period as well. Staging-points on long-distance overland routes where travelers stayed before proceeding on with their journey could also develop into cities. Those that developed markets as well grew faster and sooner.

The development of cities and city-dwelling among the early Turks took place fully in line with the rules governing urbanization everywhere.

Basic features of cities

1. Names

The old Turkish word for town or city was "balıĥ" (in modern Turkish orthography balık). This word may be related to balçık (mud or mud-brick) and be a holdover from the days when that was the principal building material. One of the words for city in modern Turkish is şehir, which is derived from Persian. This appears as "shar" in the name of some towns that were founded at a relatively later date.

Cities' names were typically derived from such elements as direction (Doĥu-balık / "East-town"), from colors (Ak-balık / "White-town"), a principal economic activity (Bakır-balık / "Copper-town"), origins (Ordu-balık / "Army-town", Han-balık / "Khan's-town", Hatun-balık / "Queen's-town"), physical features (Beş-balık / "Five-town"), and even psychological considerations (Kutluĥ-balık / "Happy-town", Mau-balık / "Bad-town").

2. Physical characteristics

Towns were defended with mud-brick walls that sometimes had towers located at corners and elsewhere. Gates were additionally reinforced. Some towns-especially those that were originally army or khan's towns-had inner keeps or citadels located on a natural prominence or, if none existed, on a man-made mound. The outermost walls defined a defensive perimeter that enclosed not only residential areas but agricultural ones as

Hanın oturması için yığma bir tepe yapıldı.

Koruma duvarı, ikamet sahalarını olduğu gibi, ziraat sahalarını da içine alabilirdi. Böylesine çok geniş sahaları kapsayan duvarlı şehirler, bugün uzun duvarlı şehirler diye anılmaktadır.

Hendek nadiren bulunmaktadır.

Şehir sahası içinde, sokak görülmesi de yollar bulunur. Bazen muntazam bir yol şebekesi de görülebiliyor.

Evler göçürülebilir türden olduğundan, evlerin etrafında bir küçük ziraat sahası, yani bahçe söz konusu değildir. Böyle olunca avludan da bahsedilemez. Aslında avlu/avul/ağıl, kışlakta ortak hayatın bir gereği olup, çevresine evler dizilen bir mekânın iç sahasıdır. Nitekim bunun benzerleri, sonraki yüzyıllarda "avlu" adıyla yaşamıştır.

Halkın su ihtiyacının temini, pınarlardan sağlanmaktadır. Bu pınarlar şehre yakın değilse, borularla getirilirdi. Ayrıca nadir görülen bu durum yanında, su pınardan bizzat doldurularak temin edilebilir. Pis su ise, nadiren kapalı, fakat genelde açık arıklarla atılır.

3. İdarî durum

Şehirlerde /balık'ta, en üst düzeyde han, hakan da olabilmekle birlikte, şehrin ayrı bir idarecisi vardır. Şehrin bu yöneticisi, daha ziyade inzibatı/kolluk görevlerini, emniyet ve asayiş sağlamakla yükümlüdür. Halkın çoğu ortak bir boydan geldiği veya böyle kabul edildiği için, boyun reisi, bir bakıma orasının da başı sayılıyordu. Kesin izlerine rastlanmakla birlikte, sonraki yüzyıllardaki örneklerine bakılırsa, şehrin sakinlerinin kendi içlerinden çıkan bir önderleri, beğleri, daha doğrusu kahyaları var idi. Buna kent beği/balık-beği denebilir. Ötügen-beği, Ötügen'deki yerleşmenin yöneticisidir.

Şehirlerdeki esnaf, daha ziyade sur dışındaki sahada bulunmaktadır. Bunların ayrı bir teşkilâtı vardır. Bu, doğrudan şehir hayatı ile ilgili değildir.

Uygur Çağında Şehir Hayatının Canlanması

VIII. yüzyıl ortalarından itibaren, Uygurların siyasî hakimiyeti ele geçirmeleriyle, Türk hayatında yerleşiklik daha da artmıştır. Bu artış, Türk tarihinin çoğu dönemlerindeki şehirleşme hareketi gibi kabul edebiliriz. Çin ile siyasî ilişkilerin yumuşaması da bunda etkili olmuş olabilir. Uygur Çağı ve sonraki Uygurların hayatında, yerleşik hayat ve sonucu

well. Ditches and moats on the other hand were rare.

Within the town, paths rather than regularly laid-out streets were the rule though there are examples of the latter as well. Since dwellings were usually temporary structures, they had no separate courtyards or gardens of their own; instead, there was a common area used as a stable or fold around which dwellings were arranged. During later times courtyards in the true sense developed.

Water was obtained from springs. There are a few rare instances of towns being supplied with water brought in through pipes from a stream located at a distance away though, in such cases, it was more common for the water to be transported by manual labor. Waste water was usually discharged through open trenches though these might in rare cases be closed.

3. Government

If the khan or khagan was in residence he was naturally the highest-ranking official. Cities and towns however also had their own systems of government, the head of which was responsible principally for policing functions and ensuring public peace and order. In situations where the inhabitants of a town were members of the same tribe or clan (or at least regarded themselves as such) their chieftain might also be regarded as the mayor. Although we have no explicit evidence, there are indications that during later times the inhabitants of some towns chose one of their own members to be mayor or chief executive who was called beği or balık-beği. The mayor of Ötüken for example was referred to as "Ötükenbeği". The tradesmen, artisans, and merchants of these towns tended to be located in areas outside the fortifications and were organized according to rules of their own. As such, they were not directly involved in city government.

City life flourishes during Uighur times

After the Uighurs gained the political upper hand around the middle of the 8th century there was a surge of urbanization among Turkish groups. This is a pattern repeated frequently in Turkish history. In this particular case, the easing of political relations with the Chinese may have been the crucial factor. During Uighur times and in the years following,

olarak şehir hayatı, büyük boyutlara ulaşmıştır. Uygur çağındaki bilgiler, şehir hayatıyla ilgili birçok hususiyeti bize ulaştırmıştır. Bunlar dinî sebeplerle de etkilenmişlerdir.

Uygur çağında, daha eskiden de görülen soğdların iktisadî ve kültürel etkileri artmıştır. Bunun bir sonucu olarak, kent şehir anlamında Türkçeye girmiştir. Aslında kentte de iskân ve yerleşme yeri manası hâkimdir ki, Yeni-kent'in Arapça ve Farsça çevirilerindeki "köy" manası da bunu gösterir.

Uygurların Orta Asya tarihinde giderek kaybolmaları, sadece siyasî yönden olmuş, kültürel etkileri, hele Soğdlardan miras kalan iktisadî canlılıkları devam etmiştir. Uygurların büyük kültürel etkilerinin söz konusu olduğu Cengiz ve evlâdî döneminde, eski Türk şehir gelenekleri yaşamaya devam etmiştir. XIII. yüzyıl ilk yarısında Kutlug-balık, Maubalık adlı iki şehrin isimlerinin kaynaklarda bulunması, "balık" şehir geleneğinin devam ettiğini gösterir. Bu şehir geleneğinde, mevsime bağlı yerleşme hâkim bulunuyordu.

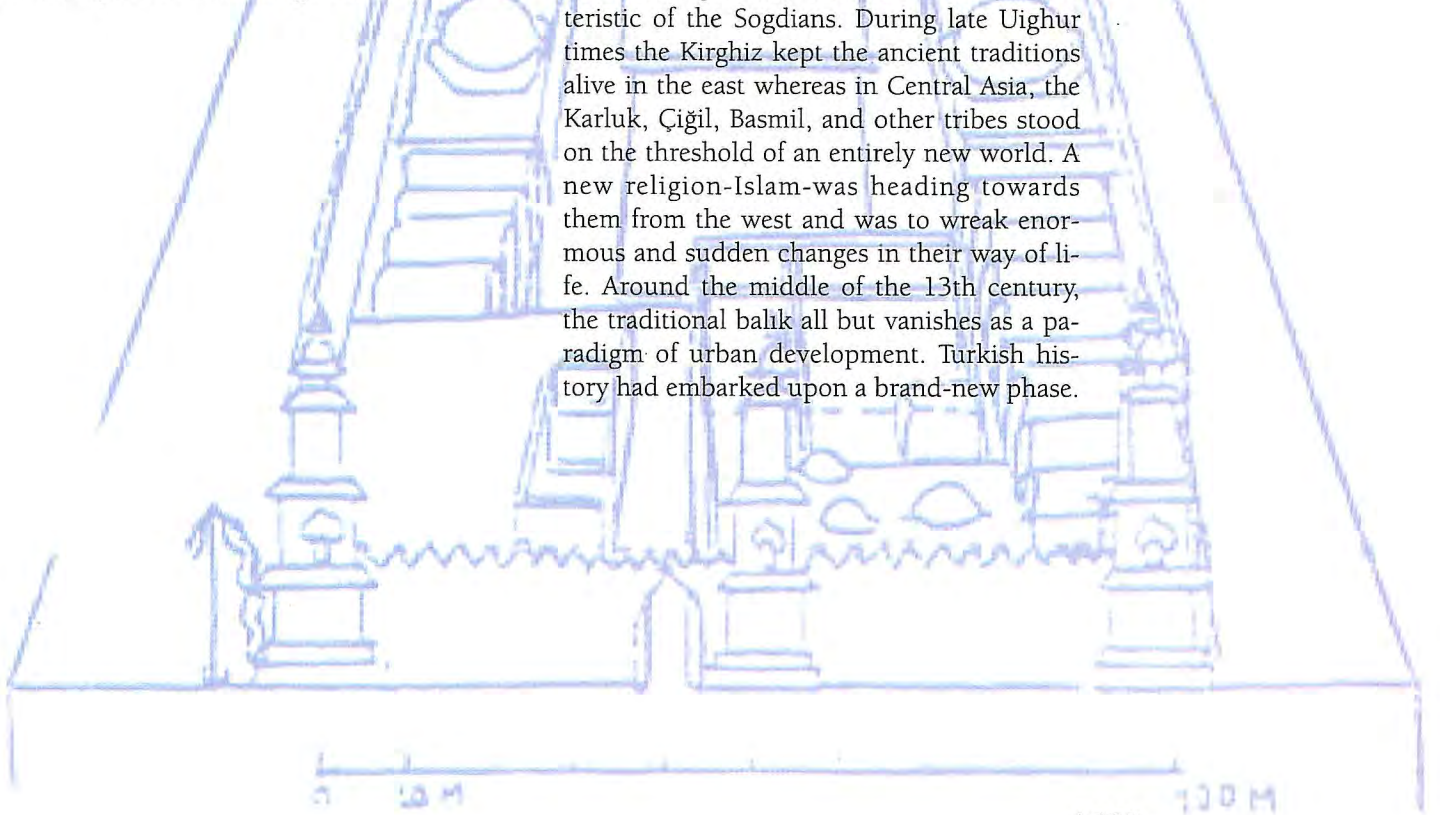
Uygur çağındaki şehirler, bir yandan balık geleneğine, yani mevsimlik hayata bağlı iken, öteki kültür kaynağıyla Soğdlar vasıtasıyla tamamen yerleşik kent geleneğine de ulaşılıyordu. Uygurların son zamanlarında, doğudaki Kırgızlar eski geleneği devam ettirmişlerdi. Fakat Orta Asya'daki boylar, Karluk, Çiğil, Basmıl ve ötekiler daha yeni gelişmelerin eşliğinde idiler. Bu da batıdan gelen yeni dinin, İslâmiyet'in hızlandırdığı bir etki-leşimdir. XIII yüzyılın ortalarından itibaren "balık" şehir geleneği pek görülmez. Türk tarihi artık yeni bir döneme girmiştir.

more and more people took up permanent residence resulting in an explosion in the growth of urban populations. We know a great deal about the Uighurs and much of that knowledge is concerned with aspects of city life. Religion also played an important role in this development.

The ancient and ever-present economic and cultural influence of the Sogdians increased during Uighur times. One consequence of this was the introduction into Turkish of kend or kent as a word meaning "town" or "city". That this originally had connotations of "settlement" is shown by the fact that the phrase yeni-kend (new kend) was frequently translated into Arabic and Persian using words that mean "village".

Although the political influence of the Uighurs in Central Asia went into eclipse, their cultural influence-especially the economic vigor they inherited from the Sogdians-persisted for a very long time. Many aspects of ancient Turkish city-dwelling traditions remained vital during the period of Jenghiz Khan and his successors as a result of strong Uighur cultural influences then. The existence of city-names like Kutlug-balık and Mau-balık during the first half of the 13th century is evidence of the continuation of the old balık-building tradition in which settlement patterns were dictated by seasonal considerations.

Cities during Uighur times therefore followed two paths of development. One was the seasonally-occupied traditional balık and the other, a permanent kend that was characteristic of the Sogdians. During late Uighur times the Kirghiz kept the ancient traditions alive in the east whereas in Central Asia, the Karluk, Çiğil, Basmil, and other tribes stood on the threshold of an entirely new world. A new religion-Islam-was heading towards them from the west and was to wreak enormous and sudden changes in their way of life. Around the middle of the 13th century, the traditional balık all but vanishes as a paradigm of urban development. Turkish history had embarked upon a brand-new phase.

İslam Öncesi Türklerin Konuştuğu Dil

Nazarî olarak miladın ilk asırlarında başladığı kabul edilen ve ele geçen ilk metinlerinin sekizinci asra ait olduğu bilinen dilimizin metinlerle takip edebildiğimiz ilk devrine Eski Türkçe diyoruz. Bu ilk yazı dili aynı zamanda Türk dünyasında devrinde kullanılan tek yazı dilidir. Demek istiyoruz ki, bu yazı dili ile bütün Türk boyları, beş altı asır müddet içinde yazmışlar ve yazı ile alâkalı ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Eski Türkçe devri kendi içinde iki döneme ayrılmaktadır. Bunlar:

- a) Gök-Türk dönemi
- b) Uygur dönemi'dir.

Gök-Türk döneminden bize intikal eden malzeme, irili ufaklı bir çok yazıt ile "İrk Bitig" adlı kitaptır. Yazıtların en önemlileri Kül Tigin, Bilge Kagan ve Tonyukuk'a ait olanlardır. Çeşitli Türkologlar tarafından birçok kere neşredilen bu taşlar Türk adının ilk kez geçtiği, Türkçenin en işlek şekilde kullanıldığı yazıtlardır. Bu yazıtlar Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına kadar çıkaran abidelerdir. Bu yazıtlardan Tonyukuk 720 - 725 yılları arasında, Kül Tigin, 732 senesinde, Bilge Kagan ise 735 senesinde dikilmiştir.

Kül Tigin yazıtı kaplumbağa şeklinde oyulmuş bir kaideye oturtulmuştur. Yüksekliği 3.75 metredir. Dört cephelidir. Yukarıya doğru daralmaktadır. Doğu ve batı cephelerinin genişliği aşağıda 132 yukarıda ise 122 santimdir. Güney ve kuzey cepheleri ise aşağıda 46, yukarıda ise 44 santimdir. Yazıtın üstü kemer şeklinde bitmektedir. Yukarıda beş kenarlı olmaktadır. Doğu cephesinin üzerinde kağan işareti vardır. Batı cephesinde Çince kitabe, diğer üç cephede ise Türkçe kitabeler vardır. Doğu cephesinde 40, güney ve kuzey cephelerinde ise 13'er satır vardır. Satırlar yukarıdan aşağıya doğru yazılmış ve sağdan sola istif edilmiştir.

Bilge Kagan yazıtı, Kül Tigin yazıtının bir kilometre uzağındadır. Şekli, tertibi ve yapısı tamamen Kül Tigin'inkine benzemektedir. Yalnız bir kaç santim daha yüksektir. Bu sebeple doğu cephesinde 41 ve dar cephelerde 15'er satır vardır. Bu yazıtta da batı cephesinde Çince kitabe vardır. Çince kitabenin üstünde Türkçe kitabe devam etmektedir.

Tonyukuk yazıtı, diğer iki yazıtın biraz daha doğusundadır. Dört cepheli iki taş hâ-

The language of the pre-Islamic Turks

The earliest-known texts in old Turkish date from a period extending from the early centuries AD to about 8th. These are composed in a writing system that was used by all Turkish-speaking groups for a period of about five to six centuries and that satisfied their needs. The language spoken during this period is called Eski Türkçe or "Old Turkish" and there are two main stages of its development:

- a) The Blue-Turk period
- b) The Uighur period

From the Blue-Turk period there survive quite a few inscriptions of varying lengths, some of them quite long as well as a book entitled Irk Bitig. Of the inscriptions, the most important are those of Kül Tegin, Bilge Khagan, and Tonyukuk. The texts of these inscriptions have been published and commented on by many. It is in these that the name "Turk" first appears. The language employed is fluent and vivid suggesting that they were preceded by a history of literary development that would push the beginnings of Turkish as a written language back at least to the early centuries of the first millennium. The column giving Tonyukuk's history dates to between 720-725; while that of Kül Tegin was erected in 732 and that of Bilge Khagan in 735.

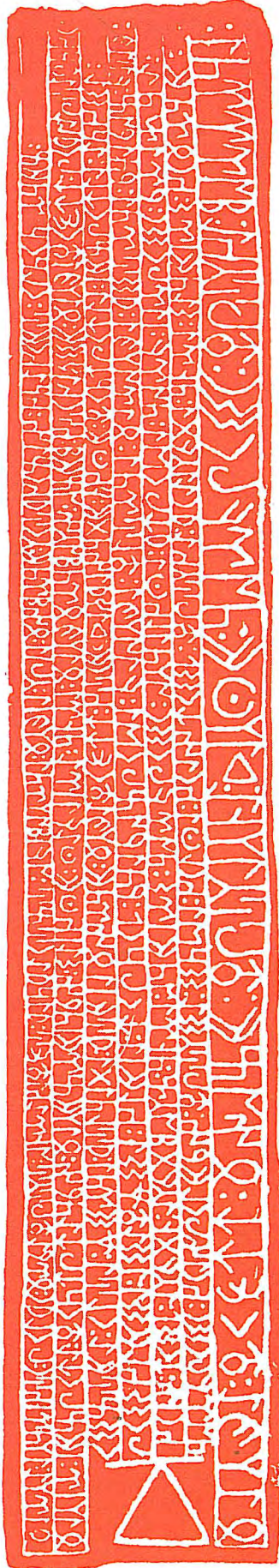
The Kül Tegin column stands on a base carved in the shape of a tortoise. It is a nearly rectangular shaft standing 3.75 meters high tapering somewhat as it rises: the eastern and southern faces measure 132 centimeters at the bottom and 122 centimeters at the top while the southern and northern faces measure 46 centimeters at the bottom and 44 centimeters at the top. The shaft has a crest of dragons forming an arch at the summit. On the eastern face is the seal or symbol of the khagan. The inscription on the western face is in Chinese while those on the other three are in Turkish. The eastern inscription has forty lines of text while the southern and northern ones are each thirteen lines long. The symbols are carved in vertically-arranged lines from right to left.

The Bilge Khagan column, which is located about a kilometer from this one, is almost identical to it except that it is a few centimeters taller permitting forty-one lines of text to be inscribed on the wide faces and fifteen lines

Bugut anıtı.

Kaplumbağa kaide üzerinde yükselen bu anıt I.Türk kaganı Taşpar Kagan döneminde islenmiştir. M.S. 582. Anıtın üst kesiminde bir kurt ve ondan süt emen çocuklar tasvir edilmiştir. Yazıt Sogd ve Brahmi alfabeleriyle yazılmıştır.

The Bugut Monument. Set on a tortoise-shaped base, the monument was carved in 582 during the reign of a Turkish khagan named Taüpar. The upper part of the monument has a scene of a wolf suckling infants. The inscriptions are given in both the Sogdian and Brahmi alphabets.

Tonyukuk Anıtının yazıtı

𐰀	: a, e
𐰁	: ı, i, kapalı e
𐰂	: o, u
𐰃	: ö, ü
𐰄	: y (kalın seslilerle)
𐰅	: y (ince seslilerle)
𐰆	: b (kalın seslilerle)
𐰇	: b (ince seslilerle)
𐰈	: ç, c
𐰉	: iç, ic
𐰊	: d (kalın seslilerle)
𐰋	: d (ince seslilerle)
𐰌	: g (kalın seslilerle)
𐰍	: ny (ön damak n'si)
𐰎	: nç, nc
𐰏	: nt, nd
𐰐	: p
𐰑	: r (kalın seslilerle)
𐰒	: r (ince seslilerle)
𐰓	: s (kalın seslilerle)
𐰔	: s (ince seslilerle)
𐰕	: ş
𐰖	: t (kalın seslilerle)
𐰗	: t (ince seslilerle)
𐰘	: z
𐰙	: g (ince seslilerle)
𐰚	: k (e, i ile)
𐰛	: k (ö, ü ile)
𐰜	: k (a ile)
𐰝	: k (ı ile)
𐰞	: k (o, u ile)
𐰟	: l (kalın seslilerle)
𐰠	: l (ince seslilerle)
𐰡	: lt, ld
𐰢	: m
𐰣	: n (kalın seslilerle)
𐰤	: n (ince seslilerle)
𐰥	: ŋ (ard damak n'si)

Göktürk Alfabeti

Kelimenin			Harfler
Sonunda	Ortasında	Başında	
𐰀	𐰀	𐰀	a e
𐰁	𐰁	𐰁	ı i
𐰂	𐰂	𐰂	o ö u ü
𐰃	𐰃	𐰃	g k b
𐰄	𐰄	𐰄	k g
𐰅	𐰅	𐰅	y i i
𐰆	𐰆	𐰆	r
𐰇	𐰇	𐰇	l
𐰈	𐰈	𐰈	t
𐰉	𐰉	𐰉	d
𐰊	𐰊	𐰊	ç
𐰋	𐰋	𐰋	s
𐰌	𐰌	𐰌	ş
𐰍	𐰍	𐰍	z j
𐰎	𐰎	𐰎	n
𐰏	𐰏	𐰏	b p
𐰐	𐰐	𐰐	v
𐰑	𐰑	𐰑	m

Sogd Alfabeti

Kelimenin			Harfler
Sonunda	Ortasında	Başında	
			a e
			i ü
			o ö u ü
			g k h
			k g y (ı,i)
			f
			l
			t
			d
			ç
			s
			z j
			n
			b p
			v
			w
			m
			h

Uygur Alfabeti

Transliteration	Bayan	Orinda	Sonida	Tek bayan
a	ᠠ	ᠠ	ᠠ	ᠠ
b	ᠪ	ᠪ	ᠪ	ᠪ
p	ᠫ	ᠫ	ᠫ	ᠫ
g	ᠭ	ᠭ	ᠭ	ᠭ
d	ᠳ	ᠳ	ᠳ	ᠳ
g	ᠭ	ᠭ	ᠭ	ᠭ
h	ᠬ	ᠬ	ᠬ	ᠬ
v	ᠶ	ᠶ	ᠶ	ᠶ
᠋ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ
z	ᠵ	ᠵ	ᠵ	ᠵ
h	ᠬ	ᠬ	ᠬ	ᠬ
t	ᠲ	ᠲ	ᠲ	ᠲ
y	ᠶ	ᠶ	ᠶ	ᠶ
k	ᠬ	ᠬ	ᠬ	ᠬ
} b				
	ᠪ	ᠪ	ᠪ	ᠪ
᠋ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ
᠋ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ
m	ᠮ	ᠮ	ᠮ	ᠮ
n	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ᠨ
a	ᠠ	ᠠ	ᠠ	ᠠ
e	ᠡ	ᠡ	ᠡ	ᠡ
p	ᠫ	ᠫ	ᠫ	ᠫ
} c				
cy	ᠴ	ᠴ	ᠴ	ᠴ
on	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ᠨ
k	ᠬ	ᠬ	ᠬ	ᠬ
᠋ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ
r	ᠷ	ᠷ	ᠷ	ᠷ
s	ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ
l	ᠯ	ᠯ	ᠯ	ᠯ

Manihey Alfabeti

Yazı	Ses değeri	Yazı	Ses değeri
pa	pa	pa	-p (hece sonu)
pha	pha	pha	-m (hece sonu)
ba	ba	ba	-r (hece sonu)
bha	bha	bha	-l hece sonu)
ma	ma	ma	-s (hece sonu)
ya	ya	ya	-ş (hece sonu)
ra	ra	ra	-s (hece sonu)
la	la	la	ka (i)
va	va	va	ga (u)
sa (damak)	sa (damak)	sa	qa (ı)
şa (damak tepesi)	şa (damak tepesi)	şa	dza
sa	sa	sa	wa
ha	ha	ha	za
-k (hece sonu)	-k (hece sonu)	-k	za (damak)

Yazı	Ses değeri	Yazı	Ses değeri
က	a	ခ	kha
ခ	ā	ဂ	ga
ဓ	{aya = } e	ဃ	gha
င	i, i	ဇ	rio (gırtlak)
စ	u	ဇ	ça
ဆ	ū	ဃ	cha
ဇ	{uyu = } ü	ဇ	ca
ည	kapalı e	ဇ	nā {damak}
ဋ	{e ya = } e	ဇ	na {damak tepesi}
ဍ	ai	ဇ	ta
ဏ	o	ဇ	tha
တ	{aya = } ā	ဇ	da
ထ	{ayo = } ō	ဇ	dha
ဒ	ka	ဇ	na {diş}

Brahmi Alfabeti

lindedir. Birinci ve daha büyük olan taşta 35 satır, ikinci taşta ise 27 satır vardır. İkinci taşta yazılar daha özensizdir. Bu yazıtın yazıları diğer iki yazıt kadar düzgün değildir. Bu yazıtta da yazı yukarıdan aşağıya yazılmış, fakat diğer ikisinin tersine satırlar soldan sağa doğru istif edilmiştir. Tezyinatı diğer yazıtlar kadar sanatkârane değildir.

Kül Tigin ve Bilge Kagan yazıtları Baykal gölünün güneyinde Orhun nehri vadisinde Koşo Tsaydam gölü civarında 47,1 enlem ve 102 1/2 boylamlarının kesiştiği yerde bulunmaktadır. Tonyukuk yazıtı ise biraz daha doğuda 48. enlem ve 107. boylamlarının kesiştiği yerde Tola nehrinin yakınında bulunmaktadır.

Bu yazıtların dışında irili ufaklı birçok yazıt vardır. Bütün bu yazıtlar Eski Türk Yazıtları adı altında toplanmıştır.

Arap harfli
Bulgarca mezar
taşı kitabesi.

Tombstone with
a Bulgarian
inscription in
the Arabic
alphabet.

on the narrow ones. The western inscription is again in Chinese but in this case it leads directly to the Turkish inscription.

The Tonyukuk inscription on the other hand is somewhat different. Located a bit east of the other two, it consists of two nearly rectangular shafts. The larger one has thirty-five lines of text and the second one only twenty-seven. The inscriptions of the smaller stele are rather carelessly done. The Tonyukuk monument is anomalous in several other ways as well. The inscriptions are as regular as those of the other two and the embellishments are not as well executed. Although the symbols are carved from top to bottom, the text in this case reads from left to right instead.

The Kül Tegin and Bilge Khagan columns are located near Kosho-Tsaidam in the valley of the Orkhon River south of Lake Baikal at about 47.1° north latitude and 102.5° east longitude. The Tonyukuk monument is located somewhat to the east at 48° north and 107° east by the Tola River.

The language of these inscriptions and of the others in the Eski Türkçe group is called Köktürkçe (of which more see below) and forms the basis for all subsequent Turkish writing systems. Compared with those of later periods it incorporates relatively fewer foreign elements. Philologically and linguistically important they are also a magnificent display of the expressive power of the Turkish language at this early date.

Köktürkçe, the language of the Blue Turks (who called themselves Kok-Turk, or in modern Turkish orthography "Gök-Türk") is distinguished from modern-day Turkish (called Türkiye Türkçesi) in a number of important ways that are discussed briefly below.

1. Words do not begin with the consonant /g/ in Köktürkçe. Those that do begin with that sound in modern Turkish began with /k/ in Köktürkçe. For example the modern Turkish infinitive meaning "to come" is *gelmek*, in Köktürkçe it was pronounced /kelmek/. Hence also the change from "Kok-Turk" to "Gök-Türk".

2. Words that begin with /d/ in modern Turkish would have begun with /t/ in Köktürkçe.

Kök-Türklerin dili daha sonraki Türk yazı dillerinin esasını teşkil etmektedir. Kendini takip eden dönemlere nisbetle daha az yabancı unsur ihtiva etmektedir. Dil mantığı açısından da Türk zihniyetini, mantığını bütün ihtişamıyla göstermektedir.

Türkiye Türkçesinde bulunmayan birçok özelliğe sahip olan bu Türkçenin belli başlı özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kelimeler "g" ile başlamaz. Türkiye Türkçesinde "g" ile başlayan kelimeler, bu devrede "k" ile başlamaktadır. Mesela Türkiye Türkçesindeki "gelmek" fiili, o devirde "kelmek" şeklindedir.

2. Aynı şekilde kelime başında "d" yerine "t" kullanılır.

3. Düzlük - yuvarlaklık uyumu o dönemde yoktur.

4. İsim tamlamalarında ikinci kelimedede bazan iyelik eki kullanılmamıştır. Mesela Türk Kağanı yerine "Türk Kagan" kullanılmıştır.

5. Günümüzde "y"li olan bir çok kelime "b"li şekildedir.

6. Bugünkü olmak fiili "bolmak" şeklindedir.

7. Sayı saymak usûlü günümüzden farklıdır. Ya onluk diziye "artukı" kelimesi ve küçük sayı getirilerek yapılır, ya da önce küçük sayı daha sonra dahil olduğu onluk dizi söylenir. Mesela birinciye örnek olarak "yirmi artukı bir: yirmi bir" ifadesini, ikinciye örnek olarak da "bir otuz : otuz bir" ifadesini verebiliriz.

8. Datif (yönelme eki) - ka/-ke, -ga/-ge şeklindedir. Meselâ ağaca yerine ıgaç-ka şeklinde ifade edilirdi.

9. Akuzatif (yükleme) ekleri -g/-g, -nı/-ni, -n dir. Mesela ağacı yerine "ıgaçığ" şeklinde ifade edilirdi.

10. Bugünden farklı birçok edat vardır. Zarfların teşkilinde kullanılan birçok farklı zarf-fiil ekleri vardır.

11. Tıpkı zarf-fiiller gibi birçok farklı isim-fiil eki vardır. Ayrıca bugün kullanılan bazı eklerin başında "g" ünsüzü bulunmaktadır. Mesela -an/-en eki o dönemde "-gan/-gen" şeklindedir.

12. Bugün kullanmış olduğumuz birçok kelimedeki "y" ünsüzü yerine o dönemde "d" ünsüzü kullanılmıştır. Meselâ bugünkü ayak kelimesi o zaman "adak" şeklinde kullanılmıştır.

Uygur döneminde, Türkler, yerleşik medeniyete geçtikleri ve yeni din ve dünya görüşleriyle karşılaştıklarından kelime hazinelerinde değişiklikler meydana gelmiş, gi-

3. Rounded/unrounded vowel harmony did not exist at this early date.

4. A rule in modern Turkish grammar that puts a possessed suffix on the second element of noun-noun compounds was not always followed in Köktürkçe. In modern Turkish, "Khagan of the Turks" would be Türk kağanı; the Blue Turks on the other hand would have said /türk kağan/

5. Many words incorporating the consonant /y/ in modern Turkish had a /b/ in Köktürkçe.

6. The infinitive "to be", which is olmak in modern Turkish, was pronounced /bolmak/ in Köktürkçe.

7. The method of counting in Köktürkçe was different. In modern Turkish numbers are pronounced from left to right with no intervening words as in modern English. Thus "thirty-one" is pronounced "otuz bir" today. In Köktürkçe there were two ways of saying such words. One involved placing the word /artukı/ ("and") between them: /otuz artukı bir/, literally "thirty and one". The second method reversed the unit and ten-word: /bir otuz/ (which is rather reminiscent of old English's "four-and-twenty blackbirds").

8. The dative case in modern Turkish is expressed by the suffix -(y)ela; in Köktürkçe it took the forms -ke/-ka and -ge/-ga. The ağaca ("to the tree") of modern Turkish would have been pronounced /ıgaç-ka/ in Köktürkçe.

9. The accusative case in modern Turkish is expressed by the suffix -(y)ılı/ü/ü; in Köktürkçe it took a variety of forms -g/-g, -nı/-ni, -n. The ağacı ("the tree" as the object of verb) of modern Turkish would have been pronounced /ıgaçığ/ in Köktürkçe.

10. There were many more linguistic particles in Köktürkçe than exist in modern Turkish today. The verbal suffixes that are used to form adverbial expressions were also quite different.

11. Participles in Köktürkçe took the form -gen/-gan instead of the modern -en/-an.

12. Some words containing the consonant /y/ nowadays were pronounced with /d/ instead. The modern word for "foot" (ayak) was pronounced /adak/ in Köktürkçe.

During the Uighur period, groups of Turks made the transition from a nomadic to a settled way of life resulting in linguistic changes that reflected the transformations taking place in religious beliefs and world views. The resulting expansion in vocabulary was further enriched by contact with religions such as Manichaeism and Buddhism

Zbunkbara anıtı.
Çince kitabeye sahip
anıtın üst kesiminde
uzun saçlı bir erkek
resmedilmiştir.

*The Zbunkbara
Monument. The mon-
ument is inscribed in
Chinese characters.
A long-haired male fig-
ure is depicted in the
upper part.*

rilen Burkancılık, Manicilik ve Brahmacılık gibi dinlerin yazıları ve terminolojileri, yazı dilinde kendini göstermeğe başlamıştır. Bunlar arasında en yaygın olan Burkancılık ve nisbeten millileştirilmiş olan Uygur yazısıdır. Dinlerden dolayı giren unsurların yanı sıra normal ticarî ve kültürel münasebetler sebebiyle de farklı unsurlar, kendine yer bulabilmiştir. Bu arada şunu da belirtmek bir kadirşinaslık olacaktır ki daha o dönemde Uygurlar, dile giren yeni kavram ve terimlere Türkçe karşılıklar bulmaya çalışmışlardır. Karşılığı olmayan, ekserisi dinî terim durumunda olan kelimeler ise Türk fonetiğine uydurularak alınmıştır.

Uygur döneminden bugüne kalan alıntı kelimeler, günümüzde yabancılığı unutulmuş ve kökenini sadece uzmanların bildiği bir biçimde dilimize yerleşmiş ve Türkçeleşmiştir.

Kök-Türk dilinden çok az farkı olan bu dönem daha çok kelime hazinesi bakımından farklılık göstermektedir. Ses açısından birkaç farklılık görülmektedir. Mesela "b" ile başlayan birkaç kelime "m" ile başlamıştır. "Ben" kelimesi "men", "binmek" kelimesi ise "minmek" şeklinde görülmüştür.

Başka bir farklılık ise Kök-Türk döneminde "ny" çift ünsüzü Uygur metinlerinde "y" şeklinde görülmektedir.

Diğer bir farklılık ise "b"li olan birkaç kelimenin "v" ile karşımıza çıkmasıdır. Mesela "sab:söz" kelimesi Uygur döneminde "sav" şeklinde görülmüştür.

Bütün bunların dışında bu dönemde, ilk dönemin tersine birçok alfabe kullanılmıştır. Bunların en önemlileri Uygur, Mani, Brahmi, Estrangelo alfabeleridir...

Hunların dili

Hunların dili hakkında malesef bilimiz çok azdır. Serpinti hâlinde değişik kaynaklarda zaptedilmiş olan bazı kelimeler ve dil unsurları dışında, bu şive veya lehçeye ait, herhangi bir düşünce ileri sürülebilecek malzeme bize kadar gelmemiştir. Çeşitli yerlerde geçen kelimelere gelince, bunlar otuz kırk civarındadır. Sadece Çin yıllıklarında mânâ bakımından zaptedilmiş birkaç cümle vardır. Ayrıca bir ağıt tercümesi de zaptedilmiştir. Ancak bu malzeme şive veya lehçe hakkında bize bir fikir vermekten çok uzaktır.

Bazı araştırmacılar Hun dilini rotasizm ve lambdaizm meselesinde z, ş'li, göstermektedir, bazı araştırmacılara göre de r, z'li bir dildir.

whose liturgies and theological terminologies had a particular impact on the written language. Normal trade and cultural relations also had an impact upon the language. It is worth noting however that the Uighurs made a conscious effort to create Turkish counterparts for the new concepts and terms that were entering their language. Where this proved impossible (as in the case of theological terms) the imported words were made to conform to Turkish phonetics.

Many words from the Uighur period have survived in modern Turkish but they have become so much a part of the language today that only a few specialists are aware of their etymology.

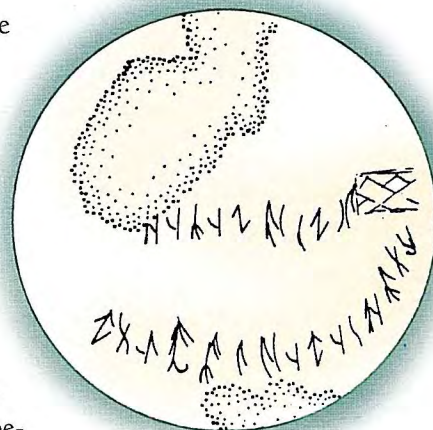
In many respects, the language of the Uighur period shows close resemblances to Köktürkçe—the chief difference being a much enlarged vocabulary. Differences in pronunciation were relatively few. A few words beginning with /b/ in Köktürkçe were pronounced with /m/ in Uighur (/men/ instead of /ben/ for “I”; /minmek/ instead of /binmek/ for “to mount”). The Köktürkçe consonant cluster /ny/ was transformed into /y/ in Uighur. In a few cases a /b/ in Köktürkçe became a /w/ in Uighur: for example the Köktürkçe word for “word” /sab/ was pronounced /saw/ during the Uighur period.

Another significant difference is that more than one writing system was employed during the Uighur period. In addition to the native Uighur alphabet, the Manichaean and Brahman systems were also employed along with others.

The language of the Huns

Our knowledge of the language of the Huns is unfortunately quite sparse and consists of only a few words that have been recorded in contemporary accounts and a few linguistic clues. The evidence however is too skimpy to permit us to say anything about dialects or variations. About thirty to forty words have survived and there are a few sentences preserved in Chinese annals. There is also a translated text of a lament. According to some researchers there is evidence of rhotacism (defective pronunciation of or substitution of /r/) and lambadism (ditto for /l/) in the language of the Huns.

Esik kurganından çıkan gümüş tabak üzerinde Gök-Türk alfabesiyle yazılmış bir yazıt. Hunların da bu alfabeyi kullandıkları anlaşılmaktadır.

An inscription in the Blue-Türk alphabet on a silver dish discovered at the Esik kurgan indicating that the Huns used this alphabet as well.

Hunların dilini genel çizgileriyle tasvire yarayacak kelimeler kişi adlarıdır. Bu adlar şunlardır:

1. Oibars (: Aybars "Attila'nın amcası")
2. Muncuk (: Boncuk "Attila'nın babası")
3. Arıkan ("Attila'nın baş kadını")
4. Ernek (: Irnek "Attila'nın oğlu")
5. İlek ("Attila'nın oğlu")
6. Dengizik ("Attila'nın oğlu")
7. Atakam ("Hun devlet büyüklerinden biri")
8. Eşkam ("Hun devlet büyüklerinden biri")

Personal names are an important source of our knowledge of the phonology of the Huns' language. Here are few examples of the Hun names:

- Oibars (Aybars, Atilla's uncle)
 Muncuk (Boncuk, Atilla's father)
 Arıkan (Atilla's first wife)
 Ernek (Irnek, Atilla's son)
 İlek (Atilla's son)
 Dengizik (Atilla's son)
 Atakam (Hun leader)
 Eşkam (Hun leader)

Avarların dili

Avar Türkçesinin özelliklerini bildirecek bilgi, bazı yer, rütbe ve özel adlar dışında bize intikal etmemiştir. Tıpkı Hunlarda olduğu gibi Çin kaynakları bu kavmin hükümdar adlarını ve rütbelerini tespit etmişse de Çin transkripsiyonuna uydurularak yazılan bu kelimelerin gerçek okunuşlarını tespit etmek çok zordur. Bu adlar arasında şunlar dikkati çekmektedir:

1. Tolu
2. Talan
3. Avar: Apar
4. Çuluk
5. Tohan
6. Çunu
7. Kapkan

Yer adları bakımından bu dili incelersek bugünkü Navarino yer adının Eis ton Avarina'dan geldiğini; Antivar adının ise Civitas Avarorum'dan geldiğini Avrupalı bilginler ifade etmektedirler.

Rütbe adları bakımından incelersek "bagan ve yugruş" kelimelerinin bize Avar Türkçelerinden yadigar olduğu ortaya çıkmaktadır. Dilin z, ş'li mi, yoksa, r, l'li mi olduğunu anlayabilecek durumda değiliz.

Bulgarların dili

Avrupa Hunlarının içindeki kavimlerden biri olan Bulgarlar bu birlik dağıldıktan sonra tarih sahnesine çıkarlar. Bulgarların Kutrigur adı verilen bölümü batıda Tuna boylarında, Utrigur adı verilen bölümü de Volga boylarında hayat sürdürdüler.

The language of the Avars

Only a few surviving place-names, ranks, and personal names give us any clues about the Turkish spoken by the Avars. As is the case with the Huns, our sources for personal names and ranks are Chinese annals but in these the words have been so mangled by the attempt to render them in Chinese characters that it is very difficult to determine what the original pronunciation must have been. Among the names that can be identified, the following are particularly interesting: Tolu, Talan, Avar (Apar), Çuluk, Tohan, Çunu, and Kapkan. As for place-names, Navarino is said by philologists to be derived from "Eis ton Avarina" while Antivar was originally known as "Civitas Avarorum". The evidence is too sparse to say anything meaningful about phonology however.

The language of the Bulgars

The Bulgars were one of the tribes associated with the European Huns. After the breakup of the latter, the Bulgars emerge in their own right as two main branches. The western branch, known as the Kutrigurs, lived along the Danube while the eastern branch, or Uturgurs, dwelt along the Volga. In addition to these two groups however mention must also be made of the Bulgars living in the Kuban region. Thanks to a number of words borrowed from these people into Hungarian

Bu iki ana bölümün dışında Kuban bölgesi Bulgarlarını da söz konusu etmemiz gerekmektedir. Çünkü bu topluluğun dil özelliklerinden, Macarcaya VIII. yüzyıldan evvel geçmiş ödünç kelimeler aracılığı ile bilgi sahibi oluyoruz.

Tuna Bulgarcasından bize intikal eden malzeme şunlardan müteşekkildir:

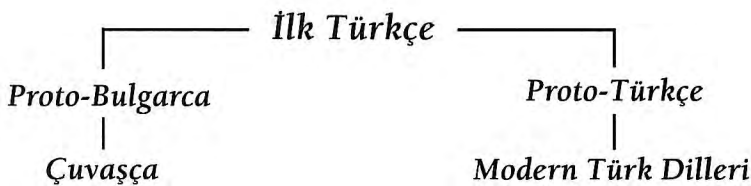
1. Bulgar Hanları listesindeki Proto-Bulgarca kelime ve ibareler,
2. Tudor Puksov'un haşiyesindeki Proto-Bulgarca bir ibare,
3. Nagy Szent - Miklos hazinesindeki Proto - Bulgar yazıtları,
4. Proto - Bulgar kitabelerindeki Türkçe kelime ve ibareler,
5. Bizans kaynaklarındaki Bulgar Türkçesi etnik isimleri,
6. Eski kilise Slavcasında Proto-Bulgarca ödünç kelimeler.

Tuna Bulgarcası dil yadigarları V. yüzyıldan kalmaz. Bu dil bir r, l dilidir. Biraz önce sözünü ettiğimiz Macarca'ya Kuban Bulgarlarından geçmiş ödünç kelimelerden anladığımız kadarıyla bu dil de tıpkı Tuna Bulgarcası gibi r, l dilidir.

Volga Bulgarcasından bize XIII. - XIV. yüzyıllardan kalma Arap harfli kitabeler kalmıştır. Bu dil malzemesi, bunların yerleşim bölgelerinde bulunan mezar taşlarındaki yazıtlardır. Bu taşlar sayı bakımından fazla olmasına rağmen, hepsi de Moğol istilasından sonraki devirlere aittir. Taşlara yazılmış metinlerde belli cümleler tekrar edilmektedir.

Az ve yetersiz malzemeye rağmen, bu metinlerden hareketle Bulgarların dilinin yapısı ve grameri hakkında kıymetli bilgilere sahibiz. Bu dilin günümüzdeki yaşayan kolu Çuvaş lehçesidir.

Çok iyi bilindiği gibi Çuvaşça haricindeki bütün Türk lehçe ve şiveleri rotasizm ve lambdaizm meselesinde z, ş tarafındadır. Sadece Çuvaşça, r, l tarafındadır. Ana Türk grubundan tarihin bilinmeyen zamanlarında ayrılmış olan Bulgar dili ile Çuvaş dili birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Büyük Altaist N. Poppe, Çuvaşça, Bulgarca ve Türk lehçe ve şiveleri münasebetini şöyle bir şemayla göstermektedir:

before the 8th century we have some knowledge of the language that they spoke. Our knowledge of the language of the Danube Bulgars is based on the following:

1. The proto-Bulgarian words and expressions in the list of Bulgar khans
2. A prot-Bulgarian expression in the Tudor Puksov commentary
3. Proto-Bulgarian inscriptions on articles found in the Nagy-Szent Miklos hoard
4. Turkish words and expressions in proto-Bulgarian inscriptions
5. Bulgar Turkish ethnic names in Byzantine sources
6. Proto-Bulgarian borrowings in Old Church Slavonic.

The linguistic mementos of the Danube Bulgars are from the 5th century. On the basis of the borrowings into Hungarian from the Kuban Bulgars, their language was phonologically the same as that of the Danube Bulgars.

Our evidence of the language of the Volga Bulgars is based on 13th and 14th-century inscriptions in the Arabic alphabet. These inscriptions were found on tombstones in the regions where these people lived. There are many of them but they are all from the periods after the Mongolian invasions. The tombstone inscriptions are characterized by repeated formulae.

Despite the limited amount of material available, it nevertheless tells us much about the structure and grammar of the language of the Bulgars. Chuvash is the only modern representative of this language.

According to N. Poppe, a noted Altaist, the relationship among Ancient Turkish, Proto-Bulgarian, Proto-Turkish, Chuvash, and modern Turkish languages is as follows:

Arap harfli Bulgarca mezar taşı kitabesi.

Tombstone with a Bulgarian inscription in the Arabic alphabet.

Türk destanları

İslamiyet'ten önceki şifahi Türk edebiyatının en mühim mahsulleri destanlardır. Farklı adlarla isimlendirilen bu eserler aslında birbirini takib eden çeşitli dairelerden meydana gelmiş bir bütündür. Bu daireleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Yaradılış destanı
2. Alp Er Tonga ve Şu destanları
3. Oğuz Kağan destanı
4. Kök-Türk destanı
5. Uygur destanı

Bu destanlardan ilkinin teşkil eden "Yaradılış" destanı, geçen asırda Altay Türklerinden büyük Türkolog Radlof tarafından derlenmiştir. Altay Türklerinden yeni sayılabilecek bir zamanda derlenmesine rağmen, bu kardeşlerimiz hala eski inançlarını muhafaza ettikleri için (özellikle derleme esnasında) milletimizin İslâm'dan evvelki inanç manzumesi hakkında bize bilgiler vermektedir.

İkinci bölümdeki destanlara "Saka bölümü" de denmektedir. Bu bölümde Alp Er Tonga ve Şu destanları vardır.

Alp Er Tonga milâttan evvel yedinci asırda yaşadığı kabul edilen bir Saka hükümdarıdır. Bu hükümdar Orta Asya, Ön Asya hattâ Mısır'ı fetihmiş, bütün ömrü fetihlerle geçmiş, mütemadiyen İran'daki Medler ile mücadele etmiş, Milâttan evvel 626 yılı civarında Medlerin meşhur hükümdarı Keyhüsrev tarafından, verdiği bir ziyafette hile ile öldürülen efsanevî bir kişidir. Bu hile ile zehirlenme hadisesi her iki millette de asırlar boyunca yaşamış bir acı hatıradır. Bu büyük şahsiyet İslâm kaynaklarında Efrasyab olarak geçmektedir, Türk kültürünün en büyük eserlerinden biri olan Divanü Lügat-it Türk'teki "Alp Er Tonga Sagusu kuvvetle muhtemeldir ki bu destanın bir parçasıdır. Bu arada şunu da belirtmek lâzımdır ki, Oğuz Destanı'nın ilk bölümü ile Alp Er Tonga destanı arasında büyük bir paralellik vardır.

Çeşitli kaynaklarda adı zikredilen Alp Er Tonga hakkında teşekkül etmiş bir destan bize kadar intikal etmemiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Kaşgarlı Mahmud'un bildirdiği sagu bu destanın bir parçası olmalıdır. Şehnamedeki Efrasyab ile ilgili bölümler bize böyle bir destanın varlığı hakkında ip uçları vermektedir.

Şu destanı ise yine milattan evvel dördüncü asırda cereyan eden bir takım hadiselerin destanlaşmış şeklidir. Zikredilen tarihte Meşhur İskender İran ve Türkistan'ı işgal etmişti. Bu esnada Türk topluluklarının hükümdarı Şu isminde bir şahıs idi. Bu destanımız, Türk boylarının

Turkish sagas

Epic poems were the most important elements of oral Turkish literature during the pre-Islamic period. Although these cycles of epics are known by different names they are in fact the links of a single chain. The individual cycles are:

1. The Creation cycle
2. The Alp Er Tonga and Şu cycles
3. The Oğuz Kağan cycle
4. The Köktürk cycle
5. The Uygur cycle

The first of these was compiled by Radlof on the basis of his research among the Altai Turks during the last century. Despite the late date at which this material was gathered, Radlof's sources still retained much of their pre-Islamic traditions and beliefs and his findings provide much valuable information about the poetry and beliefs of the pre-Islamic Turks.

The second pair of epics is also called the Saka (Scythian) cycle. Alp Er Tonga was a Scythian king who lived during the 7th century BC. A great military leader who conquered Central Asia and Asia Minor and even mounted successful campaigns against Egypt, he spent most of his life in a legendary struggle against the Medes. Around 625 he was treacherously murdered (by poisoning) at a banquet given by the Median king, Keyhusrev. The memory of this perfidy was to remain a source of bitterness between the two peoples for centuries. In Islamic sources Alp Er Tonga is known as Efrasiyab. According to the authoritative Divanü Lügat-it-Türk, Kaşgarlı Mahmud's encyclopedic compilation of ancient Turkish culture, the Alp Er Tonga saga was most likely a part of this cycle. One should also point out that the first part of the Oğuz cycle shows great parallels with the Alp Er Tonga saga.

İskender'in ordularıyla yapmış oldukları mücadeleyi anlatmaktadır.

Oğuz Kağan destanı hem Alp Er Tonga destanından, hem de Hun İmparatorluğu'nun büyük hükümdarı Mete (Doğrusu Motun) Han'ın hayatı etrafında meydana gelmiş bir destandır. Üzülerek belirtmeliyiz ki bu destan da tam şekli ile günümüze intikal etmemiştir. Ancak bu destan hakkında sağda solda kalmış küçük parçacıkları bir tarafa bırakırsak üç rivayet vardır. Bunlardan ilki, on üçüncü asır ile on altıncı asır arasındaki zaman zarfında yazıya geçirilmiş, Uygur rivayetidir. Bu rivayet Müslüman olmayan Türk topluluklar tarafından yazıya geçirildiği için İslâm öncesi şekli temsil eder gibidir.

İkinci rivayet ise on dördüncü asırda Reşidüddin'in "Camiü't Tevarih" adlı eserinde nakledilen Farsça anlatımdır. Bu farsça metin aynı asırda Oğuz kabileleri arasında yaşayan destanın tercümesidir. Bu rivayet İslâmiyetten sonraki şekli temsil etmektedir.

Üçüncü rivayet ise on yedinci asırda Ebü'l-Gazi Bahadır Han tarafından tespit edilen parçadır. Bu parça çok muahhardır ve müellif tarafından Farsça şekil ile, döneminde Türkmenler arasında yaşayan parçaların terkinin meydana gelmiştir.

Oğuz-name adıyla zikredilen parçalar ve Türk kültürünün temel eseri Dede Korkut da bu büyük destanın parçalarıdır.

Kök-Türk destanı, bu Türk topluluğunun türemesi ve çoğalmasını anlatmaktadır. Bozkurt veya Ergenekon destanı olarak tanınmaktadır. İki ayrı şekilde isimlendirilen bu destanların aslında tek bir destanın iki farklı anlatımı olduğu açıktır.

Uygur destanı ise Türeyiş ve Göç bölümlerinden müteşekkildir. Erkek kurttan türeme efsanesi, türeyiş kısmını oluşturur. Bu parça Çin kaynaklarında anlatılmaktadır. Uygur Türklerinin Ötüken'den Tarım havzasına göçmelerini anlatan bölüm ise, ikinci kısmı meydana getirir. Bu anlatım hem Çin kaynaklarında hem de İran kaynaklarında zikredilmiştir.

Although this epic is referred to by name in many different sources, no complete or even fragmentary text of a poem about Alp Er Tonga has survived. As noted above, the saga referred to by Kaşgarlı Mahmud must have been a part of the cycle. Parts of the Shahname in which Efrasiyab is mentioned provide us with additional clues about the existence of such an epic poem.

The Şu cycle is concerned with a legendary account of events occurring during the 4th century BC corresponding to Alexander the Great's conquests of Persia and Turkistan. Şu was the heroic leader of a group of Turkic peoples and the cycle relates their struggle against Alexander's forces.

The Oğuz Kağan cycle is based on incidents referred to in the Alp Er Tonga cycle and on events in the life of Mete (Mo-tun) Khan, a ruler of the Huns. Unfortunately this cycle has not survived in its entirety either and only a few scattered fragments are known. However in addition to these there are three retellings from later periods. The first of these is an Uighur account that was written down sometime between the 13th and 16th centuries. This one seems to be the best representative of what the epic was originally like since it is that of a pre-Islamic Turkish community.

The second retelling is from the 14th century and is a Persian account given in Reşidüddin's *Camiü't Tevarih*. This appears to be a translation into Persian of an epic that was still living among the Oghuz tribes of the day. This version represents the form of the epic immediately after conversion to Islam.

The third retelling is from the 17th century and is by Ebü'l-Gazi Bahadır Han. This is a very late version and composed in Persian on the basis of fragments of the tale still being related by Turcoman tribesmen of the time.

The Oğuz Kağan cycle includes the Tales of Dede Korkut, one of the foundation-stones of Turkish culture.

The Köktürk cycle describes the origins and conquests of the Blue Turks. It is also known as the Ergenekon or Bozkurt epic. Despite the different names, both are clearly accounts of essentially the same legends.

The Uygur cycle describes the origins and wanderings of the Uighurs. The origin section relates the legend of a wolf-raised man. This part is mentioned in Chinese sources. The second part describes the migration of the Uighurs from Ötüken to the Tarim basin. This is mentioned in both Chinese and Persian sources.

Bugut anıtı. Kaplumbağa kaide üzerinde yükselen bu anıt I.Türk kaganı Taspar Kagan döneminde işlenmiştir. M.S. 582. Anıtın üst kesiminde bir kurt ve ondan süt emen çocuklar tasvir edilmiştir. Yazıt Sogd ve Brahmi alfabeleriyle yazılmıştır.

The Bugut Monument. Set on a tortoise-shaped base, the monument was carved in 582 during the reign of a Turkish khagan named Taspar. The upper part of the monument has a scene of a wolf suckling infants. The inscriptions are given in both the Sogdian and Brahmi alphabets.

Eski Türk dini

Bozkır Türk halkının dinî bir cemiyet olmayıp, daha ziyade siyasî karaktere sahip olduğu için, din adamları yerleşik kültürlerde, çöl ve orman kavimlerinde görünenden farklı olarak Türkler arasında mühim rol oynamıştır.

Eski Türklerin inancı üç noktada toplanıyordu.

a) Tabiat Kuvvetlerine İnanma:

Eski Türkler tabiatı bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı. Dağı, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman volkanik göl, deniz, demir, kılıç başlıcaları idi. Bunlar aynı zamanda birer ruhtular. Ayrıca güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök görültüsü, şimşek gibi ruh-tanrılar tasvir edilmişti. Ruhlar iyilik seven, fenalık getiren olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Kitabelerde bir de Umay adı verilen bir tanrıça zikredilmiştir. Bu tip tabiat ruhlarına inanma, bütün eski kavimlerde vardır. Asya Hunları yılın ilk ayında hükümdarlarının sarayında ve ilkbaharda (haziran) Ongın ırmağı bölgesinde, Gök-Türkler ve Uygurlar yine aynı ayda Tamır ırmağı kaynağında ve Hunlar sonbaharda Tai-lin'de Gök-Tanrı'ya, atalara, tabiat kuvvetlerine at ve koyun kurban ederlerdi. Gök-Türklerin ata mağarasına, Tanrı'ya ve atalara kurban sundukları üç kutsal törenleri vardı. Hunlar, Gök-Türkler ve Uygurlar faaliyetlerinin isabetini ayın ve yıldızların hareketleri ile kontrol ederlerdi. Tabgaçlar mezarların etraflarına kayın ağacı dikerlerdi ve bu kutlu sayılırdı.

Tabiat kuvvetlerine Yer-su (yer-sub) denirdi. Yer-sular kutsal (ıduk) sayılıyorlardı. Tamık ıduk baş ve Iduk Ötüken çok bilinen kutsal yerlerdendir. Uygurların Kutlug-dağ efsanesindeki kayalık millete kudret veren ruh olarak kutsal idi. Eski Türklerin yağmur, dolu yağdırmak ve rüzgar estirmek için sihri ne müracaat ettikleri "Yada Taşı'nın kutsallığı olduğu da söylenebilir. Söz konusu tabiat ruhları (yer-su) maddi değil manevi kuvvet olarak tasvir edildiği için bunlara bağlı mitolojiler teşekkül etmiştir.

b- Atalar Kültü:

Ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı, baba hukukunun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir. Asya Hunları, Tabgaçlar ve Gök-Türkler çok kere kutsal mağaralar

Religion of the ancient Turks

The communities of the early steppelander Turks tended to be political associations rather than religious ones and for that reason religious leaders did not play as great a role among them as they did among desert and forest-dwellers. The religious beliefs of these people were centered around three fundamental tenets.

The first of these was a worship of the forces of nature. Early Turks attributed conscious life and a discrete indwelling spirit to mountains, hills, rocks, valleys, streams, springs, caves, trees, volcanic lakes, iron, and sword-handles. Celestial bodies such as the sun, moon, and stars and natural phenomena such as lightning and thunder were thought to be spirits or deities. There were both good spirits and evil ones. In some inscriptions there are also references to a goddess whose name is given as Umay (Umai). Such animistic beliefs are common among all early tribal cultures. Among the Asian Huns, horses and sheep were sacrificed to the sky-god, to ancestors, and to the forces of nature during the first month of the year at the palace of their rulers and in late spring (June) in the vicinity of the Ongkin river. The Blue Turks and Uighurs made similar sacrifices during the same month at the source of the Tamir river. The Huns also conducted a similar ritual in the fall at Tai-lin. Among the Blue Turks, there were three sacred rituals held during the year in which sacrifices were offered to Tangri (the sky-god) and to ancestors. Both the Blue Turks and Uighurs practiced astrology, determining the advisability of courses of action upon the positions and motions of the planets and stars. The Tabgatch planted beech trees by their graves and regarded them as sacred.

Forces of nature called yer-sub (in modern Turkish yer-su meaning "earth-and-water") were genies or sprites dwelling in hills and springs that were considered to be sacred (ıduk) places. Tamık-ıduk-baş and Iduk-ötügen are two such sites. In the Uighurs' Kutlu-dağ Efsanesi ("Legend of Happy-Mountain"), a rock is held to be sacred because it houses a spirit that gives people strength and fortitude. To cause rain or hail to fall or to make the wind blow, the ancient Turks had recourse to a natural magic involving a stone that they believed to be sacred.

Uygurları ait Bezeklik tapınaklarından 12. Mabette bulunan bir duvar resmi. Lotus üzerine oturmuş Buddha'yı gösteren bu resim M.S.VIII. Yüzyıl'a aittir.

Uighur wall-painting from temple 12 at Bezeklik. Buddha is depicted sitting in the lotus position. The painting is from the 8th century.

Türklerin kutsal kişi olarak kabul ettikleri şamanların Moğolistan'ın batı yöresinde yapılmış elbisesi. Elbiseden çeşitli metaller, deri ve ip parçaları sarmaktadır. Önünde de dinsel törenlerde kullandığı şaman davulu bulunmaktadır.

Shamans were regarded as holy men. The shaman's costume shown here is from Eastern Mongolia and is decorated with suspended bits of metal, leather, and cord. The drum was used in religious ceremonies.

önünde atalarına kurban sunarlardı. Atalara ait hatıralar kutsal sayıldığı için Türk mezarlarına yapılan tecavüzler ağır şekilde cezalandırılırdı. Diğer milletlerde, ölen bazı kudretli kimselerin yarı tanrı sayılır, bunlar ve diğer tanrılar için insan kurban edilirdi. Türklerde böyle bir şey yoktur. Türkler, ölenin yeri belli olsun diye kurgan inşa ederler, mezarları-

The second pillar of this religion was an ancestral cult. The worship of departed leaders and the veneration of ancestors is thought to be a manifestation of a patriarchal social order in religion. The Asian Huns, Tabgatch, and Blue Turks frequently offered sacrifices to their ancestors at the mouths of sacred caverns. The deep respect that was held

nın üstünü tümsek yaparlar veya geniş daireler şeklinde taş yığarlar, balbal (taş heykeller) dikerlerdi.

Eski Türklerde Gök Tanrı ve atalara kurban olarak hayvan kesilirdi. Hayvan cinsinden erkekler seçilirdi. En makbul hayvan at, kurban edilirdi. Bundan dolayı Asya Hun imparatorlarına ait kurganlarda ve Orta Avrupa'da Hun Avar çağı mezarlarında bol miktarda at iskeletleri bulunmuştur.

c) Gök Tanrı Dini:

Eski Türk topluluğunun asıl dini Gök Tanrı dini idi. Eski çağlarda başka bir kavimde olmayan bu dinde Tengri (Tanrı) en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer almıştır. Yaratıcı tam iktidar sahibi idi. Aynı zamanda "semavi" mahiyete sahip olup, çok kere Gök Tanrı diye anılmıştı.

Gök Tanrı itikadının esaslarını eski Çin kayıtlarından ve Orhun âbidelerinden az çok tespit etmek mümkün olmaktadır. Asya Hunlarının hükümdarı Mo-tun M.Ö. 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta kendisinin Tanrı tarafından tahta çıkarıldığını kaydederek, askerî zaferlerini önce Gök Tanrı'nın inayetiyle kazandığını belirtmiştir. Başka bir Hun hükümdarı M.Ö. 133'te Çinliler tarafından Ma-i'de hazırlanan tuzaktan kurtulunca Tanrı takdir buyurduğu için kendini koruduğunu söylemiş ve başarısını Tanrı'nın işi olarak açıklamıştır. M.S. 328 yılında diğer bir Türk hükümdarı bir başarısı üzerine kollarını semaya kaldırarak "Ey Gök (Tanrı) sana şükürler olsun" diye duygularını dile getirmiştir. Avar hakanı Bizansla bir anlaşmasında Gök Tanrı adına yemin etmişti. Gök-Türklerden Tardu 598 - 599 yılında savaşta atından inerek, göğü selâmlamış ve minnettarlığını sunmuştu.

Orhun kitabelerine göre Tanrı kâinatın yaratıcısıdır. Gök-Türklerin kaganlık kurması onun isteği ile olmuş, hakan Türklere onun tarafından verilmiştir. Yani Tanrı, Türk halkının hayatı ile ilgilenen bir ulu varlıktır. Savaşlarda onun iradesi üzerine zafere ulaşılır. Türk'ün ve genellikle insanların hayatına vasıtasız müdahale eder. Emreden iradesine uymayanı cezalandıran Tanrı bağışladığı kut ve ülüğü (kısmet) lâıyk olmayanlardan geri alır. Ulu Tanrı şafak söktürür, bitkiyi canlandırır. Ölüm de onun iradesine bağlıdır. Tanrı canı verdiği gibi, onun isteğine göre de geri alır: "Kül Tigin vadesi gelince öldü. Kişi oğlu ölmek için yaratılmıştır. Kara-yol (kanun-hak) Tanrı'dır. Kırınları birleştirir, yırtılanları birbirine ular. İnsan diz çökerek Tanrı'ya

for ancestors is one reason why grave robbery and the despoliation of Turkish tombs was punished so severely. A kurgan (earthen barrow), mound, or cairn of stones was erected so that the departed spirit would have a place to call its own. Sometimes stone statues (called balbal) were also set up.

Only animals were sacrificed to Tangri and ancestors however. Human sacrifice was never practiced among the Turks. Only males were chosen as sacrificial animals and the most valuable of these was of course the horse. Skeletons of sacrificed horses are found frequently in steppelander Turkish tombs everywhere from the empire of the Asian Huns to the Hun-Avar tombs of Central Asia.

The third element was the worship of the sky-god (Gök-Tangri). This was the fundamental creed of the ancient Turks and in this particular form appears only among them. In this system of belief, the Sky-God (Tangri, Tengri) is the supreme being, the central object of all worship, the source of all power.

The principle beliefs and practices of the Tangri cult can be more or less determined by a study of Chinese sources and the Orkhon monuments. In a letter sent to the Chinese emperor by Mo-tun, the ruler of the Asian Huns, the latter notes that he had been elevated to the throne by Tangri and that his military victories were won first and foremost by virtue of the sky-god's grace. Another Hun ruler, having escaped trap set for him by the Chinese in 133 BC declared that his deliverance had been the will of Tangri, who watched over him and ensured his success. A Turkish ruler in 328 is reported as raising his arms to the heavens upon having achieved a success and saying "O Sky (Kök)... Thanks be to thee!" In the treaty between the Avar khagan and the Byzantine emperor, the former swore to uphold the agreement in the name of Kök-Tangri. After a victorious battle in 598 or 599, the Blue Turk (Köktürk) khagan Tardu dismounted, addressed the sky, and proclaimed his thanks.

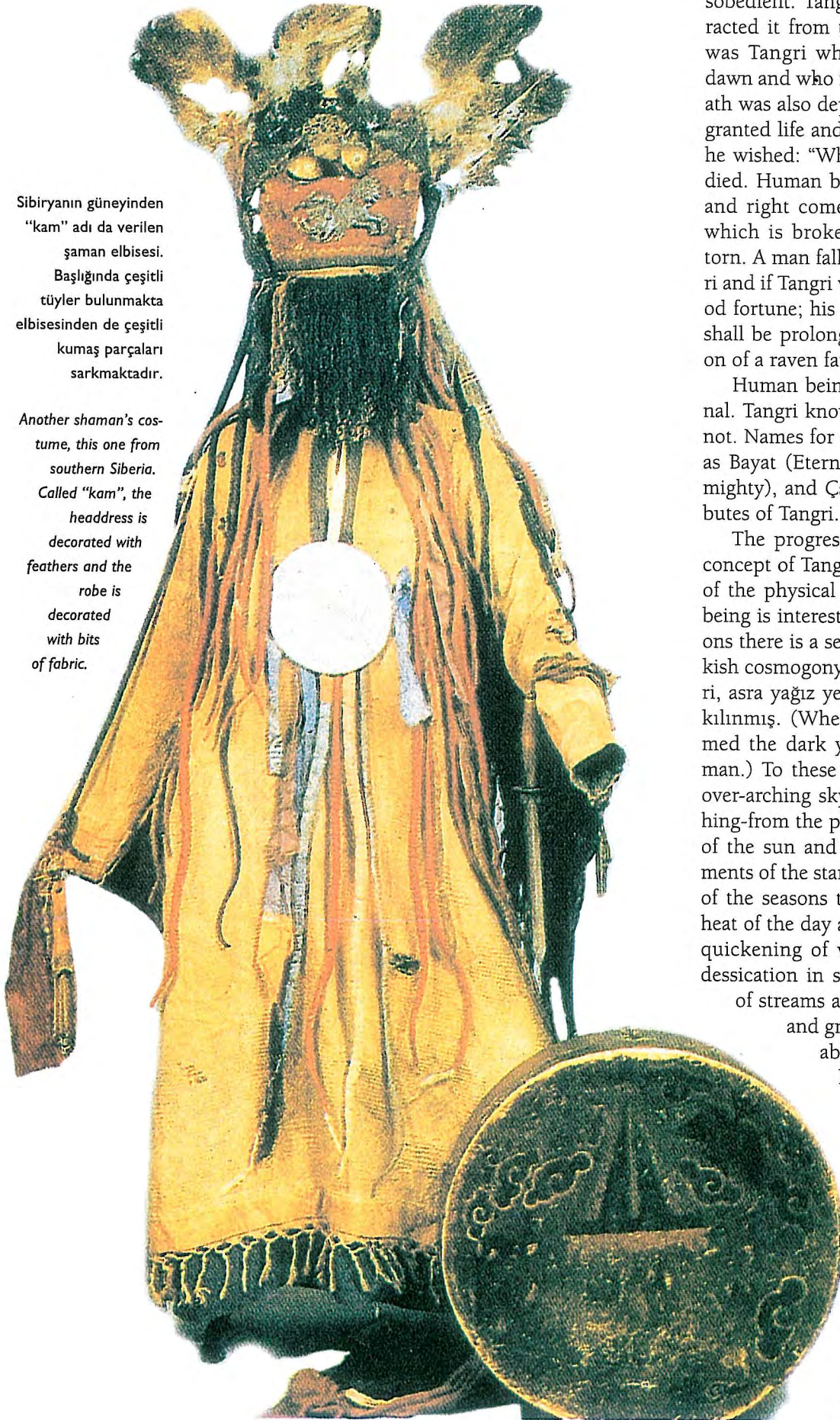
According to the inscriptions on the Orkhon monuments, Tangri was the creator of the universe. The Blue Turks believed that their empire's formation was a consequence of the Sky-God's wishes and that their khagan had been sent to them by their god. In other words, Tangri took a personal interest in the independent existence of the Turks. Victory in battle was a consequence of Tangri's will.

Tangri intervened directly in the lives of the Turks and of people in general.

Sibiryanın güneyinden
"kam" adı da verilen
şaman elbisesi.
Başlığında çeşitli
tüyler bulunmakta
elbisesinden de çeşitli
kumaş parçaları
sarmaktadır.

Another shaman's cos-
tume, this one from
southern Siberia.
Called "kam", the
headdress is
decorated with
feathers and the
robe is
decorated
with bits
of fabric.

Tangri commanded and punished the disobedient. Tangri bestowed fortune and retracted it from those who were unworthy. It was Tangri who broke the light of day at dawn and who fused vegetation with life. Death was also dependent upon his will. Tangri granted life and could take it back whenever he wished: "When his time came, Kül Tegin died. Human beings are created to die. Law and right come from Tangri. He joins that which is broken and mends that which is torn. A man falls to his knees and begs Tangri and if Tangri wishes he shall be granted good fortune; his horses shall multiply; his life shall be prolonged. Not even the supplication of a raven fails to reach Tangri."

Human beings are mortal; Tangri is eternal. Tangri knows who is honest and who is not. Names for divinities in old Turkish such as Bayat (Eternal), Açu (Father), Ogan (Almighty), and Çalap (Lord) are actually attributes of Tangri.

The progress of the development of the concept of Tangri among the Turks from that of the physical sense of "sky" to a supreme being is interesting. In the Orkhon inscriptions there is a sentence that sums up the Turkish cosmogony in a nutshell: Üze kök Tengri, asra yağız yer kılındıkta ikin ara kişi oğlu kılınmış. (When Almighty Kök-Tangri formed the dark yonder-earth he also created man.) To these early steppelanders the vast over-arching sky seemed to embrace everything-from the phenomenal rising and setting of the sun and moon to the regular movements of the stars; from the unchanging cycle of the seasons to rain, snow, and wind; the heat of the day and the cold of the night; the quickening of vegetation in spring and its dessication in summer; the sudden flowing of streams and their drying up; the birth and growth of animals-in an invariable order and balance whose harmony was so perfect that it was inconceivable to the mind of man and it was only natural that they should have regarded it as a supreme being. The all-embracing nature of the sky however was too vast to be incorporated in an idol and never was. In the course of time, the concept of Tangri appears to have acquired a moral as

yalvarır, kut isterse verir, atlar isterse çoğalır, insanın ömrü uzun olur. Kuzgunun niyazı bile Tanrı'ya ulaşır..."

İnsanlar fani, Tanrı ebedidir. Doğru insanı ve yalancıyı Tanrı bilir.

Türkçe'de ulu varlık manasındaki Bayat (kadim), Açu (baba), İdi (sahip), Ogan (kadir), Çalap (mevlâ) tabirleri aslında Tanrı'nın sıfatlarıdır.

Türklerde Tanrı düşüncesinde maddî gök yüzünden manada ulu varlığa doğru bir gelişme dikkati çeker. Orhun kitabelerinde Türk kozmonogisini tek cümle içinde açıklayan ibare şöyledir: Üze kök Tengri, asra yağız yer kılındıkta ikin ara kişi oğlu kılınmış...". Eski çağlarda içinde güneş ve ayın doğuş ve batışı gibi harikalardan yıldızların durumuna, dört mevsime, yağmur, kar, rüzgâra, ısınmaya soğumaya, bitkilerin canlanmasına, kurumasına, hayvanların doğup büyümesine, suların çağlaması ve kesilmesine... kadar her şeyin tam bir düzen ve değişmezlik ve insan aklının kavrayamayacağı kesin bir ahenkle cereyan ettiğini gördüğü yer yüzünde her şeyi hükmü altında tutan semanın bozkırlı tarafından Tanrı kabul edilmiş olması mümkündür. Fakat, Gök'ün bütün dünyayı kaplaması sebebi ile her hangi bir putecessüm ettirilememiştir. Tanrı'nın zamanla maddî sema da ayrı bir manevî kudret aldığı anlaşılıyor. Yani Tanrı ebediliği "kadir-i mutlaklığı" yanında, bir şekle sokulamayan ve her yerde hazır vasfını kazanıyor.

Orhun kitabelerinin bir yerinde Tanrı yer ile eşit fonksiyon icra etmiş gibi görünmekle beraber, aslında Gök Tanrı'nın çok eski zamanlardan beri tek ulu varlığı temsil ettiğine dair deliller vardır.

Gök dinini bütün öteki dinlerden ayıran bu hususiyet, ilâhî vazife hukuku anlayışı dolayısıyla "bütün tarihî başarılar kaynak"lık eden bu inanç sistemini, Orhun kitabelerinde ifade edildiği gibi Türklerin millî dini hâlinde ortaya koymaktadır. Nitekim Tanrı kelimesi de bunu gösterir.

Tanrı tabiri, Başkırtça hariç bütün Türk lehçelerinde ortak kelime olarak mevcuttur. Dolayısıyla Türkçe'nin temel kelimelerinden biridir. Yazılı kaynak olarak Çin tarihî kaynağı Shih-chi'de hükümdar Mo-tun'un (M.Ö. 209 - 174) unvanları dolayısıyla zikredilen "Tanrı" kelimesi Çince'ye "T'ien" olarak geçmiştir. Böylece en aşağı 2500 yıllık maziye sahip bu Türkçe tabir sonra Moğolca'ya ve diğer bazı Asya dillerine geçmiştir.

Eski Türk din adamlarına umumiyetle kam deniyordu. Türk lehçelerinde bu kelime

well as material force. In addition to the absolute might of Tangri's immortality, Tangri also acquired the attribute of being everywhere at all times and of being incapable of being represented physically.

In the Orkhon inscriptions at one place there is an indication of a belief in the existence of an earth-goddess who was his equal. There is much evidence however that Tangri was regarded as a sole, solitary, almighty being since the very earliest times. This is a characteristic that distinguishes sky-cults from all other religions.

In the Orkhon inscriptions Tangri is cited as the "source of all past successes" and make it clear that this system of belief was the religion of the Turks as a nation. The word tangri (in modern Turkish tanrı) itself makes this clear. Tanrı (or a variation of the word) appears in every known Turkish dialect and must therefore be one of the basic words of the Turkish group of languages. This word appears in Chinese written sources as t'ien. It was first used in a listing of the titles of Mo-tun Khan (209-174 BC). This means the word is at least two and a half millennia old.

Among early Turkish people, holy-men were generally called kam. This word is also common in different Turkish dialects. Its earliest reported use is among the European Huns (5th century). We know little else however about the specific forms of worship in the Tangri cult or the duties of the kams. While it has been claimed that the rulers of the Asian Huns and of some other Turkish kingdoms were also high priests as well this is mere supposition and there is no evidence for it.

In the course of their long history and wanderings, Turkish groups came into contact with many other religions before Islam. Some Turkish groups in China (the Tabgatch in particular) adopted Buddhism. The Danube Bulgars opted for Christianity. Judaism was popular with the Khazars. The Uighurs adopted Buddhism and Manichaeism. The consequences for Turkish identity were not always providential since these groups were eventually assimilated into the larger communities.

It has also been asserted that Totemism was practiced among the early Turks. Recent investigations however have disproven this. Totemism is essentially a cult typical of patriarchal societies whereas Turkish groups are overwhelmingly patriarchal. In clan societies that practice Totemism, property-ownership is communal whereas among Turkish

yaygındır ve şimdilik ilk olarak Avrupa Hunlarında (V. yüzyıl) görüldüğü bildirilmiştir. Gök Tanrı dininin amel (ibadet) şekilleri ve kamları hakkında başkaca bir şey bilinmiyor. Asya Hunlarında ve bazı diğer Türk devletlerinde hükümdarların aynı zamanda baş ruhanî (şaman) olabilecekleri düşüncesi şüphesiz bir tahminden ibarettir. Buna dair bir delil yoktur.

Tarihte Türk kütelleri, bulundukları çevreye göre çeşitli dinlere de girmişlerdir ve bu durum islamiyet hariç, Türk kavimleri üzerinde menfi tesirler doğurmuştur. Çin'de bir kısım Türkler Budizm'e girerken (Tabgaçlar), Tuna Bulgarları Hristiyanlığa, Hazarların bir kısmı Museviliğe, Uygurlar Budizm ve Maniheizm'e girmişlerdir.

Eski Türklerde totemciliğin mevcut olduğu ileri sürülmüş ise de daha sonraki araştırmalar bunun aksini ispatlamıştır. Çünkü totemcilikte ana hukuku çari iken, Türk ailesi esasta baba hukukunun ağır bastığı pederî karakterde idi. Klan dini olan totemcilikte mülkiyet ortaklığı olduğu halde, Türklerde mülkiyet hususi idi. Totem inancında aynı toteme bağlı olanlar akraba sayıldığı halde Türklerde kan akrabalığı vardır.

Geçen asrın ikinci yarısında özellikle Sibirya ve Moğolistan'da araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarla Şamanizm'in eski Türk dini olduğu ileri sürülmüş ve hatalı olarak bu şekilde kabul edilerek umumileşmiştir. Hatta, günümüzde Yakutlarla Altay dağları bölgesinde yaşayan Türk grupları bu dine inanmaktadırlar. Aslen Hind-İran kökenli olan Şaman kelimesi IX. ve X. yüzyıllarda Budizm ve Maniheizm'in Türkler arasında yayılmaya başlamasından dolayı Türkçe'ye girmiştir. İslamlıktan uzak Türk, Moğol ve Tunguz boyları arasında bir büyü şeklinde ortaya çıkmış, neticede günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Ancak, batılı araştırmacılar bunlara bakarak sanki eski Türk dini Şamanizm imiş gibi bir genelleme yapmışlardır. Daha sonraki İslâm öncesi Türk tarihiyle ilgili bir çok kaynağın keşfedilmesi sonucu eski Türk dininin Şamanizm olmadığı anlaşılmıştır.

groups it was personal. In Totemism, all worshippers of a single totem are regarded as relatives; among Turkish groups, blood ties are fundamental.

Researchers working in Siberia and Mongolia during the second half of the 19th century put forth an assertion that the early Turks were originally Shamanists. Although incorrect, this notion became widespread and still persists. It is bolstered by such things as the fact that the Yakuts and a number of Turkish groups in the Altai region are in fact practicing Shamanists. Shamanism, a word of Indo-Iranian origin, entered the Turkish language with the spread of Buddhism and Manichaeism among the Turks in the 9th and 10th centuries. It was most common Turkish, Mongolian, and Tungus tribes dwelling regions far from the Muslim world and still survives in some areas. Some European researchers pounced on this fact generalizing it into a religion originally adhered to by all early Turkish groups. Later research and newly-discovered sources concerning the pre-Islamic history of the Turks have demonstrated that Shamanism was not their religion.

Kayın ağacından yontulmuş "ongun" veya "töz" adı verilen ejderha ruhunu temsil ettiğine inanılan heykel. Kulaklarından sarkan küpeler ve at kuyruğundan yapılmış sakalı ilgi çekicidir.

Carved from beech wood, this figure, called "ongun" or "töz" was believed to represent the spirit of a dragon. Note the beard (made from horse-tail) and the ear-rings.

İslam öncesi devirde Türklerde Spor

İslam öncesi dönemde Türklerde spor, günlük hayatın en önemli parçasıydı. Tamamen askerlik havası içinde yetişen eski Türk gençleri her zaman savaşa hazır olmak zorunda idiler. Bozkırda yaşamak varlığını devam ettirebilmek bir yerde sağlıklı ve zinde kalmayı ihtiyaç hâline getirmişti. Bunun yanında sürekli avları, avcılık, avlanma yoluyla yiyecek bulma yine dinamizmi sağlayan, yani sporla toplumu iç içe tutan hadiselerdi.

Çağımızda da geçerli olan spor dalları binicilik ve atıcılık, İslâm öncesi Türk döneminde her ferdin günlük uğraşısı idi. At yarışları, cirit, gülle atma, güreş, doğancılık (yirtıcı kuşlarla avlanma) mücadele azmini keskinleştirirdi. Kadınlar da spor dallarına katılırlardı. Özellikle günümüzde dünyanın en popüler sporu olarak milyarlarca kişinin ilgisini üzerine çeken futbolun eski Türkler arasında bulunması, buradan Çin'e oradan İngiltere yoluyla dünyaya yayılması enteresandır.

Bahar aylarında ilk gök gürlemesi ile birlikte başlayan sazlı, türkölü, eğlenceli bahar bayramlarında at yarışları düzenlenir ve çeşitli müsabakalar yapılırdı. Bunun dışında sürekli avları tertiplenirdi. Binlerce zararlı ve vahşi hayvan telef edildiği gibi savaş tatbikatı mahiyetinde olup, gençleri harbe hazırlıyor; mücadele etmesini öğretiyordu. Çin kaynaklarına göre M.Ö. 62 yılında düzenlenen bir süre avına 100 bin süvari katılmıştı. Başka bir süre avında 700 li (1 li 576 m.) bir alan kuşatılmıştı. Sürekli avları çok ağır şartlara sahip olan bozkır Türk hayatının bazen can damarı kimliğine bürünüyordu. Çünkü, sık sık kıtlıklar çıkıyor, açlık tehlikesi baş gösteriyordu. Bazen nüfusun büyük bir kısmı ölüyordu. İşte böyle sıkıntılı anlarda düzenlenen sürekli avlarında millet yiyecek ihtiyacını karşılayabiliyordu. 582/583 yıllarında bir kaç sene yağmur yağmadığı için kıtlık olmuş, milletin yiyecek ihtiyacı avlanma ile giderilmişti. 627 yılı yaz aylarında kar yağmasıyla yine kıtlık çıkmış, yiyecek bulamayan Türk milleti kemik tozunu yemeye başlamıştı. Bu sırada İl Kagan milletini toplayarak, av hayvanlarının bol bu-

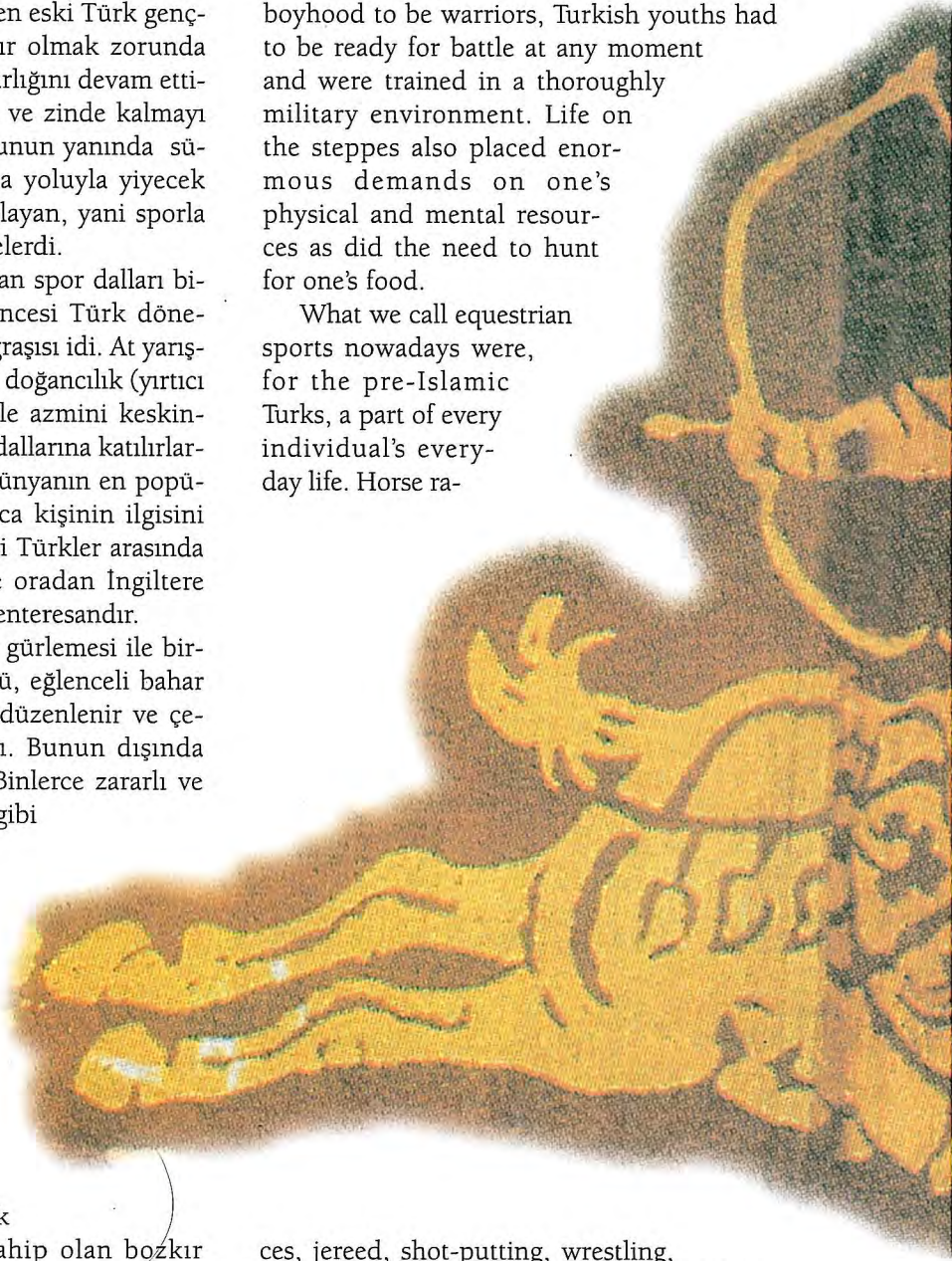
Sports among the pre-Islamic Turks

Sports were an important part of everyday life of the pre-Islamic Turks. Raised from early boyhood to be warriors, Turkish youths had to be ready for battle at any moment and were trained in a thoroughly military environment. Life on the steppes also placed enormous demands on one's physical and mental resources as did the need to hunt for one's food.

What we call equestrian sports nowadays were, for the pre-Islamic Turks, a part of every individual's everyday life. Horse ra-

ces, jereed, shot-putting, wrestling, and falconry inculcated a spirit of competition and struggle. Women took part in sports as well. It is interesting that a game similar to soccer, was played by the pre-Islamic Turks who introduced it to the Chinese from whom the English picked it up and made it enormously popular all over the world today.

With the first cloudbursts of spring, steppe-lander Turks would celebrate the new season with song, dance, horseraces, and contests. Hunts were held. In addition to taking game and getting rid of predators, these hunts were important for the lessons they taught

lunduğu Çin'in kuzeyindeki Demir Dağı'na ava çıkmıştı. 587 yılında Doğu Gök-Türk hükümdarı İşbara Kagan, çıktığı bir süre avında bir günde on yedi tane geyik öldürmüştü. Çinliler onu hayranlıkla izlemişlerdi.

Nişancılık yani ok atıcılığı da günümüzde de geçerli hâlâ yapılan bir spordur. Eski Türkler nişancılığa da büyük önem verirdi. Sık sık ok yarışları düzenlenir, başarılı olanlara mükâfatlar verilirdi. Müsabalalarda ok yarışçılarının grupları onar kişiden meydana gelirdi.

Yabancı ülkelerde şöhret kazanmış nişancılar ülkeye davet edilir, onlarla birlikte ava çıkılır ve gençlerin onlardan nişancılığı öğrenmeleri

youths in military organization and maneuvers and in the art of warfare. These drives were sometimes huge. According to Chinese accounts, one held in 62 BC involved a hundred thousand horsemen. Another is reported to have encompassed an area of hundreds of 700 li, the equivalent of hundreds of square miles. Such hunts were more than sport and could be a matter of life or death. Famine was a constant threat on the steppes and hunts were the only way of providing food for large numbers of people who might otherwise have perished. A great hunt was conducted in 582-3 to combat a famine resulting from several years of drought. A freak snowfall in the summer 627 caused widespread famine leaving thousands of people with nothing to eat but bone meal. Ilkhagan gathered up the folk and led them to Iron Mountain in northern China where game was plentiful. In 587 Ishbara Khagan, the ruler of the Eastern Blue Turks, took part in a great hunt in which he killed seventeen stags in one day-a feat that the Chinese accompanying the hunt reported with amazement.

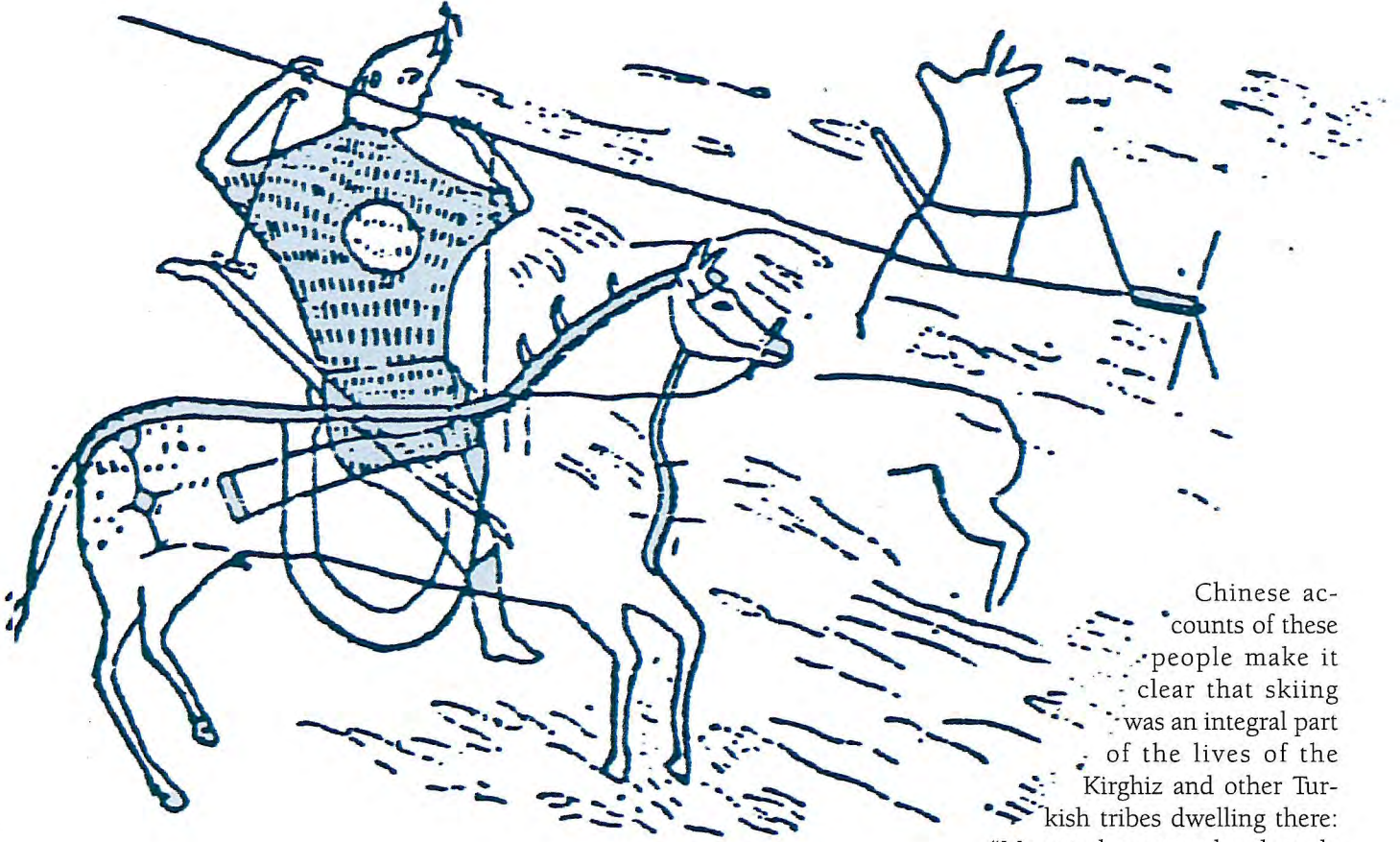
Like hunting, archery was not so much a sport as a way of life and great importance was given to it among the early Turks. Contests were frequent and winners were awarded with prizes. Contests between teams of ten archers apiece were popular. Foreign archers of great repute would be invited to take part in contests and go out on hunts while local youths were encouraged to study and learn their techniques. On one occasion Tardu, the khagan of the Western Blue Turks, forced a famous Chinese archer to be his (albeit less than willing) guest for three months. So well-known was the Turks' partiality for expert archers that spies who were to be sent amongst them by enemies are known to have been occasionally chosen on the basis of their ability to handle a bow since that would ease the task of infiltrating and getting about the Turks' territories.

Skiing is a widespread activity in the Altai mountains and according to some it was from this region that it spread around the world. It was common among the Kirghiz living north of the Altai and west of Lake Baikal.

teşvik edilirdi. Bir defasında Batı Gök-Türklerden Tardu Kagan, Çinli meşhur bir nişancıyı zorla üç ay kendi ülkesinde tutmuştu. Türklerin nişancılığa çok düşkün olduğunu bilen düşmanları, onların arasına sokmak istedikleri casusların iyi nişancı olmasına dik-

İpekli kumaş parçası.
Turfan civarında Astana
Mezarlığında
bulunmuştur. At
üzerinde giden savaşçı
arkasına dönüp ok
atmaktadır.

Detail of a silk fabric
found at Astana near Tur-
fan. The upper part of the
mounted archer's body is
turned about as the figure
shoots an arrow.

Orta Asya
Kara-Yüs
Podkamenneya'da
bulunan mezar
taşı üzerindeki av
sahnesi.

Hunting scene on
a tombstone
found at
Kara-Yüs
Podkamenneya in
Central Asia.

kat ederlerdi. Bu şekilde casuslar Türk ülkesine sızarlardı.

Altay bölgesinde çok yaygın olan kayakçılığın, dünyanın her tarafına buradan yayıldığı söylenmektedir. Kayakçılık Altay dağlarının kuzeyinde ve Baykal gölünün batısında yaşayan Kırgız Türkleri arasında yaygın idi. Konuyla ilgili bilgi veren Çin kaynakları özellikle kış aylarında kayakçılığın bu bölgede yaşayan Kırgız ve sair Türk boyları arasında hayat tarzı olduğunu bildirmektedir. Kaynağın ifadesine göre "tahtalar üzerine binen Türkler dağların, vadilerin arasında uçar gibi giderler, hiç korkmazlardı". Kırgızların kuzeydoğusunda yaşayan Türkler ise kayakçılığa daha fazla düşkün oldukları için "tahta ayaklı Türkler" şeklinde tarihi kaynaklarda kaydedilmişlerdi. Aralarında kayak yarışmaları yapıldığını da müşahade ediyoruz. Çünkü bazen toplanırlar, tahta kayaklar üzerine bir ayaklarını koyarak kaymaya başlarlar ve yüz metre giderlerdi.

Top oyunlarında yukarıda da bahsettiğimiz gibi futbolun kökenine dair ilgi çekici bilgiler vardır. Bir derinin içine yün, kıl tüy

Chinese accounts of these people make it clear that skiing was an integral part of the lives of the Kirghiz and other Turkish tribes dwelling there:

"Mounted on wooden boards

the Turks fly among the mountains and valleys with the utmost fearlessness.

A group of Turks dwelling to the north of the Kirghiz were so given over to skiing that they were referred to as "wood-footed" in old accounts. Skiing competitions were also held.

The early Turks played a game with a round leather sack stuffed with wool, hair, or the like making it into a ball. The game, which was played in a large field, involved kicking the ball. The Chinese picked it up from the Turks. Much later, the English learned it from them and took it back to England. The rest, as they say, is history. The original version of the game continued to be played among the Turks even after the adoption of Islam. At a later date, the game was called çevgen or çögen. A ball game resembling polo played on horseback and other resembling golf were also popular among Turks during all periods.

Wrestling is a very old sport among the Turks and wrestling meets are known to have been conducted at a very early date. The competitions could sometimes be "coeducational" however. Young girls of marriageable were paired off with young men who sought their hand in marriage and only if a young

benzeri şeyler doldurulur, top hâline getirilirdi. Sonrasında açık alana gidilip, ayakla vurularak oyunlar oynanırdı. İslâmiyet'in kabulünden sonra dahi bu oyun oynanmaya devam etmiş ve çevgen (çöğen) gibi adla anılmaya başlanmıştır. At üzerinde oynanan polo ve golf gibi top oyunları da çağlar boyu Türkler arasında oynana gelmişlerdir.

Güreşin Türklerin ata sporu olduğu her zaman vurgulanmaktadır. Güreş ve benzeri spor müsabakaları eski Türkler arasında yapılırdı. Bazen kadın-erkek güreşlerinin olduğu bildirilir. Bilhassa evlenecek kızlar, kendisiyle evlenmek isteyen delikanlılar ile güreş karşılaşmaları yapar ve ancak kendisini yenmeyi başaran gençle evlenirdi.

Cirit, gülle atma ve benzeri spor dalları günümüzde dahi Türkler arasında oynanmaktadır. Fakat, Orta Asya'da yaşayan Türk grupları arasında doğancılık apayrı bir yer işgal etmektedir.

İslâm öncesi dönemde Türkler arasında yüksek atlama ve onun gibi atletizm sporlarının olduğuna dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bu durum efsanelere yansımıştır. Gök-Türkler menşee efsanelerinde ilk hükümdarlarını seçerken önce ağaçlık bir yerde toplanmışlar sonra yükseğe sıçrama müsabakası yapmışlardı ve en yükseğe zıplayan kişi kagan olmuştu.

Spor karşılaşmaları genelde toy, şölen gibi toplantılarda organize edilirdi. Ziyafetler verilir, kımız içilir, şarkı, türkü söylenir, bu arada çeşitli spor karşılaşmaları yapılırdı. Spor karşılaşmaları toylara, eğlencelere ayrı bir renk katardı.

man could best a young lady would he be allowed to marry her.

Jereed, shot-putting, and similar sports are popular with Turkish groups even today. Among the Turks of Central Asia, falconry was a sport of the utmost popularity.

There is evidence that athletic sports such as high-jumping and so on were practiced among the early Turks. In one of the legends concerning the origin of the Blue Turks there is a segment in which the people are gathered in a wood for the purpose of electing their leader. A jumping contest is organized and the one who jumps the highest is chosen kagan.

Gök -Türk
devri İç Asya
sanatında av
tasvirleri.

Blue-Turk
period hunting
scenes.

Kaya resimleri.

Examples of
petroglyphic art.

İslam öncesi devrede plastik sanatlar

1- Resim Sanatı

a) **Kaya Resimleri:** Orta ve İç Asya'da kaya resimleri Paleolitik devirden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Sanat tarihi terminolojisinde "petroglif" olarak adlandırılan bu resimler, açık arazideki kaya veya mağara yüzeyleri ya da taşlar üzerine yapılmışlardır. Bunların bazıları kaya üzerine boyayla yapılmış, bazılarıysa kazıma veya çizme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kaya resimlerinin Mılat'tan önceki en erken örneklerinde belirli bir sanat üslubu yoktur, ancak bir üsluba doğru gelişme söz konusudur. Örneklerin bir

Plastic arts among the pre-Islamic Turks

Petroglyphs, carvings or inscriptions in naturally-occurring rock, appear continuously in central and inner Asia from the Paleolithic period onward. These images were carved into the walls of caves as well as into the surfaces of rocks outdoors. There are a few examples in which the images are painted as well. The oldest petroglyphs are indistinguishable as to style but stylistic differences do develop at a very stage. One of the most important of these is the "Animal Style" which was the most distinctive and characteristic feature of early Turkish art.

kısmında ise, erken devir Türk sanatının en önemli sanat üslubu olan "Hayvan üslubu"na uygun bir kompozisyon söz konusudur.

Kaya resimleri, Orta ve İç Asya'da Milat'tan evvelki binyıllardan M.S. XIV.- XV. yüzyıllara kadar çok çeşitli konuları ihtiva eder bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle erken tarihli örneklerde av kültü ve sembolizmini yansıtan resimler egemendir. Bu resimlerin bazılarında sembolik anlamları ihtiva eden hayvan mücadele sahnelerinin prototiplerini ve sonraki bazı örneklerini meydana getiren, birbirleri ile mücadele eden hayvan figürlerine rastlıyoruz. Kaya resimlerinde ayrıca süvari tasvirleri, savaşan insan figürleri, arabalı çadır tasvirleri, Pazırık kurganından çıkarılan atlarda olduğu gibi, başları maskeli ve bazen kuyruğu düğümlü, "moncuk" denen püskül süslemeli at tasvirleri, kurt, dağ keçisi, geyik vb. çeşitli sembolik manalara sahip hayvanlarla ilgili kompozisyonlar, dinî inançlar ve günlük hayat ile ilgili sahneler, damgalar veya yazılara benzer işaretler, daire ya da dikdörtgen şekiller ve daha burada değinemeyeceğimiz pek çok sanat ve kültür tarihi ile alakalı unsurlar yer almaktadır.

Petrogliflerin en erken örnekleri, Batı Türkistan'dan Doğu Türkistan'a kadar olan bölgede (Orta Asya), mezolitik veya erken neolitik devirlere ait olarak bulunmuştur. Bu kaya resimleri arasında özellikle Güney Özbekistan'daki Zaraut Kamar Mağarası'nda ve Doğu Pamirlerdeki Shakhta mağarasında yer alan resimler önemlidir. Bu zikredilenlere benzer kaya resimlerine ait, farklı devirlerden örnekler Sibiry'a'nın çeşitli bölgelerinden Altaylara kadar olan alanda (İç Asya) da rastlanmaktadır.

M.Ö. 1200 - 700 senelerine tekabül eden Karasuk kültürünün yayıldığı bölgelerde, meselâ Yenisey kaya resimlerinde, Kem vadi-sinin batısı, Sibiry'a, Cungarya, Kögmen vb. bölgelerde görülen Tagar (M.Ö. 600 civarı) ve Taştık (M. S. V.-VI. yüzyıl) kaya resimlerinde Türkler ve Türklerin atalarına ait pek çok şey bulunmaktadır.

Gök-Türk devrinde de Orhon ve Tula bölgelerinde çeşitli kaya resimleri meydana getirilmiştir. Bu devre ait en önemli kaya resimleri Kudırge petroglifleridir. Gök-Türklerin komşuları olan Kırgızlara atfedilen kaya resimleri de bu devrin önemli eserleri arasındadır.

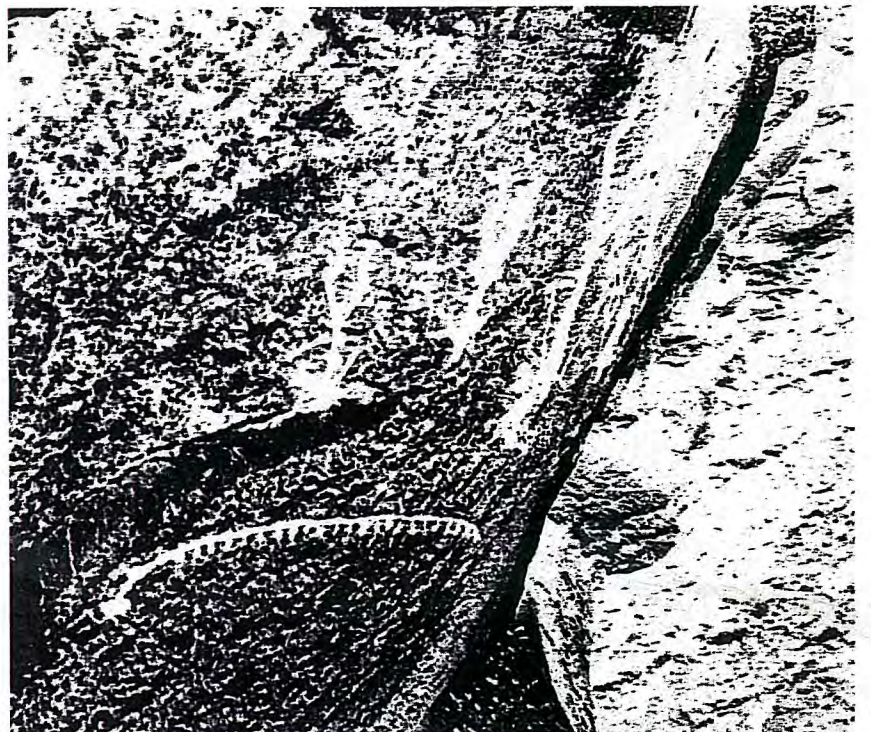
b - Duvar Resimleri ve Değişik Malzeme Üzerine Yapılan Resimler: IV.-V. yüzyıllarda Doğu Türkistan ve bütün Orta Asya'da gelişen eklektik bir resim tarzından sonra, VI.-VII.

Covering a period from the first millennium BC to around the 15th or 16th centuries of our own era, petroglyphic art in Asia deals with a great variety of themes. In the earliest examples, hunting-cult images and symbolism weigh heaviest. In them, we find images of animals fighting that are prototypes of the animal-combat scenes that were later so popular in steppe art. Other motifs include mounted horsemen, warriors engaged in combat, and tents mounted on carts. There are horses with knotted tails decorated with tassels, like those discovered at the Pazyryk kurgan. Compositions of wolves, mountain-goats, deer, and other animals have symbolic meaning. There are scenes depicting religious practices and events from everyday life. Finally there is a host of geometric figures as well as curious figures resembling seals or suggestive of writing.

The earliest examples of petroglyphic art have been found in the region stretching between eastern and western Turkistan, which is to say Central Asia. These are from the Mesolithic and Early Neolithic periods. Among them, the images from the Zaraut Kamar cave in southern Uzbekistan and from the Shakhta cave in the eastern Pamirs are of particular importance. Examples of petroglyphic art resembling the finds here but dating from many different periods have been discovered throughout the vast region stretching from Siberia to the Altai mountains. Examples of such art (such as the

Kaya resimleri.

Examples of petroglyphic art.

yüzyıllar arasında yer alan başka bir resim üslubu ortaya çıkmıştır. Bundan sonra, VIII. yüzyıldan itibaren Uygurların Doğu Türkistan'a nüfuz etmeleriyle, bizim için daha mühim olan Uygur üslubundaki duvar resimlerinin devri başlamaktadır. Bu son tarz zamanla bütün Orta Asya memleketlerinde hakim hâle gelmiştir.

Klasik Uygur resim üslubu IX. yüzyılda başlar ve XIII. yüzyıla kadar varlığını devam ettirir. Daha sonra gelen ve XV. yüzyıla kadar devam eden dönemde yabancı tesirleri artar ve klâsik özellikler kaybolur.

Orta Asya'da Uygurlardan evvel birçok resim merkezi ortaya çıkmıştı. Duvar resimlerinin bulunduğu en önemli merkezler arasında Koy-Kırılğan Kale (M.Ö. I. yüzyıl), Afrasiyab Sarayı (VI.-VII. yüzyıl), Varahşâ (V.-X. yüzyıl) ve Pencikent (V.-VII. yüzyıl). Balalık Tepe (V.-VI. yüzyıl), Acina Tepe (VIII. yüzyıl), özellikle belirtilebilir.

Uygur'lardan önce, Hun (M.Ö. 220 - M.S. 216), Gök-Türk (552 - 744) devirlerini yaşayan Doğu Türkistan'da duvar resimlerinin ve çok çeşitli malzemeler üzerine yapılan resimlerin bulunduğu pek çok sanat merkezi vardır. Bunlar arasında özellikle Kuça, Turfan, Sengim, Tımşuk, Kumtura, Hoço, Murtuk, Toyuk, Bezeklik, Sorçuk, Kara Hoto, Kızıl, Hoten, Niya, Miran, Tun-huang, gibi merkezler zikredilebilir. Bütün bu merkezler İpek Yolu'nun geçtiği çeşitli bölgeler üzerinde yer almaktadır. Bu merkezlerde resim örnekleri özellikle mağara tapınaklarında yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uygur duvar resimleri, eski Türk geleneklerinin izlerinin devam ettiği, Manihaizm'in ve daha yaygın bir şekilde yerleşen, Budizm'in ikonografisinin yansıdığı bir sentezin ürünüdür.

Uygur resim sanatının genel ifadesi İç Asya Türk sanatının etkisiyle vücut bulmuştur. Her ne kadar Büyük İskender ile birlikte gelen Helenistik üslubun gölge-ışık ile hacimleri meydana çıkarma tekniği bir müddet, özellikle batı Orta Asya'da ve Doğu Türkistan'da söz konusu olmuşsa da bu kesinti devresinden sonra yine orta Asya'nın İç Asya'dan devraldığı üslup devam etmiştir. Bu üslup grafik tarzı yani çizgi unsurunun hakim olduğu ifadeyi tercih ediyordu.

Bazen yaldızın da kullanıldığı resimlerde, klâsik Uygur devrinde kırmızı (al) renk, gök rengi ve yeşil kullanılıyordu. Renkler çoğu kez parlak ve canlıydı.

Uygur resim sanatında kompozisyonlar kaya tapınaklarının duvar yüzeylerine olduğu gibi, ipek kumaşlar üzerine, ahşap ma-

Yenisei cave images) in the regions into which the Karasuk culture spread between 1200-700 BC, in the petroglyphic art of the Tagar (ca 600 BC) and Tashtyk (5-6th centuries BC) cultures west of the Kem valley and in Siberia, Dzungaria, and elsewhere tell us much about the Turks and their forbears. There are also examples of petroglyphic art from the Blue Turk period in the Orkhon and Tula regions. The most important of these are the Kudirge petroglyphs. Another group, attributed to the Kirghiz, neighbors of the Blue Turks, are also important works from this period.

Wall and other paintings: By the 4-5th century, there was an eclectic style of art that flourished in eastern Turkistan and all of Central Asia. This was superseded in the 6th and 7th centuries by another style of art. In the 8th century, when Uighur influence in eastern Turkistan was on the rise, there begins a develops a style of Uighur wall painting that is of particular importance to us. In time, this style was to dominate art in all the countries of Central Asia.

The classical period of Uighur art begins in the 9th century and lasts until the 13th. In the period that followed and lasted until the 15th century, foreign influences grow heavier and the art loses much of its originality.

Many sites in which examples of Central Asian art predating the Uighurs have been discovered. Among the most important ones where examples of wall paintings have been

Kaya resimleri Char Chad VI-VII.Yüzyıl.

Examples of petroglyphic art from Char Chad (6-7th century).

Kaya resimleri.

Examples of petroglyphic art.

IV. Pazırık
kurganında bulunan
10 cm. Yüksekliğinde
ağaçtan yapılmış
kurt. Kurtun ağzında
bir geyik kafası
görölmektedir.

*Head of a wolf carved
in wood and found at
the 4th Pazyryk kur-
gan. The head mea-
sures 10 cms high and
seizing a deer's head
between its jaws.*

teryal ve kağıt üzerine de yaygın olarak yapılmıyordu.

Mağara tapınaklarındaki duvar resimlerinde tabii boyalar kullanılıyordu. Resimler bazen doğrudan doğruya düzleştirilmiş duvar üzerine, bazen de yaş sıva üzerine uygulanıyordu. Sürülen boyalar bazen tempera tekniği kullanılarak elde ediliyordu.

Tapınaklardaki duvar resimleri koridorlarda ve kutsal iç mekânda yer almaktaydı. İç mekânın duvarları, çatısı ve hatta rahiplerden başka kimsenin giremediği zemin de resimlerle kaplanıyordu. Bütün resimler belli bir programa göre yapılmıyordu. Örneğin koridorlarda rahip resimleri veya genel dinî ya da günlük konular, kutsal iç mekânda ise tapınağın adandığı ilâh ile ilgili dinî ikonografiyi aksettiren resimler söz konusuydu.

Anlaşılabileceği üzere resimlerde çok çeşitli konular yer almaktadır. Bunların başında dinî sahneler gelir. Dinî sahnelerin büyük çoğunluğu da Buddha'yı, Buddha'nın öğretisini, yaşantısını ve öteki Budist ilâhları tasvir eder. Bu arada sembolik çiçek tasvirleri (özellikle lotus) ve hayvan tasvirleri de önemli bir

found are Koy-Kırılğan Kale (1st century BC), Afrasiyab Sarayı (6-7th century), Varah-şa (5-10th century) and Pencikent (5-7th century), Balalık Tepe (5-6th century), and Acina Tepe (8th century).

Examples of pre-Uighur wall and other paintings from the Hun (220 BC-216 AD) and Blue Turk (552-744) periods in eastern Turkistan have been found at Kuça, Turfan, Sengim, Tumsuk, Kumtura, Hoço, Murtuk, Toyuk, Bezeklik, Sorçuk, Kara Hoto, Kızıl, Hoten, Niya, Miran, and Tun-huang. These sites are all located along caravan routes over which the silk trade flowed and the art discovered at them is largely from cave-temples.

Uighur wall paintings are an interesting synthesis of the traces of ancient Turkish traditions, Manichaeism, and at a later stage-Buddhist art. The basic elements of Uighur wall paintings are derived from the Turkish art of inner Asia. While it is true that elements of Greek art (particularly the technique of emphasizing objects by means of shading) were introduced, especially in western Central Asia and eastern Turkistan,

yer tutar. Bu konuların dışında günlük yaşantı ile ilgili sahneler, çeşitli destan ve efsaneler, din adamları, süvariler, prens ve prensesler de resimlerde yer alır.

Bu resimlerin bir bölümünde portre anlayışının yer alması Türk sanat tarihi bakımından çok ehemmiyetlidir.

Uygurlarda resim sanatı söz konusu edilirken duvar resimleri tekniğine paralel özellikler gösteren ve Maniheizm etkisiyle gelişen kitap resmini (minyatür) unutmamak gerekir. Çünkü gerek bu minyatürler ve gerekse Orta Asya resim sanatı (özellikle Uygur resim sanatı) İslâmiyetten sonra Türk ve İslâm minyatürlerinin kaynağını teşkil etmiştir.

2. İslâmiyet'ten Önceki Türk Sanatında Heykel ve Kabartmalar

Türklerde heykel ve kabartma sanatları ile ilgili örnekler, özellikle Gök-Türk devrinden itibaren yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber, heykellere çok daha erken devirlerde küçük boyutlarda da olsa rastlamak mümkündür.

Proto-Türk devirde ve Hun devrinde çeşitli kurganlardan çıkarılan sanat eserleri arasında çoğunlukla ahşap malzemeden yontulmuş veya maden olarak dökülmüş heykelcikler de vardı. Kabartma tekniğiyle işlenmiş madenî eserler de yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Heykel sanatında ilk önemli gelişme Gök-Türk devrinde ortaya çıkmıştır. Bu devirde özellikle Türk ikonografisinin özelliklerini taşıyan gerçekçi anlayışa yakın tarzda yontulmuş heykeller dikkati çekmektedir. Bunlar Türk yüz şemasını, saç şeklini ve giyim tarzını aksettiriyorlardı. Heykellerin kimisi ayakta, bazıları ise oturur hâlde ele alınmıştı. Bu tip heykellerin en mühim örnekleri arasında Kül Tigin (732), Bilge Kagan (735), ve Tonyukuk (725) gibi, mezar külliyelerinde ortaya çıkarılan eserler zikredilebilir. En ünlü örneklerden birisi de Kültigin'e ait olduğu sanılan bir heykel gövdesi ve bu heykele ait olduğu kabul edilen alt kısmı kırık baş heykelidir.

Heykel ve kabartma sanatında asıl büyük ilerleme ise, Doğu Türkistan'da gelişen yerleşik Uygur sanatında ortaya çıkmıştır. Bu devirde Türk sanatı resim-heykel gibi plâstik sanatlar bakımından yerleşik kültürlerdeki benzerleriyle boy ölçüşecek seviyeye ulaşmıştır.

Uygurlardan evvel Orta Asya'da "Gandhara üslubu", "Tohar üslubu", "Batı Türk devri üslubu" isimlerini alan heykel üslupları söz konusu olmuştur. Bu üsluplar Uygur heykel

as a result of Alexander's passage through the region, this was only a transitory style and with its passage, the native art of the Asian steppes again prevailed. This was a style in which graphic (ie linear) elements dominated.

The colors of Uighur wall paintings were mostly bright and lively. In the classical period, red, blue, and green were used, sometimes with the addition of gilding.

Uighur artists did not only paint on the walls of caves and temples; they also painted on silk, wood, and paper.

The colors used in the temple paintings were derived from naturally-occurring materials. Pictures were executed sometimes directly on a carefully-prepared wall, sometimes into fresh plaster. Tempera paints were sometimes employed.

Temple wall paintings were located in corridors and in sacred precincts. Walls and ceilings were decorated. In sections to which only the priests were admitted, floors were painted as well. The themes of the paintings follow a clear plan. For example those in the corridors deal with religious matters or elements of everyday life; those in sacred precincts depict the deity worshipped in the temple and its associated iconography. Other themes include scenes from epics and legends and portraits of holy men, horsemen, princes, and princesses. The appearance of such portraits is of particular importance from the standpoint of the history of Turkish art.

Although there were a large variety of themes however, the religious element naturally dominates and the great majority of religious compositions are concerned with the life and teachings of Buddha as well as of Buddhist theology. Symbolically important flowers (especially the lotus) and depictions of animals are also common.

Before leaving the subject of Uighur art, mention should also be made of miniature-painting which showed stylistic affinities with wall paintings and flourished as a result of Manichaeism. These miniatures were to be a source of inspiration not only for Central Asian art in general but also for the miniature-painting of Turkish and Islamic art after the adoption of Islam.

Sculpture among the pre-Islamic Turks:

Most examples of pre-Islamic Turkish sculpture are from the period of the Blue Turks or later though there are a few instances of

Yenisey yazıtlarından
Uyuk-Arhan taşı.

Uyuk-Urhan stele Yenisei
inscriptions

Pişmiş topraktan
yapılmış bir bu baş
Kuzey
İpek Yolunda
bulunmuştur.

*Terracotta head
found on the north-
ern route of the Silk
Road.*

ve kabartmalarına tesir etmiş, neticede erken ve klâsik Uygur üslûbu doğmuştur.

Uygur heykel ve kabartmalarının konuları resim sanatının konularını tekrarlamaktadır. Ana amaç din ikonografisinin aksettirilmesi- dir. Bu nedenle Buddha'nın, Budist rahiple- rin, cinlerin, çeşitli hayvanların, kahramanla- rın yüzlerce heykeli yapılmış, dinî konular, Buddha'nın hayatı ile ilgili sahneler veya çe- şitli efsane ve destanları tasvir eden kabart- malar ortaya çıkmıştır.

Heykeller, mermer, taş, alçı, toprak, ah- şap, bronz gibi malzemelerle gerçekleştiril- miştir. Alçı veya toprakla yapılan heykeller- de, önce heykelin omurgasını ve bacaklarını ihtiva eden bir iskelet hazırlanıyor ve sonra bu iskeletin üzerine balçık veya alçı malze- menin tespit edilip şekillendirilmesi ile hey- keller meydana getiriliyordu. Şekillendirme sırasında kalıplar da kullanılmaktaydı. Bu heykeller genellikle boyanıyordu. Dökme maden heykeller ise tahta kalıplar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu.

Alçak ve yüksek kabartmalar ve heykeller kayalara oyulmuş tapınaklarda veya herhangi bir yerde inşa edilmiş mabetlerde belirli bir programa göre yerleştiriliyordu.

Doğu Türkistan'da heykel ve kabartmalar açısından en zengin merkezler arasında Ho- ten, Miran, Tumsuk, Kuça, Sorçuk, Turfan, Kumtura, Kansu, Astana Mezarlığı, Tun-hu- ang gibi yerler sayılabilir.

Uygur devrinde heykel sanatında gerçekte- şen en önemli temayül, resim sanatında ol- duğu gibi heykellerin başlarında portre eğili- minin görülmesiydi.

small-scale figures from earlier times as well. Among the finds discovered in Proto- Turk and Hun-period kurgans are small wooden carvings and figures of cast metal. There are numerous examples of relief-deco- rated metalware.

It was during the Blue Turk period how- ever that the first genuine development took place in Turkish sculpture. From this period we have examples of carvings that are most realistic in their approach and treatment while also dealing with the elements of Tur- kish iconography. As a result we have a good idea of these people's facial features, how they wore their hair, and how they dressed. Some of the figures are standing; others are seated. Among the most important finds are the works discovered at the tombs of Kül Tegin (732), Bilge Khagan (735), and Ton- yukuk (725). One of the most famous of these is the torso of a statue thought to be a portrait of Kül Tegin and the broken lower half of a head generally accepted as belong- ing to it.

Under the Uighurs, the art of sculpture made its greatest advances after they settled down in eastern Turkistan. The sculpture and other plastic Turkish arts of this period compare quite favorably with those of other sedentary peoples.

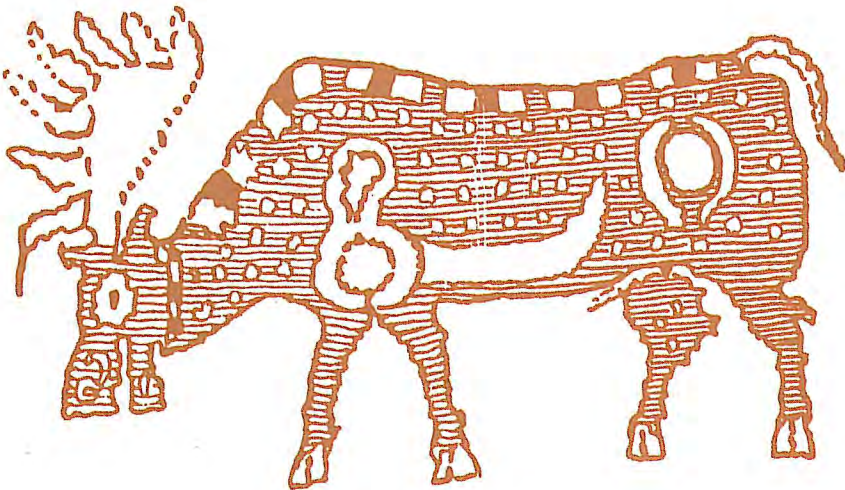
Uighur sculpture did not develop in a vacuum and was influenced by the "Gand- hara", "Tokharian", and "Western Turkish period" styles of Central Asia that preceded it. The result was the birth of early and clas- sical styles of Uighur sculpture.

The themes of Uighur sculpture are repi- titions of those used in painting. Statues were made from clay and plaster. A framework defining the spine and legs of the statue was first prepared and then clay or plaster would be sculpted onto it and secured. Molds were also used. These statues were usually pain- ted. There are many examples of high and low sculpted reliefs. Metal figures were cast in wooden molds.

Like temple-paintings, sculptured art was also placed according to a definite plan. The sites that have yielded the richest finds of sculpture in eastern Turkistan are Hoten, Miran, Tumsuk, Kuça, Sorçuk, Turfan, Kum- tura, Kansu, Astana, and Tun-huang among others. The most distinguishing feature of all Uighur art, be it painting or sculpture, was the attention given to faithful portraiture, es- pecially of the face and head.

Pazırık halısının
geyikli bordür
detayından
otlayan geyik.

*Figure of a graz-
ing stag from a
border of the
Pazyryk carpet.*

Renkli keçe beleme, I.Pazırık kurganından çıkarılmıştır. Üzerinde bozkır kültürünün vazgeçilmez bir süslemesi olan hayvan mücadeleleri göze çarpar. Mitolojik bir yaratık olan griffon avı olan dağ keçisine saldırmaktadır. Petersburg Hermitaj Müzesi.

Colored felt from the 1st Pazyryk kurgan. Scenes of animals engaged in combat are an invariable element of Steppe cultures. Here, a gryphon is attacking a mountain-goat. (Hermitage Museum, St Petersburg)

İslâm öncesi Türk toplumlarında Türk el sanatları

1) Halı ve Diğer Dokumalar

Türk halı sanatının ve dünya halılarının bilinen en erken tarihli örneği Altaylardaki 5. Pazırık kurganından çıkarılan, Hun Türklerine ait halıdır. Bir sanat şahası olan bu halı (M.Ö. III.-II. yüzyıl) 1.89 X 2 m. boyutunda ve Gördes düğümü ile dokunmuştur. Ünlü Arkeolog Rudenko tarafından kazılan kurgandan çıkarılan bu halının günümüze gelebilmesi ancak kurganın buzlar altında kalmış olmasıyla mümkün olmuştur. Halının üçü dar ikisi geniş beş bordürü vardır. Orta kısım 24 kareye taksim edilmiş ve bu karelerin içlerine dört yapraklı çiçekler nakşedilmiştir. Halının en iç ve en dıştaki dar bordürlerinde arslan grifon figürleri, içteki birinci geniş bordürde sığınlar ve dıştaki geniş bordürde süvari figürleri yer alır. İki bordür arasında yine orta zemindeki çiçeğe benzeyen motiflerden oluşan bir su vardır.

Orta Asya'da bazı halı parçaları, Pazırık halısının keşfinden evvel bulunmuştu. Bu halı parçalarının bir bölümü Aurel Stein tarafından 1906-1908'de Doğu Türkistan'da Lou-Lan ve Lop-nor'da bulunmuş ve M.S. III. ve IV. yüzyıllardan kalma oldukları kabul edilmiştir. Benzeri şekilde, M.S. V.-VI. yüzyıllara ait bazı halı parçaları da A. Von Le Coq tarafından Kızıl'da bulunmuştur.

İslâmiyet'ten evvelki Türk sanatında halı dışındaki dokumaların da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Kurganlardan çıkarılan bu eserler arasında Türk işleme sanatının en eski örnekleri de yer almaktadır. Genellikle M.Ö. III.-II. yüzyıllar arasına tarihlenen Pazırık kurganlarından çıkarılan, keçeden yapılmış ve üzeri applike olarak işlenmiş eyer örtüleri bilhassa önemlidir. Bu tip eserler Türklere ait diğer kurganlardan da çıkarılmıştır. Bu eserler üzerinde erken devirlerin en önemli sanat üslûbu olan Türk hayvan üslûbunun en mühim temalarından hayvan mücadele sahneleri veya hayvan figürlerini görüyoruz. Bu sahnelerde genellikle vahşi ve yırtıcı hayvanların geyik, dağ keçisi gibi vahşi hayvanlara saldırarak onları alttıkları görülmektedir. Tamamen sembolik zıt kavram çiftlerini ifade eden bu hayvan mücadele sahneleri, diğer sanat dallarına giren eserler üzerinde de yer almaktadır.

1914-1915 de S. Oldenburg ve en son

Pre-Islamic Turkish handicrafts

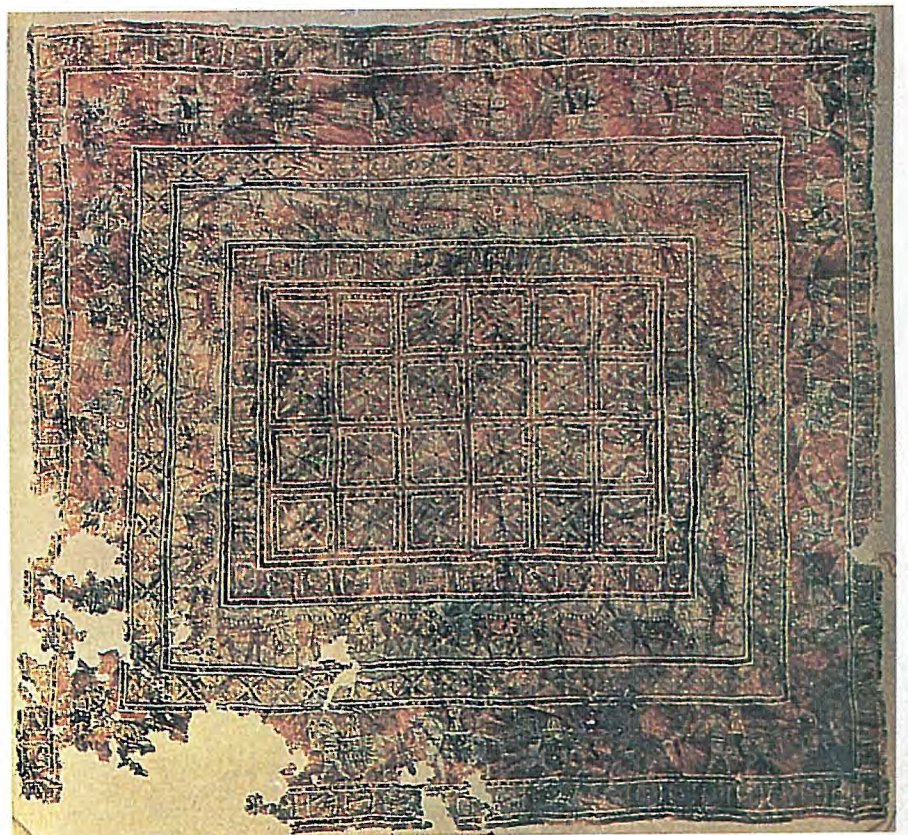
The earliest-known example of a knotted carpet is a large (1.89 by 2 meter) carpet discovered in a Hun-Turk kurgan (mound tomb) at Pazyryk in the Altai Mounstains. This magnificent piece, which is dated to the 2-3rd century BC and is woven using the so-called "Ghiordes" knot that is distinctive of Turkish carpets throughout Eurasia, is thus not only the oldest Turkish carpet it is also the oldest carpet in the world. It was discovered by the archaeologist Rudenko during his excavations of the tomb. That it managed to survived is due to the kurgan's having been engulfed in ice.

The carpet has five concentric borders, three broad central ones flanked inside and out by two narrow ones. The central area is divided into twenty-four squares decorated with a four-petalled flower motif. The two narrow borders contain a row of gryphon figures. The innermost of the broad borders contains a row of elks while the outermost one has row of mounted horsemen. The broad border dividing the two contains a row of motifs resembling flowers.

The Pazyryk carpet is not the first such piece to be discovered but it is one of the most complete.

Pazırık halısı M.Ö. III.-II. Yüzyıl. 189 x 200 cm. Boyutlarındaki bu halı Leningrad Hermitage Müzesi'ndedir. Bu halı dünyanın en eski halısı olarak kabul edilir.

The Pazyryk carpet. Dated to between the 2nd and 3rd centuries BC, this carpet, measuring 189 by 200 cms is regarded as the oldest surviving example of a knotted carpet in the world. It is now in the Hermitage Museum, St Petersburg.

İpekli kumaş parçası.
Turfan civarında Astana
Mezarlığı'nda bulunmuştur.
At üzerinde giden savaşçı arkaya
dönerek mitolojik bir arslana
ok atmaktadır.

*Fragment of a silk fabric found at
Astana near Turfan. The mounted
archer is drawing aim at a pursu-
ing lion.*

Pazırık halısı
M.Ö. III.-IV. Yüzyıl.
189 x 200 cm.
Boyutlarındaki
bu halı Leningrad
Hermitage
Müzesi'ndedir. Bu halı
dünyanın en eski halısı
olarak kabul edilir.

*Enlarged detail of the
Pazyryk carpet.*

Hun dönemi keçe üzerine
sonderece itina ile işlenmiş
insan figürü Noin Ula'da
bulunmuştur.

*Human figure delicately exe-
cuted on a Hun-period felt dis-
covered at Noin-Ula.*

1924-1926 yıllarında P. Koslov tarafından gerçekleştirilen ve 1, 6, 12, 23, 25 numara ile gösterilenleri Hun prenslerine ait olan Noin-Ula kurganlarından da kumaşlar ve yukarıda bahsettiğimiz sahneleri ihtiva eden eyer örtüleri veya keçe yaygılar çıkarılmıştır. M.Ö. I. yüzyılın başlarına tarihlenen bu kurganlardan çıkarılan Batı Türkü tipini aksettiren bir Hun Türkünün portresini gösteren yün işleme örtü bilhassa dikkati çekmektedir.

2) Madenî eserler

Türk maden sanatının en erken örnekleri altın, gümüş, demir ve bronz gibi maden ve bunların alaşımlarından meydana getirilen objelerden oluşmaktadır. Çeşitli maden tekniklerinin uygulandığını gördüğümüz bu eserler; plâkalar, günlük kullanım eşyaları, sancak alemleri veya çadır tepelikleri gibi, çeşitli tiplerde, boyutlarda ve çeşitli fonksiyonları karşılayacak şekilde yapılmışlardır. Bu eserler genellikle "Hayvan üslûbu" denilen sanat üslûbuna girmektedir. Kurganlardan çıkarılan çeşitli dinî ve sembolik manaları ihtiva eden "eğri kesim" tekniğiyle işlenmiş ahşap hayvan heykelcikleri veya at koşum takımlarındaki ahşap hayvan figürleri, kumaş ve keçe örtüler üzerindeki hayvanlı sahneler de "Hayvan üslûbu"na girmektedir.

"Hayvan üslûbu"nun doğduğu coğrafi böl-

Fragments of knotted carpets have been found elsewhere in Central Asia. Some of them were found at Lou-Lan and Lop-nor in eastern Turkistan by Aurel Stein in 1906-8. These are generally thought to date to the 3-4th century of the present era however. Other fragments of carpets-these from the 5-6th centuries-were discovered by A. Von Le Coq at Kyzyl.

Textiles other than carpets were also common among Pre-Islamic Turkish groups. Other kurgan finds include the earliest-known examples of early Turkish embroideries. Felt saddle-covers with applique patterns were discovered in some Pazyryk mounds. These are dated the 2-3rd century BC and are of particular importance. Works resembling them have been found in other Turkish kurgans and are decorated with animal figures or scenes of animals engaged in combat-distinctive elements of the Turkish "Animal Style" in which a wild predator is pulling down its prey-usually a stag or mountain-goat. This symbolic theme of contrasting opposites appears repeatedly in steppelander art.

S. Oldenburg (in 1914-5) and P. Koslov (1924-6) carried out excavation of tombs of Hun princes at Noin-Ula in which more fabrics, saddle-covers with scenes like those described above, and felt mats were dis-

V. Pazırık
kurganından çıkarılan
en eski Türk halısının
kenar bordür detayı.

*Detail of the corner
and borders of the
Pazyryk carpet.*

Noin-Ula'da Hun dönemi mezarlarından çıkan yaygı. Üzerinde hayvan mücadele sahnesi yer almaktadır.

Hun-period textile discovered at Noin-Ula decorated with a scene of a gryphon pulling down a stag.

ge ve ortaya çıktığı tarihler hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bütün bu tartışmalardan hayvan üslubunun ya Türk kaynaklı bir sanat üslubu olduğu ya da Türklerin de mensup olduğu bozkır topluluklarının icra ettiği bir sanat tarzı olduğu anlaşılmaktadır.

İslâmiyetten evvelki Türk maden sanatının en güzel örnekleri, Leningrad Hermitage Müzesi'nde bulunan ve Orta ve İç Asya'nın çeşitli kurganlarından I. Petro (1689 - 1725)'nin emriyle toplanan madenî eserlerden meydana gelmektedir. Bu eserler mücevherler, kemer tokaları, altın plâkalar gibi eserlerden ibaret olup, çeşitli sembolik manalara sahip arslan, kaplan, kartal, geyik, at gibi hayvanları veya hayvan mücadele sahnesini ihtiva etmektedirler.

Erken devir Türk sanatında rastladığımız madenî eserlerin en önemli gruplarından bir diğerini de Minusinsk eserleri, bir başkasını ise İç Moğolistan'daki Ordos eserleri meydana getirmektedir. Ordos bronz eserleri erken

covered. These kurgans are dated to the early 1st century BC. Among the finds is a woollen coverlet embroidered with the portrait of a Hun-Turk whose facial features are typical of those of the Western Huns.

The earliest examples of Turkish metal-working are objects of gold, silver, iron, and bronze. A variety of techniques were employed and the forms, sizes, and functions of the objects are quite varied: plaques, objects for everyday use, standards for flagstaffs and tents among others. The decorations generally fall within the "Animal Style" group. The finest examples of pre-Islamic Turkish metal-working are to be found at The Hermitage museum in St Petersburg. The collection here consists of works that were brought in from kurgans in central and inner Asia at the orders of Czar Peter I (1689-1725). These works consist of jewelry, belt buckles, and gold plaques. They are decorated with figures of lions, tigers, eagles, deer, and horses

or with animal-combat scenes. Another very important group of early Turkish metalwork consists of the finds from Minusinsk and the Ordos bronzes. The latter are particularly important because of the link between early Turkish art and Chinese art that they reveal.

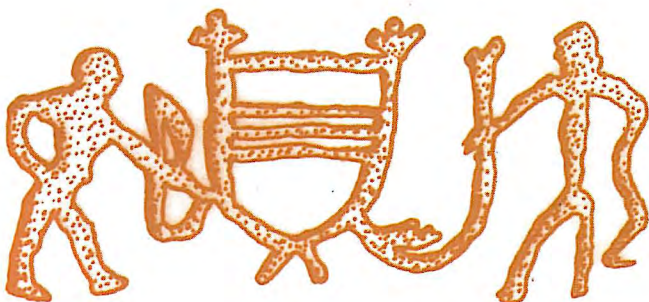
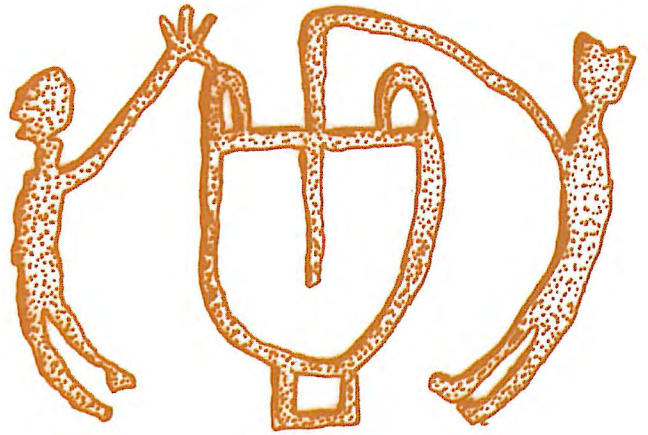
A number of different theories have been put forth concerning the geographical origins of the Animal Style and its first appearance. All the evidence indicates that it is a style that is either of Turkish origin or was employed by steppelander cultures of which Turkish peoples were members. The style was employed widely not only on textiles and metalwork but in wood (such as carved wooden animal figures and the figures of animals that were used to decorate saddles and harnesses) and other materials as well. The style was to persist as a distinctive component of Turkish art long after the adoption of Islam.

Güney Sibirya Uybat
Nehri kıyısında Kızıl
Kaya resimlerinde
tören kazanları.

*Ceremonial cauldrons
in the Kızılkaya rock-
paintings by the Uybat
river (South Siberia)*

devir Türk sanatı ile Çin sanatı arasındaki ilişkileri ortaya koyması bakımından da ayrıca önemlidir.

Orta Asya'da bahsettiğimiz madenî eserlerde ve diğer çeşitli eserlerde yer alan hayvan figürlerinin veya heykellerinin dahil olduğunu söylediğimiz "Hayvan üslubu"nın izleri, İslâmiyetten sonraki Türk sanatı devirlerinde de devam etmiştir.

İslam öncesi Türk toplumlarında ilim

Bir millette bilimin başlangıç tarihini tespit etmek hemen hemen mümkün değildir. Çünkü bilim bir harbin başlangıcı yahut bir barış anlaşması gibi belli bir günde asla başlamaz. Bu nedenle, göçebelikten yerleşikliğe geçen, şehir hayatına uyum sağlayan, hayvanları ehlileştiren, tarımda belli bir bilgi birikimine ulaşan, madenleri tanıyan ve bunları kullanan Türklerin bilim adına pek çok şey bildiğini söylemek her hâlde bir varsayım olmasa gerektir.

Orta Asya Türk tarihine ilginin başladığı ilk dönemlerde bazı Avrupalı bilim adamlarının Türkler için kullandıkları "göçebe" tabiri zamanla hem doğru kullanılış biçimine girmiş hem de farklı bir anlayışın ürünü olmuştur. Göçebe, göçebe çobanlığı, bozkırlı gibi terimlerin işaret ettiği insanların yerleşik hayat sakinlerinden daha aşağı bir hayat seviyesinde olduğu yolundaki inanç tamamen değişmiş ve göçebeliliğin plansız, her an yer değiştirmeye hazır bir yaşam tarzı olmadığı kesin olarak anlaşılmıştır. Göçebe kavim, kendisini düşünmek zorunda olduğu için hayvanının yemini, hayvanına zarar vermeyecek alanları bulmak zorunda kalmıştır. İşte bu durum kendilerinin bir "yön bilgisi"nin gelişmesine yol açmıştır.

Bilimle ilgili olarak bir takvimin kullanılışı da çok mümkündür. Orta Asya Türklerinin "On iki Hayvanlı Takvim" diye tanınan bir takvim düzenlemiş olmaları, bu dönemde gökbilimi alanında da bilgi birikimleri olduğunu ortaya koymaktadır. "Çünkü takvim, çok genel bir tanımlama ile, zamanın, değişmeyen bazı gökbilimi olgularına göre mantıklı bir sıralamasını sağlayan sistem demektir." "Bu sistemin düzenlenmesinde de, dayanan başlıca gökbilimi ile ilgili veriler, güneşin ya da ayın hareketleri olmuştur."

Bugün onomastik diye isimlendirdiğimiz "ad verme" kuralı yahut kuralları da Eski Türk toplumlarında önemli olmuştur. Türklerde özel isimlerin kullanılmasını yahut alınışını bir tek olaya bağlamak imkânsızdır. Kişilere ad verme, kavim adlarında olduğu gibi bir düzene bağlıdır. Yeni doğmuş bir çocuğa ad vermede, tabiat kuvvetlerinin, ruhların, sihrin yeni doğan çocuğun hayatına muhtemel tesirleri hesaba katılarak verilmektedir.

Türklerin fikir hayatı ile olduğu kadar, onun sanat ve musiki duygusu ile de yakından ilgisi bulunan Türk şiiri pek çok aşamalardan sonra zamanımıza kadar gelişerek gelmiştir. Bu gelişmede Türklerin kendi içlerindeki yeni oluşumlar yanın-

Science and scholarship among the pre-Islamic Turks

The term "nomadic" that was used to describe the Turks of Central Asia in the early day when Europeans began to turn their attentions to the region eventually came to acquire a different, more accurate, and richer connotation. Initially there was a bias for sedentary cultures and a widespread belief that peoples described as "nomadic", "steppe-lander", or "pastoral" were somehow inferior to them. As research was carried out however, it became apparent that nomadism was not just random, pointless wandering and that nomadic peoples could and did not simply pull of stakes and move on at a moment's notice. It was realized that nomadic tribes had come to practical solutions to the problems they faced of finding food and water for their herds and places in which to keep their livestock safe from harm. This led to the development of a "direction science" among these peoples that was quite advanced.

Another important science among the pre-Islamic Turks that stemmed from their nomadic way of life was the development of a calendar that reflected the changes of the seasons. The early Turks had a calendar that consisted of a cycle of twelve years (each year being identified as a particular animal, "Year of the Horse" etc). This calendar was based on accurate observation of the movement of the sun and moon.

Among early Turkish groups, onomastics—the rules governing how things were named—was an important cultural element. Individuals and tribes were given names according to clear-cut rules based on the observed influence that natural events or the perceived influence that spirits and magical forces might have on the life of the individual being named.

The translated texts of other cultures played an important role in the intellectual development of early Turkish societies. Many Buddhist scriptures and texts were translated into Uighur for example and three of these were of particular importance. These three books were either translated by Chinese from Tibetan or else were compiled directly from other sources. The first of these works is Ta-tsang-chung, or the Book of Chinese Buddhist Law.

Uygur dönemi
matbu bir baskı
örneği.

Uighur-period
block-print.

da, temasta bulundukları diğer kültür çevrelerinde tesiri olmuştur. Esasında insanlığın meydana getirdiği uygarlığın şu ve bu bölümünde her milletin az veya çok katkısı vardır. Burada mühim olan husus, bu karşılıklı tesirlerin bilimin ışığı altında ortaya çıkarılması ve her milletin iştirak etmiş olduğu sahalardaki faaliyetlerini ortaya çıkarmaktır. Şimdiye kadar bir çok kültür safhaları geçirmiş olan Türk milletinde, doğu ve batı kültür sahaları arasında bütün tarihleri boyunca büyük bir faaliyet gösterdikleri ortadadır. Bundan dolayı da uygarlığın gelişmesinde yaratıcı ve nakledici olarak mühim bir rol oynadığından hiç şüphe edilmemelidir.

Buna bağlı olarak her kültür çevresinde görebildiğimiz "tercüme" çalışmaları, eski Türk toplumlarında önemli bir yer tutar. Diğer kültürlerden yapılan tercüme çeşitlilik göstermiştir. Budizm'den tercüme edilenler daha ziyade dinî metinlerdir ki; bunların içinde üçü çok önemlidir. Çinliler tarafından ya Tibetçeden tercüme yoluyla yahut da kendileri tarafından derlenen bu üç kitap Çince'den Uygurcaya tercüme edilmiştir. Bunlardan birincisi Ta-tsang-chung. Çin Budist Kanunu isimli kitap bir Budist külliyesidir. İkinci kitap T'ang-yun, yine Budizmin önemli bir sözlüğüdür. Üçüncüsü ise Yü-p'ien yani "cenneti temsil eden uğurlu bir yeşim taşı" olarak tercüme edilebilen kitap bir Budist manastırında görevli rahip tarafından derlenmiş bir sözlüktür.

Maniheizmden yapılan tercümeleler ise, ilâhiler, dualar, günah çıkarma duaları, kozmolojik tasvirler, içinde kıssalar bulunan hikâyeler ile bilhassa Çince'den tercüme edilmiş olan fal kitapları, tıp ve astronomiye ait metinler bize şunu gösteriyor ki; bu tercümeleri yapanlar bu işten hiç yılmamışlar, kendi dillerinde olmayan meslekî kelimeleri veya deyimleri hiç değiştirmeden bünyelerine almışlardır.

Türkler bu yeni kültür unsurlarını hiç korkmadan kendi bünyelerine almışlar ve bunlardan bir kısmını daha da geliştirerek çok uzun zaman kullanmışlardır.

İslâm öncesi Türk topluluklarında alimlere her devirde büyük önem verilmiştir. Devlet adamları, devlet yönetiminde danışma kurumuna yer vermişler ve Kagan'a yol gösteren ve fikir veren bu insanları daima yanlarında tutmuşlardır. "Tayanç" ve "Kengeşci" denilen bu danışmanlar kaganların her toplantısına iştirak etmişler ve fikir vermişlerdir. Danışmanların bulunduğu bu meclise "kengeş" meclisi adı verilmiş ve bu kurum "alimler ve ihtiyar meclisi", "müşavere meclisi" adında Selçuklularda, "meclis-i meşveret" adıyla Osmanlılarda ve "Danışma meclisi" olarak hiç olmasa isim olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamıştır.

This is a compendium Buddhist texts. The second, T'ang-yun is a dictionary of Buddhism. The third, Yü-p'ien (known as "The fortunate jade representing Heaven"), is a dictionary compiled by a Buddhist priest in a monastery. Manichaeian texts translated into Uighur consist of hymns, prayers, exorcisms, cosmological descriptions, moral fables, Chinese fortune-telling books, and medical and astronomical texts. The translators seem to have applied themselves indefatigably to their work. Words and expressions for concepts that were lacking were incorporated into the text, modified according to the dictates of Uighur phonetics. Cultural elements newly introduced in this way were used freely and further developed over a long period of time.

There is evidence that the Uighurs practiced chemistry and even had a chemical industry of their own making sal ammoniac (ammonium chloride), a substance that was used for a number of important industrial purposes. A contemporary 10th-century account describes this industry:

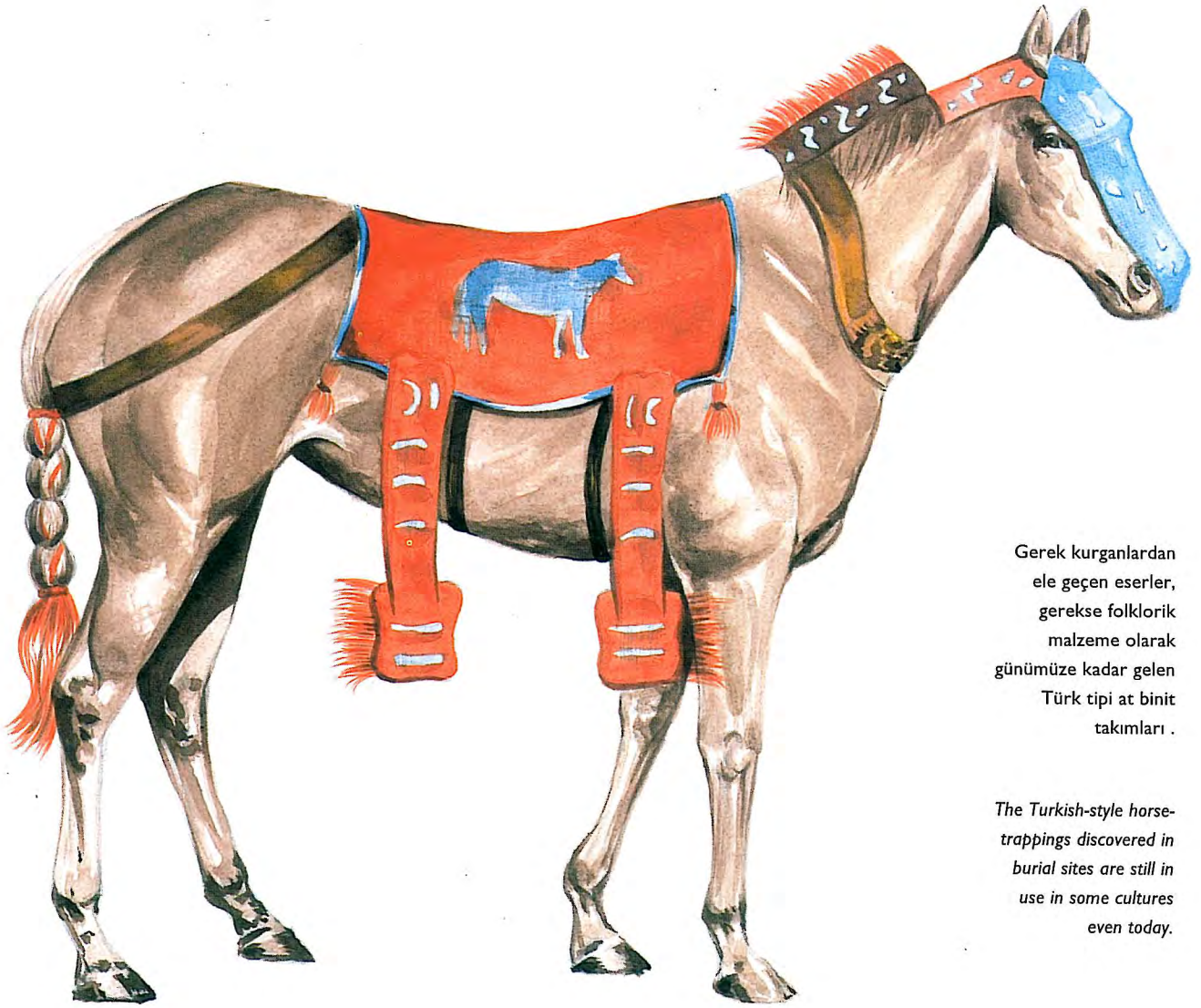
In the mountains north of Pei-t'ing [Beshbaligh] kang-sha [ammoniac] was produced. A smoke seemed to rise continuously from within the mountain yet there was no fog. In addition there was light and flames like that of a burning torch. Birds and rats were colored red. Those who worked with the kang-sha wore shoes that had wooden soles. If the soles had been of leather they would have been parched.

Like their successors, pre-Islamic Turkish groups had a great respect for scholarship and scholars. A council of such wise men, called tayanç and kengeşci, were at the service of the khagans and sat in on every meeting to express their opinions. This tradition was carried on by the Danismends, Seljuks, and Ottomans and still exists even today.

Uygur dönemi bir cilt kapağı.

Fragment of an Uighur-period bookbinding.

Gerek kurganlardan
ele geçen eserler,
gerekse folklorik
malzeme olarak
günümüze kadar gelen
Türk tipi at binit
takımları .

The Turkish-style horse-
trappings discovered in
burial sites are still in
use in some cultures
even today.

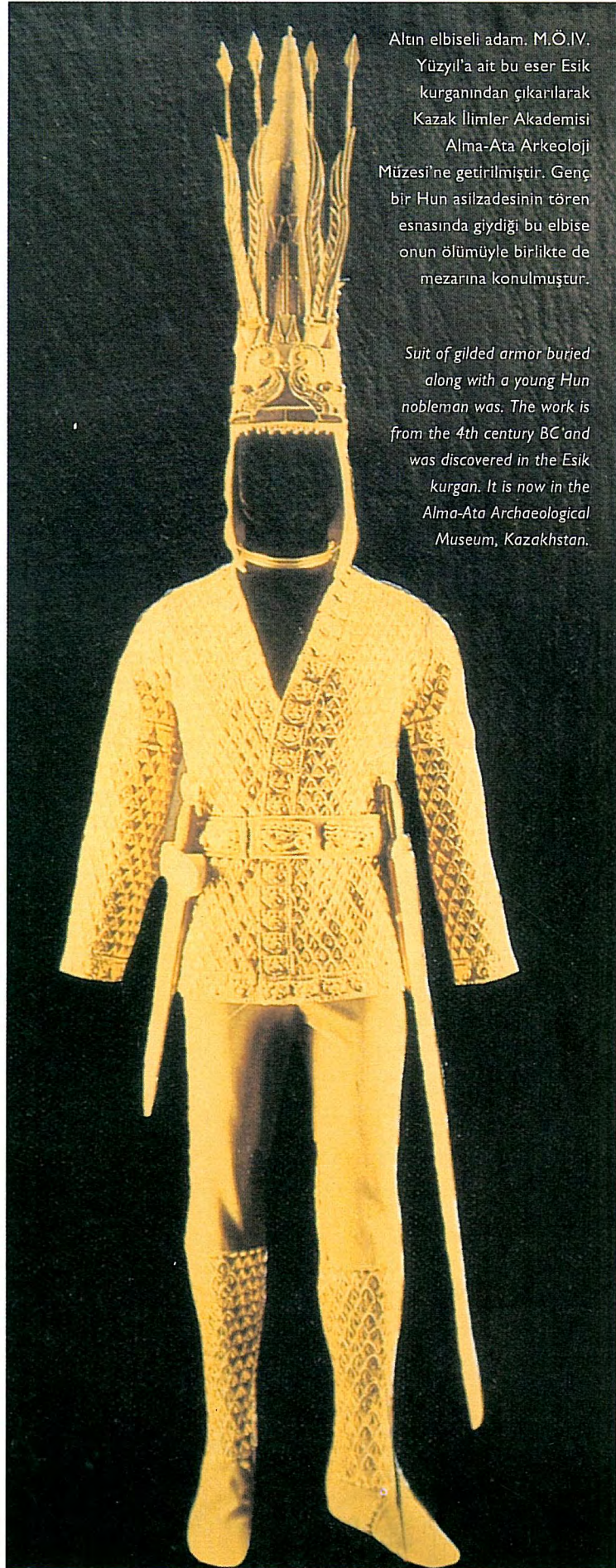
Bozkır kültüründe at vazgeçilmez bir varlıktır. Neredeyse üzerinde doğulur, yaşanır ve ölünür. Çin kaynakları Hunlu çocukların koyun sırtında yabani hayvanlara ok attıklarından bahseder. Çocuk daha yürümeye başlamadan onun için çadır önüne eğerlenmiş bir at hazır edilirdi. Delikanlılıkta atla bütünleşen Türk artık yayı, mızrağı ve kılıcıyla çetin bir savaşçı olurdu. At üzerinde yeme-içme ve ihtiyaçlarını karşılayan Hun süvarisi onun sütünden kımız yapar içer, etini yer, derisini giyer ölümünde mezarına onunla girerdi. Hun kurganlarında mezar odasının yanında kuyruğu kesilmiş yada düğümlenmiş tüm koşum takımlarıyla o da gömülürdü.

An indispensable element of steppelander culture To outsiders it must have seemed that Steppelander were born, lived, and died on horseback. Chinese accounts refer to Hun children mounted on sheep playing at the hunt. Before a boy was ready to walk a saddled horse would be hitched up before his tent. As he grew to maturity, the Turkish youth became a fierce warrior, versed in the use of bow, lance, and sword. Hun cavalrymen could satisfy heir need for food and drink without dismounting. Koumiss was made from fermented mare's milk. Horse meat was preserved and dried for food. Garments were fashioned from horse hide. A warrior's horse would be buried alongside its fallen master in full harness with its tail severed or knotted.

Esik kurgan bulun-
tularından kuş
kanatlı ok formun-
da altın levhalar.

Gold plaques from
the Esik kurgan

Altın elbiseli adam, M.Ö.IV.
Yüzyıl'a ait bu eser Esik
kurganından çıkarılarak
Kazak İlimler Akademisi
Alma-Ata Arkeoloji
Müzesi'ne getirilmiştir. Genç
bir Hun asilzadesinin tören
esnasında giydiği bu elbise
onun ölümüyle birlikte de
mezarına konulmuştur.

Suit of gilded armor buried
along with a young Hun
nobleman was. The work is
from the 4th century BC and
was discovered in the Esik
kurgan. It is now in the
Alma-Ata Archaeological
Museum, Kazakhstan.

Türk ordusu

Türk ordusunun yapısı, silâhı, taktığı vb. konularına geçmeden önce, ordunun karakterini ve Türk fütûhatının gayesini izah eden tanınmış kültür tarihçimiz İbrahim Kafesoğlu'nun şu ifadesini hatırlatarak başlamak istiyorum:

"Her millet ordusuna güvenir ve onunla iftihar eder. Çünkü hür ve müstakil yaşamayı sağlayan, dışta istiklâle kasdedenlere karşı vatan bütünlüğünü, içte hürriyet ve nizam düşmanlarına karşı milletin birlik ve ahengini koruyan odur. Huzur onunla mümkündür. Ordular kendilerine düşen bu vazifelerini yerine getirmekteki kabiliyet ve hassasiyetleri ölçüsünde mensup bulundukları milletlerin minnetlerini kazanırlar ve onların gelecekleri için teminat teşkil ederler.

Türk milleti de, toprak bütünlüğünü muhafaza ve istiklâli müdafaâ bahsinde emsalsiz bir vazife aşkı ile yüklü olan ordusuna, belki her millettten fazla güvenmekte ve onunla, haklı olarak, belki her millettten çok iftihar etmektedir. Çünkü Türk ordusu, tarihin şahadet ettiği gibi, vatan ve millet menfaatlerini değerlendirmede her zaman gösterdiği fevkalâde isabetle millî karakterini ve yüksek medenî vasfını isbat etmiştir. Bu hususlar Türk ordusunu dünyanın sayılı orduları arasında müstesna bir duruma yükseltmektedir. Gerçekten Türk ordusu, vatan müdafaasındaki fedakârlığı, eşine az rastlanan kahramanlığı ve savaş azmi ile binlerce yıllık hayatı boyunca Türk'ün yer yüzünde "efendi millet" olarak devamlılığını sağlayan bir millî unsur olmuştur. Türk milleti, hiç şüphe yok, dünya tarihini süsleyen kadim milletlerden biri olmak şerefini daima canından aziz tuttuğu ordusuna borçludur.

Türk ordusu, başka milletlerin ordularından farklı olarak beşeriyet çapında diğer bir fonksiyonu daha icraya çalışmıştır; o da bütün insanlığı hürriyet bayrağı altında toplamak, dünya üzerinde Türk töresinden ibaret tek hukuk sistemi kurmak ve insanları adalet duygusunda temellenen bir idare mekanizmasına bağlamak idealidir.

Tarihte hiçbir zaman Türk milleti ile ordusu arasında fark olmamış, ayrılık gözetilmemiştir. Aslında kadını ve erkeği ile her Türk askerdî. "Ordu-milletin en canlı misali Türklerdir" sözü bu hakikatin ta kendisidir. Yani İstanbul surlarını (V. asır) ve dünyanın 7 harikasından biri kabul edilen Çin seddini yaptırtacak kadar kendini saydıran, Çin'e

Karasuk bronz kılıç. Sap kesimi dağ keçisi şeklinde tasarlanmış ve altın tellerle süslenmiştir.

Bronze sword discovered at Karasuk. The hilt terminates in a ram's-head motif and is wrapped in gold wire.

perde, masa kullanmasını, Romalıya gömlek giymesini öğreten, bugünün medenî kıyafeti ceket ve pantolonu batıya hediye eden bir milletiz.

Eski Türk devletinde herkes asker durumundaydı. Küçük yaştan itibaren silâh kullanılması öğrenilirdi. Bunun için de sulh zamanları ava gidilir ve av hayvanları avlanırdı. Türklerde askerlik geçici değil daimî idi. Bu da yaşadıkları bölgenin coğrafi şartlar bakımından hayatlarını devam ettirebilmek için kadın erkek çalışmak mecburiyetinden ileri geliyordu. Yerleşik ve orman kavimlerinde Türkler kadar tabiatla mücadele yoktu. Türk topluluğunda bütün fertlerin ata binmeyi, ok atmayı öğrenmeleri yanında, günlük hayattaki devamlı çalışmasında kendilerini dayanıklılığa, cesarete ve zindeliğe de alıştıran ve güven hissini veriyordu. Çünkü eski Türklerde günlük normal hayat ile askerî hayat arasında bir fark yoktu. Geleceğin oklu Hun savaşçısı daha çocuk yaşında talimlere başlıyor, koyun sırtında biniciliği deniyor, önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak atıcılığa alışıyor, büyüdüğü zaman mükemmel bir atlı muharip oluyordu, Batı kaynaklarına göre (IV.-VI. yüzyıl A. Marcellinus, C. Claudianus, A. Sidonius, Zosimos) "henüz ayakta durabilecek Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at hazır bulunurdu. Hunlar at üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlardı". Bizans kaynaklarına göre (VII.-X. yüzyıl), "Türkler sanki at üstünde doğmuşlardır, yerde yürümesini bilmezler". Yine aynı kaynakların naklettiğine göre: "Türkler devamlı surette ata binmekten yayan yürümeği ve yaya muharebesini berecemezlermiş; Avarlar zeminde duramazlardı, zira bacakları dumura uğramıştı; Tuna boyundaki Margus şehri civarında, sulhü takviye maksadıyla gelen Hun elçi heyeti, atlarından inmek istemediği için Bizanslılar at üzerinde, müzakerelere mecbur olmuşlardı". Bu hususiyetlerin bu gün yaşayan Türk kavimleri arasında hâlâ muhafaza edildiğine şahit oluyoruz. Meselâ yayan yürümek zorlarına giden Kırgızlar çaylarını ve kımızlarını at sırtında içerlerdi. Bu sayede Türklerin muharebede imparatorluğunu at sırtında tesis ile yüzlerce kavga üzerinde hakimiyetini kurduğu da belirtilmiştir.

Türk ve at meselesi İslâm kaynaklarında da oldukça geniş yankılar bırakmıştır. Meselâ tanınmış Arap müllifi El-Cahiz (ölm. 869) şöyle demektedir: "Hücum anında Türklerden bin süvari bin düşman atlısına ok atsalar

The Turkish ordu

Among the early Turks everyone was a potential fighter and military training began at a very early age. During times of peace, drive hunts involving thousands of participants were conducted with the precision of military maneuvers. Because of the geopolitical, geographical, and climatic constraints of the regions in which they lived, a constant readiness for warfare was deeply inculcated in every member of the community, male and female alike.

Hun children for example were taught to ride almost as soon as they could wide by mounting them on the backs of sheep. They learned archery by hunting small game such as squirrels, weasels, and birds and then foxes and rabbits. Contemporary eye-witness accounts European from the 4-6th centuries repeatedly refer to the equestrian prowess of these people. To quote but one:

Even a Hun infant who is yet barely able to stand on its own feet is accompanied by a saddled horse. The Huns take their food and drink on horseback; they engage in trade, converse, and even sleep on horseback.

According to Byzantine accounts from the 7-10th centuries:

At başlığı, I.Pazırık kurganında bulunan M.Ö. V.-IV. Yüzyıl'a tarihlenen bu başlık deriden yapılmış, altın levhalarla kaplanmıştır.

Leather horse-helmet from the 4th-5th centuries BC. Discovered in the 1st Pazyryk kurgan, the work was covered with gold plaques.

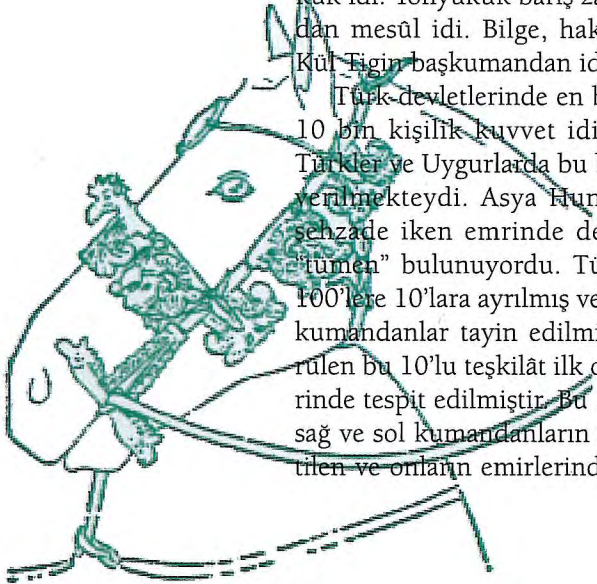

onların hepsini yere sererler. Bu türlü hücum hiçbir ordu dayanamaz. Türk, vahşi hayvana, kuşa, insana, avının üzerine pike yapan kuşlara ok atar. O, hayvanını hızla sürdüğü halde, öne, arkaya, sağa ve sola, yukarıya ve aşağıya ok atar. Haricî, yayına bir ok koymadan Türk on tane ok atar. Bir dağdan inerken veya bir çukur vadinin içine girerken atını haricînin düz yerde sürdüğünden daha hızlı sürer. Türk'ün ikisi yüzünde, ikisi kafasının ortasında olmak üzere dört gözü vardır. Türk hücum ettiği zaman şahsı, silâhı, hayvanı, hayvanının takımları ile ilgili her şeyi yanında bulundurur. Hızlı yürüyüşe, devamlı yolculuğa uzun gece yürüyüşlerine ve memleketler katetmeye gelince, bu hususta o cidden şayan-ı taaccüptür. Türk bir baytardan daha usta, atını istediği gibi eğitime bakımından seyislerden daha başarılıdır. Atını kendisi yetiştirir, tay iken kendisi eğitir. Atının adını söylerse atı onu takip eder, koşarsa atı arkasından koşar. Türk'ün ömrünün günlerini toplansan atı üzerinde geçen günlerinin daha çok olduğunu görürsün. Altındaki hayvanı dindirmek isterse yere inmeden diğerine biner. Türk hem çoban, hem seyis, hem cambaz, hem baytar, hem süvaridir. Hülâsa bir Türk başlı başına bir milléttir".

Idare teşkilâtında görev alan Hunlardaki 24, Gök-Türklerdeki 28 rütbe sahipleri, aynı zamanda kendi emirlerindeki askerî güçlerin başında her zaman savaşa hazır durumda bulunan kumandanlardı. Bu kumandanlara bağlı kuvvetler de savaş zamanında hükümdarın emrine girerlerdi. Yani müstakil değillerdi. Bunun yanında "merkez" ordusu vardı ki, bu, hükümdarın şahsına bağlı idi. Merkez kuvvetler barış zamanında büyük bir kumandanın kontrolünde bulunuyordu. Attila zamanında ordunun baş kumandanı Oniki (Onegesios) idi. Gök-Türklerde İlderis zamanında orduyu yeniden tanzim eden Tonyukuk idi. Tonyukuk barış zamanında da orduya mesûl idi. Bilge, hakan olduğu zaman Kül Tigin başkumandan idi.

Türk devletlerinde en büyük askerî birlik 10 bin kişilik kuvvet idi. Tabgaçlar, Gök-Türkler ve Uygurlarda bu birliğe "tümen" adı verilmekteydi. Asya Hun tanhusu Mo-tun şehzade iken emrinde demir disiplinli bir "tümen" bulunuyordu. Tümenler 1000'lere, 100'lere 10'lara ayrılmış ve başlarına ayrı ayrı kumandanlar tayin edilmişti. Türklerde görülen bu 10'lu teşkilât ilk olarak Mo-tun devrinde tespit edilmiştir. Bu 10'lu sistem içinde sağ ve sol kumandanların idaresi altında eğitilen ve onların emirlerinde savaşlara katılan

Bronz kılıç.

Bronze sword.

ordunun on-başlıardan tümen komutanına doğru belirli bir kumanda zincirinde birbirine bağlanması, esas karakteri “askerî” olan Türk siyasî kuruluşlarını kabilevî hayattan kurtarıp bir “devlet” bütünü hâline getiriyordu. Bu da Türk devletinin barışta ve savaşta ortak gayeler etrafında birleşmesini sağlıyordu.

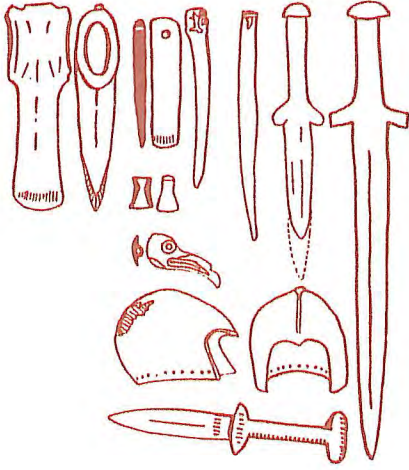
Asya Hunları, Avrupa Hunları ve Gök-Türkler devirlerinde, disiplini saseyinde, o çağların en kudretli askerî gücünü meydana getirmiş olan Türk ordularının mevcutları hakkında yabancı kaynaklar mübalâğalı rakamlar vermektedirler. O çağlarda bu kadar orduya at ve silâh, yiyecek, giyecek temin etmek kolay değildi. Buna rağmen Türkler yiyecek ve malzeme ikmallerini yapmak çarelerini bulmuşlardı. Yapılan savaşlarda yabancı toplulukların orduları gerilerinden binlerce baş sığır sürüleri sevk etmek mecburiyetinde kalırlarken, Türkler yiyecek ihtiyaçlarını et konserve ile karşıyorlardı. Konserve et Türk ordusunun baş gıdası idi. Konserve et Çin’de ve Avrupa’da bilinmezken Türkler tarafından biliniyordu. Konserve eti bilmediklerinden o devir Latin yazarları Hunların ve daha sonraki Macarların çiğ et yediklerinden bahsetmeleri, eyerlere bağlı çantalarda taşınan bu kurutulmuş et konserveyi tanı-mamalarından ileri geliyordu.

Türk ordusunun silâhlarının başında ok ve yay gelmektedir. Ok uzun muharebe silâhıdır. Türkler at sayesinde sür’atli manevra kabiliyetine sahip oldukları için uzaktan savaş tercih ederlerdi. Esas vurucu kuvveti süvari birlikleri teşkil ediyordu. Ok ve yay aslında hemen her toplulukta görülür. Bu gün bile gelişmemiş bölgelerde bazı ilkel kavimlerde hâlâ kullanılmaktadır. İptidai bir ev aletidir. Fakat Türkler çok eski çağlarda ok ve yayı basit bir alet olmaktan çıkarıp savaş aleti hâline getirmişlerdi. bunun için de bizim tarihimizdeki yeri başkadır. Oklar da çeşitli idi. Bunlar arasında Hunların yaptığı ve ilk defa Mo-tun zamanında (m.ö. 209-174) kullanıldığı bildirilen ısıklı (vızıldayan) oklar en korkunç olanı idi. Hunlar zamanında ok uçlarının kesitleri üç köşeli idi. Gök-Türkler devrinde de aynı idi. Çeşitli yaylar da vardı. bunlardan gerilmesi en güç, fakat vuruculuğu en fazla olanı tersine gerilmek suretiyle kullanılan çift kavisli “reflexe” yaylardı. Ok konulan sadaka “keş” adı veriliyordu. Hun ve Gök-Türk yayları ağaç, kemik ve sinirden yapılıyordu. Eski Türklerin savaş zamanında en çok çekindikleri husus, yağmur yağması ile yayların ıslanarak işe yaramaz hale gelmesi idi.

Bronz kılıç. Kılıç Avrupa kavimlerine Türkler tarafından tanıtılmıştır. Avrupa kavimlerinde kısa kama ve bıçaklar kullanılırken kuzey Avrupa’ya kadar uzanan Hunlar tarafından tanıtılarak savaş aletleri arasında sokulmuştur.

Bronze sword. The long sword was introduced into Europe through contact with Turkish tribes, principally the Huns, at a time when European tribes were still using daggers and knives.

Büyük Hun devletinden önceki Altay buluntuları m.Ö.V-iv. Yüzyıl muhtelif kurganlara ait çeşitli silah ve aletler.

Weapons and implements discovered in Altai kurgans from the 4-5th centuries BC.

Bu yüzden Türklerin gece seferlerinde açık havayı tercih etmeleri bu yüzden olmalıdır. Türkler miğfer ve zırh da giyerlerdi. Türk savaşçıları çelik tabakalardan yapılmış zırh taşırdı. Hakanlar başlarına altın miğfer takarlardı. Kement atmasını da çok iyi bilen Türkler yakın muharebelerde kargı, mızrak, süngü, kalkan, bıçak ve kılıç da kullanırlardı. Her birlik değişen renklerde bayraklar taşıdığı gibi, türlü bayraklar da mevcuttu. Sabarların büyük savaş gücü ve bihassa yüksek harp tekniği Bizans'ta hayret uyandırmıştı: "Sabarlar insan hafızasının hatırlayabildiği zamandan beri ne İranlılardan, ne Romalılardan hiç kimsenin düşünemediği makinelere sahiptirler. Öyle ki, her

iki imparatorlukta mühendis eksik olmamış ve her devirde surları döğmek için makineler yapılmıştır, fakat şimdiye kadar bu "barbar"larınkine benzer bir buluş ne ortaya konmuş, ne de onlar gibi kullanılabilmektedir. Bu şüphesiz insan dehasının bir eseridir". Kumanlar neft atan yangın mermili mancınıklar kullanıyorlardı.

Türklerde savaşta şehit düşen silah arkadaşının naşını harp meydanından kurtarabilen bir kimse ölenin servetini alırdı. Düşmanın öldürülmesi veya esir alınması bir liyakat sayılırdı.

Savaş meydanlarında süvariler, umumiyetle atlarının renklerine göre belirli kanatlarda yerlerini alırlardı. M.Ö. Çin imparatoru Kao-ti'yi kuşattığı zaman Mo-tun'un ordusu batıda "ak", güneyde "doru", doğuda "kır", kuzeyde "yağız" atlı süvariler yer almıştı. Bunun niçin böyle olduğu açıklığa kavuşmuş olmamakla beraber, dört kozmik cihetle ilgili olabileceği ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi Türklerin ayrı bir ordu sistemi ve ayrı silahları vardı. Bunun için de harp taktiğimiz diğer milletlerinkinden farklı idi. Umumiyetle ordular savaşta iki tip üzerine tertiplenmektedirler:

- 1- Phalanx sistemi,
- 2- Bozkır sistemi.

Birinci tip ağır silahlı yaya ordularının sistemidir.

Bunlar kitle savaşı yapmak mecburiyetinde idiler. Hücum sırasında zırhlı kuvvetler yan yana gelir, birbirleri ile kenetlenmiş gibi, ellerinde kalkan ve mızrak olduğu halde düşmana doğru yürürlerdi. Bozkır sisteminde ise ordunun büyük bir kısmının süvari olması sebebi ile akıcı ve oynak bir savaş usulü uy-

Bronz kılıç.

Bronze sword.

gulanırdı. Çünkü süvariler yayalar gibi ağır ve zırhlı silâhlarla donatılmış değillerdi. Eski Yunan ve Roma ordusunun esasını piyadelerden kurulu ordu teşkil ederdi. G. Feher'in belirttiği gibi, yabancı milletlerin süvari hücumları Roma için en büyük bir tehlike idi. İran ordusu da disiplinsiz olduğu gibi ayrıca bir insan yığımından da farkı yoktu. Bundan dolayı birinci sistemde manevra kabiliyetinin pek zayıf olmasına karşılık, bozkır sisteminde büyük ve sür'atli manevra kabiliyeti mevcuttu.

Bozkır Türkleri bu esaslara uygun olarak orijinal bir savaş usulünü ortaya koymuşlardır:

Bu taktik hafif silâhlı süvari birliklerine göre kurulmuştur. Hafif süvariler seyyar kuvvet hâlinindedir ve bir hareket serbestliğine sahiptirler. Türk savaş birlikleri at dolayısıyla sağlanan sür'at sayesinde, ağır hareketli kütle muharebesi yapan yabancı ordular karşısında üstün bir başarı kazanıyorlardı. Her Türk süvarisinin iki savaş atı bulunmakta idi. Her atlı, atını koştururken onu dizleriyle yönetebilmekte ve dolayısıyla dört nala koşarken her yöne istediği gibi ok atabilmekte idiler. Savaş başladıktan sonra, Türk atlıları ve atları daha dayanıklı oldukları için, daha geç yorulmaktaydılar, dolayısıyla vuruşmanın sonlarına doğru üstünlükleri daha çok belirmekteydi. Türk süvari birlikleri yayları vasıtasıyla uzak mesafelerden atıkları oklarla hasım saf-larından çok kayıp verdiriyorlar ve panik yaratıyorlardı. Bu taktikte ordunun kuvveti umumî olarak dörde ayrılır ve taktiğin uygulanacağı savaş için en müsait yer etrafı az yüksek dağ veya tepelerle çevrili bir vadidir. Vadinin sağ ve solundaki tepelerin arkasına kuvvetlerin bir kısmı gizlenir. Burada mühim olan tepelerin arkasındaki "pusuya yatmış" kuvvetleri düşmana hissettirmemektir. Evvelâ bir öncü kuvveti düşmana hücum ederek uzak muharebe yapar. Düşman askerini müthiş bir ok yağmuruna tutar. Karşı taraf mecburî olarak bu öncü kuvvetine karşı harekete geçer. Bunun üzerine öncü kuvvetleri geriye çark eder. Geri dönerken de öyle bir tavır takınır ki, düşmana karşısında dayanamayıp kaçtı hissini verdiği gibi, dönüş esnasında da ok atmaya devam eder. Geri çekilen bu kuvvetler, peşlerine takılan düşman kuvvetlerini, tepelerin arkasında gizlenen yan kuvvetlerin bulunduğu yerlere kadar çekerdi. Orada tam düşmanın karşısında yer alan ikinci kısım kuvvetler de düşmanı durdurmayı sağlardı. Düşman duraklayınca yan kuvvetler her iki taraftan sür'atle harekete geçerek düşman

It is as if the Turks were born on horseback and know not how to tread upon the ground.

The Turks spend so much time astride their mounts that they have forgotten how to walk and cannot fight on foot. The Avars cannot walk upright for they are bowlegged to a man. When a Hun embassy that had come to renew the peace outside the city of Margus on the banks of the Danube refused to dismount, the Greeks were also obliged to conduct the negotiations on horseback as well.

The Turks establish and preserve their empires from horseback.

Deri kaftan. Moskova Tarih Müzesinde yer alan bu Hun dönemi kaftanı üzerindeki süslemeler açısından son derece özenlidir. Kollarının gereğinden uzun bir biçimde yapılışı Türkler arasında Osmanlılara kadar sürecek olan uzun kollu kaftan kullanımına kadar uzanmaktadır.

Elaborately decorated leather jacket from the Hun period. The excessively long sleeves are a hallmark of Turkish garments that is typical also of Ottoman-period robes.

Türkler'e ait çeşitli eşyalar, maden eserler, dokumacılıkta kullanılan ağırşak, ok uçları, silahlar.

*Turkish artifacts:
Arrowheads, loom-weights, buckles, and weapons.*

çember içerisine alınır ve imha edilirdi. Hemen hemen Türk tarihindeki büyük zaferler bu taktiğin tatpik edilmesiyle kazanılmıştır. 1071 Malazgirt, 1396 Niğbolu, 1526 Mohaç muharebeleri aynı taktikle kazanılmıştır. Ana hatlarıyla son "Başkumandanlık Meydan Muharebesi" de buna benzer bir taktiğin uygulanması ile kazanılmıştı.

O halde Bozkır-Türk usulünde iki şey hatırlanmalıdır:

a- Sahte ric'at,

b- Pusu

Türklerin karşısında bulunan düşman kuvvetleri de aslında bu taktiği biliyorlardı. Fakat tatbik edemiyorlardı. Çünkü bu taktiğin esası bilindiği gibi;

a- Hafif süvari olmak,

b- İyi ok atmak,

c- Uzak muharebe yapma kabiliyetine sahip olmak,

d- Sür'atli olmaya, dayanmaktadır.

Batılı ve doğulu yazarlar bu savaş tarzını görerek tasvir etmelerine rağmen iyi kavrayamadıklarından Türk ordusunu "nizamsız ve telâşlı" olarak belirtmişlerdir. Esasında bu durum Türk ordularının taktiğinden başka bir şey değildi. "Kurt Oyunu" da adı verilen bu savaş usulüne, Türk yurdunun kadim adından dolayı harp tarihi araştırmalarında "Turan taktiği" denilmiştir.

The close connection between Turks, horses, and archery is frequently mentioned in contemporary Islamic sources as well. From a 9th century account:

In an assault, one Turkish horseman is worth a thousand adversaries mounted on horseback and his arrows could bring all of them down. No army can withstand such an attack. Turks can hit not only wild animals and men but even hawks diving upon their prey. However fast he spurs his mount he can discharge his arrows forward and back, left and right, up and down. In the time it takes a foreigner to string but a single arrow to his bow, a Turk can get off ten. A Turk can ride up a slope or down into a valley faster than a foreigner can on flat ground. Turks have four eyes-two in front and two at the back of their heads. When a Turk rides into battle, he carries with him all that he and his mount requires in the way of food, weapons, and equipment. His ability to advance swiftly, to withstand long journeys lasting many days and night in succession, and to traverse vast amounts of territory is truly astonishing. A Turk is more knowledgeable about horses than the most practiced veterinary among us and can train his mount better than any groom. He begins training the animal himself when it is but a colt.

Türklerin harp stratejileri iki esasa dayanıyordu: Keşif seferleri ve yıpratma savaşları. Ele geçirilmesi düşünülen ülkeler evvela küçük müfrezeler vasıtası ile gözden geçirilirdi. Akıncılar tarafından düzenlenen bu seferler yıllarca da sürebilirdi. Alınan sonuçlardan sonra yıpratma harekâtına girişilirdi. Yıpratma harekâtları da düşmanın yığınak merkezlerine, mühim yol kavşaklarına, yiyecek ve malzeme depolarına yöneltilir ve düşman zor durumda kalana kadar devam edilirdi. Ayrıca karşı tarafın moralini bozmak maksadı ile çeşitli korkunç ve inanılmaz rivayetler ortaya atılırdı.

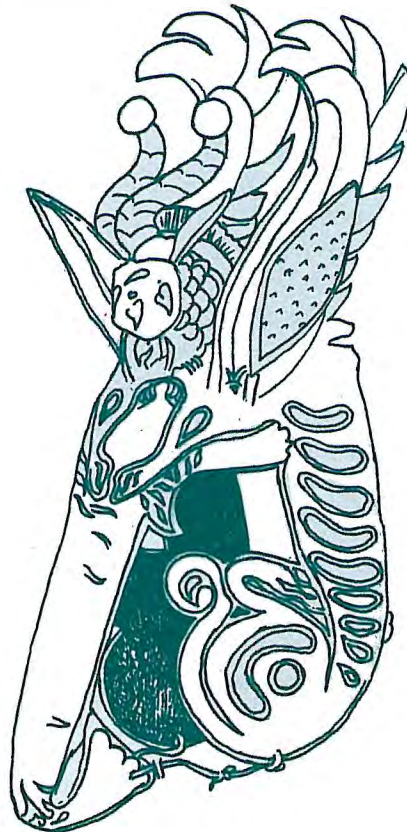
Türk ülkesini korumak ve ani baskınları önlemek üzere Türkler dağ tepeleri üzerinde ateş yakılarak düşmanın geldiğini haber veren ateş kuleleri de kullanmakta idiler. Bu "kargu"ların şekilleri ise, tepesi kesik, dört köşe planlı bir pramit idi. Ayrıca hudut boylarında belirli genişlikte, insandan ve askerden arındırılmış bir toprak parçası bırakmak Türklerin müdafaa tertiplerinden biri idi. Asya Hun tanhusu Mo-tun böyle bir araziye Tung'hu'lara vermemişti. Attila "Anatolios" barışında (448) Tuna'nın güneyinde 5 günlük mesafeyi kapsayan arazinin Bizanslılar tarafından boşaltılmasını şart koşmuştu.

Daimî savaş egzersizi karakterindeki spor hareketleri dolayısıyla zindeliği yanında muharebede üstün kabiliyetlerini gösteren Türk ordusu kaynaklarda kurtlara benzetilmiştir: "Tanrı güç verdiği için babam kaganın askeri bõri imiş, düşman koyun gibi imiş". Tabgaç hükümdarı T'ai-wu (424-452)'ya göre. "Kurt sürüsünü andıran Türk ordusu karşısında Çin askeri taydan ve deveden farksız"dı. II. Kılıç Arslan'ın Bizanslılara karşı 1176 zaferini tebrik eden ve Türk olan şair İbn Ta'avîzi, halife Nasır Lidinillah'ın Türk askerlerini tasvir ederken "Senin ordundaki Türk arslanları kargıların teşkil ettiği ormanlardan başka orman bilmezler. Ceylan gibi

If he should but utter the animal's name it will follow him; if he breaks into a run, it will accompany him. If you number the days of a Turk's life you will find that he spends more of them on horseback than off. Should he wish to give the horse beneath him a rest, he can mount another without touching the ground. A Turk is at once a herdsman, an acrobat, a veterinary, and a horseman. In short, a single Turk is a nation unto himself.

The Turkish ordu or army (from which word the English "horde" is derived) was maintained in constant readiness for war under the control of individual commanders who acknowledged a central commander (usually the ruler) in time of battle. There were also forces that were under the permanent personal control of the ruler. During Atilla's reign, the chief commander of the army was Oniki (referred to in European accounts as Onegesios). During the reign of the Blue Turk khagan İlteriş, Tonyukuk reorganized the army also devoted his attentions to the army during peacetime as well. During the reign of Bilge Khagan, Kül Tegin was the commander-in-chief.

The decimal system of organization described elsewhere above dates from the reign of Mo-tun, the ruler of the Asian Huns, who was the commander of an iron-disciplined tümen of ten thousand.

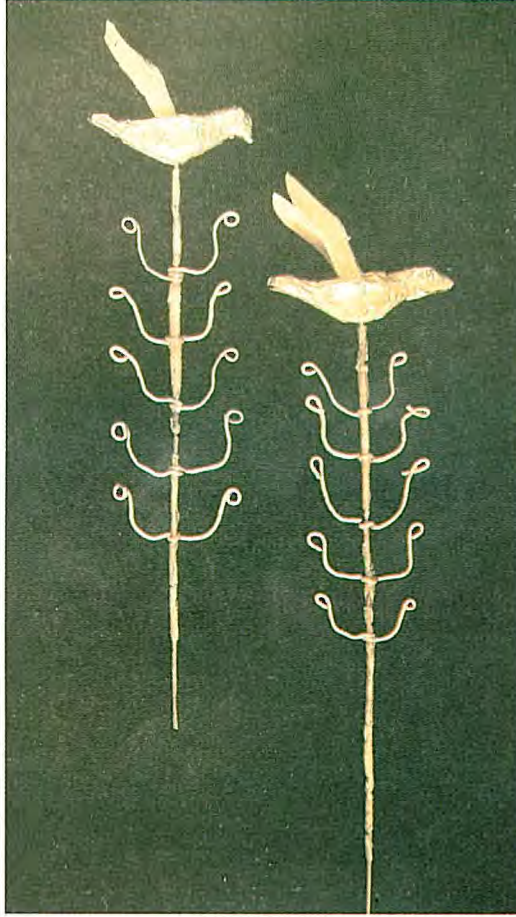
At maskı.
I. Pazırık
kurganından.

Horse-mask
(1st Pazyryk mound)

Esik kurganından
dağ, ağaç, kuş
sembolü, 5-4.yy.

Find from
the Issyk kurgan

iseler de saldırış zamanında kurtlar gibi hamle yaparlar". Delhi sultanlığında Husrev Dihlevî'ye göre de "Türk'ün karşısında Hindü, arslan karşısında ceylan gibi" idi. Sultan Balaban'ın ifadesi ile de "7-8 bin Türk atlısı, 200 bin Hindü askerinden üstün idi".

Yabancıların Türklerde ilk dikkatlerini çeken husus Türk orduları olmaktadır. Çünkü Türk ordusunun silâhı, giyinişi, yiyeceği ve kuruluş sistemi ayrı idi. Çin, Bizans ve Roma gibi büyük imparatorluklar Türklere karşı koyabilmek için önce Türk ordusunu taklit etmeğe başlamışlardı. Türk ordusunu taklit etmeden önce başka yollar da düşünülmüştür. Bunun en güzel misali Çin seddinin yapılmasıdır. İmparator Shih-huang-ti (m.ö. 247-210) tarafından yaptırılan bu set Türk akınlarını önleyebilmek için yapılmıştı (m.ö. 214). Fakat bu büyük duvar da Türk akınlarına engel olamamıştı. Bunun üzerine Türk ordusu gibi ordu yetiştirme yoluna gidilmiştir. Yaklaşık iki asır kadar devam eden çalışma sonucunda Han imparatoru Wu-ti (m.ö. 141-89)'nin kumandanlarından Wei-ts'ing ve Hun sisteminde 140 bin kişilik bir süvari kuvveti çıkaran general Ho K'ü-ping (m.ö. 115'e doğru) tarafından başarıya ulaşılmıştır. Bu Turan taktiğini tatbik eden ilk kumandan

Thanks to this organization, it was possible to maintain strict control and coordinate the movements of large groups of fighting men spread out over vast territories. In addition to having a well organized and clearly-defined chain of command, the Turkish ordu was better supplied with both food and materiel than its adversaries. The Turkish ordu's use of preserved meat as its principal source of nourishment remained something of a military secret for quite some time. Europeans, unaware of the technique but observing Huns (and later the Magyars) consuming bits of meat that they extracted from sacks suspended from their saddles, supposed them to be eating raw flesh.

The principle weapon of the ordu was the bow and arrow. This is a long-range weapon and since Turkish warriors mounted on horseback were supremely mobile and could maneuver with great ease, it was eminently suitable to their preferred style of warfare. The bow is known to virtually every human society but the Turks were the first to turn it into a deadly weapon of mass warfare. The "whistling" arrows of the Huns during the reign of Mo-tun were recounted with dread by those who witnessed them. The Huns' arrowheads were triangular in cross-section as were those of the Blue Turks. Arrows were carried in a quiver called keş. A variety of bows were used. The most difficult one to draw but the one that also had the greatest firing-range was the double-reflex bow. Among the Huns and Blue Turks, bows were made of wood, bone, and sinew. About the worst thing that could happen to these bows was for them to become wet when it rained as that rendered them useless. Turks wore light body armor fashioned from metal plaques and helmets. The khan or khagan's helmet would be gilded.

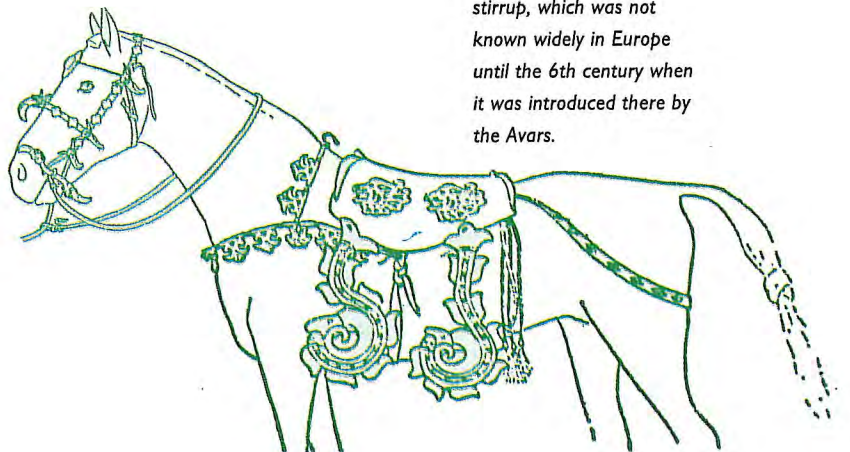
olarak bilinmektedir. Böylece harp silâhları yanında, bozkır Türk süvari elbisesi olan Ceket, pantolon, Hun başlığı ve çizme Hunlardan Çin'e geçmiştir. Biniciliği de Türklerden öğrenmişlerdir. Sürek avları da Hunlardan Çin'e geçmiştir. Çin ordusunda yapılan ıslahat ve taklitler Gök-Türkler zamanında da devam etmiştir. Sürek avları daha sonraları Moğallarda da görülmüştür.

Roma'da da Türklerin 10'lu sistemi ancak V. yüzyıldan sonra görünmüş ve oradan Avrupa ordularına geçmiştir. Ok ve yayı bilmeyen Romalılar, ancak daha sonra bunlara sahip olmuşlardı. Bu suretle ceket, pantolon da ilk defa batıda görülmüş ve yayılmıştır. Biniciliği, atın koşum takımlarının kullanılmasını ve gömlek giymesini de Romalılar Türklerden öğrenmişlerdir. Türk süvariliği ve teçhizatı Bizans'ta da görülmüştür. Bu hususlarda Bizanslılar Türklerin talebesi olarak kabul edilmişlerdir. Bizans ordusunda reformların yapılması hususunda imparatorlar tarafından eserler de yazılmıştır. İlk ciddi reformlar imparator Heraklios (ölm. 641) zamanında başlamıştır. Hıraklios Bizans ordularında süvari birlikleri teşkil ettirdi, gerekli silâhları aldı. Bu reformları neden yaptığını da "Tactica" adlı eserinde izah etmiştir. 700 yılına doğru Mauriacus tarafından yazılan "Strategikon" adlı eserde Türk silâhları Bizans'a tavsiye edildiği gibi, Türk ordusu ve silâhları da iyice tanıtılmaktadır. Diğer bir imparator Leon Phylosophos (ölm. 912)'un yine "Tactica" adlı eserinde, Gök-Türk, Avar, bulgar, Peçenek ve Macarların savaş usulleri, silâhları, teçhizatı tanıtılmakta ve Bizans ordusunda reform yapılmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Tarihçi Agathias'a göre Bizans kumandanı 522'deki İtalya Gotlarına karşı savaşında Turan taktiğini uygulamıştı. Kiyef Rus prensi Svyatoslav, ordusunu Hazar tarzında kurup teçhizatlandırmıştı. Yine Ruslar üzerinde Kuman Türklerinin savaş tekniği, teçhizat ve madencilik vb. tesiri kuvvetli idi. Moğallar da Cengiz Han'dan sonra ordusunu Türk tarzında teşkilâtlandırmışlardır.

Türk ordusunun, diğer bütün yerleşik ve orman kavimlerinden en büyük farkı "üçretli" olmayışı ve "daimiliği" idi.

Pazırık kurganlarından çıkarılan at eğeri takımları. Egerde üzenği görülmemektedir. Bu Türkler arasında yaklaşık yüz yıl kadar sonra ortaya çıkacaktır.

Saddle and harness from the Pazyryk kurgans. Note the stirrup, which was not known widely in Europe until the 6th century when it was introduced there by the Avars.

Uygur müzisyenleri.
Bezekli duvar
resimlerinden VIII.
Yüzyıla ait bu örnekte
nefesli ve vurgulu
çalgılar görülmektedir.

Performing musicians in
Uighur wall painting at
Bezekli from
8th century.

İslam öncesi devrede Türk musikisi

Bütün ilk cemiyetlerde olduğu gibi, en eski Türk topluluğu içinde de güzel sanatların din ile birlikte vücut bulduğuna şahit oluyoruz. Bu dönemde ilk din adamları ibadet esnasında kitleyi harekete geçirmek için güzel söz, ahenkli ses (müzik) ve bunların eşlik ettiği raks gibi tesirlerin kudretlerinden faydalanmışlardır.

Türklerin arasında ilk zamanlar sözü, ahengi ve raksı bir arada yürüten Şaman denilen insanlar (ki daha sonraları Bakşi, Kam, Ozan, Saz Şairleri gibi adlarla anılmışlardır) vardı. Bunlar bu işi bir taraftan dîni şarkılar söyleyerek, bir taraftan da ellerindeki değneği sallayarak, ucundaki demir parçalarını birbirine çarpıtılarak bir takım ahenkli sesler çıkmasını sağlıyorlardı. Daha sonra ise, söz (şiir) ve musiki ayrı kimselerce temsil edilmeye başlanmıştır.

Music among the pre-Islamic Turks

In all early societies, the arts are inextricably associated with religion and the pre-Islamic Turks were no exception to this rule. In this early period, poetry, music, and dance were used as part of religious ritual. As they chanted, shamans beat time with their hands, struck metal rods together, and shook staffs to which bits of metal were attached to create rhythmic sounds. Over the centuries different musical instruments were developed as music began accompanying not only religious rituals but also military and court ceremonies as well.

A Byzantine historian relates how, upon his return from campaign, the Huns' emperor Atilla was greeted by a chorus of singing maidens. According to Chinese sources, the Huns held festivals to commemorate the beginning of spring and fall during which

Musikiyi temsil eden bu insanlar, günümüzde Bağlama, Cura, Bozuk gibi sazların ilk şekli olan Tanbur ve Kopuz denilen sazları çalarak hakan saraylarında destanlar söylemiş, ordu içinde, çalıp söyleyerek, askerlerin cesaret ve gayretini arttırmaya bakmışlardır.

Uygur Türklerinde de kadın ve erkeklerin bir araya gelerek musiki aletleri çaldıklarını ve şarkılar söylediklerini görüyoruz. Uygur Türklerinin seyahate çıktıkları zaman musiki aletlerini beraberlerinde götürdüklerini eski Turfan vadisiyle ilgilenen Çin tarihçileri yazmaktadır.

Milattan önce Hun Türklerinde saray büyüklerine musiki aletlerinin hediye olarak verilmesi adeti vardı. Türklerin yabancılarla münasebetlerinde aynı davranışı görüyoruz. Nitekim Atilla, Burgonya kralına çalgı çalan ve şarkılar söyleyen bir musiki heyeti göndermiştir.

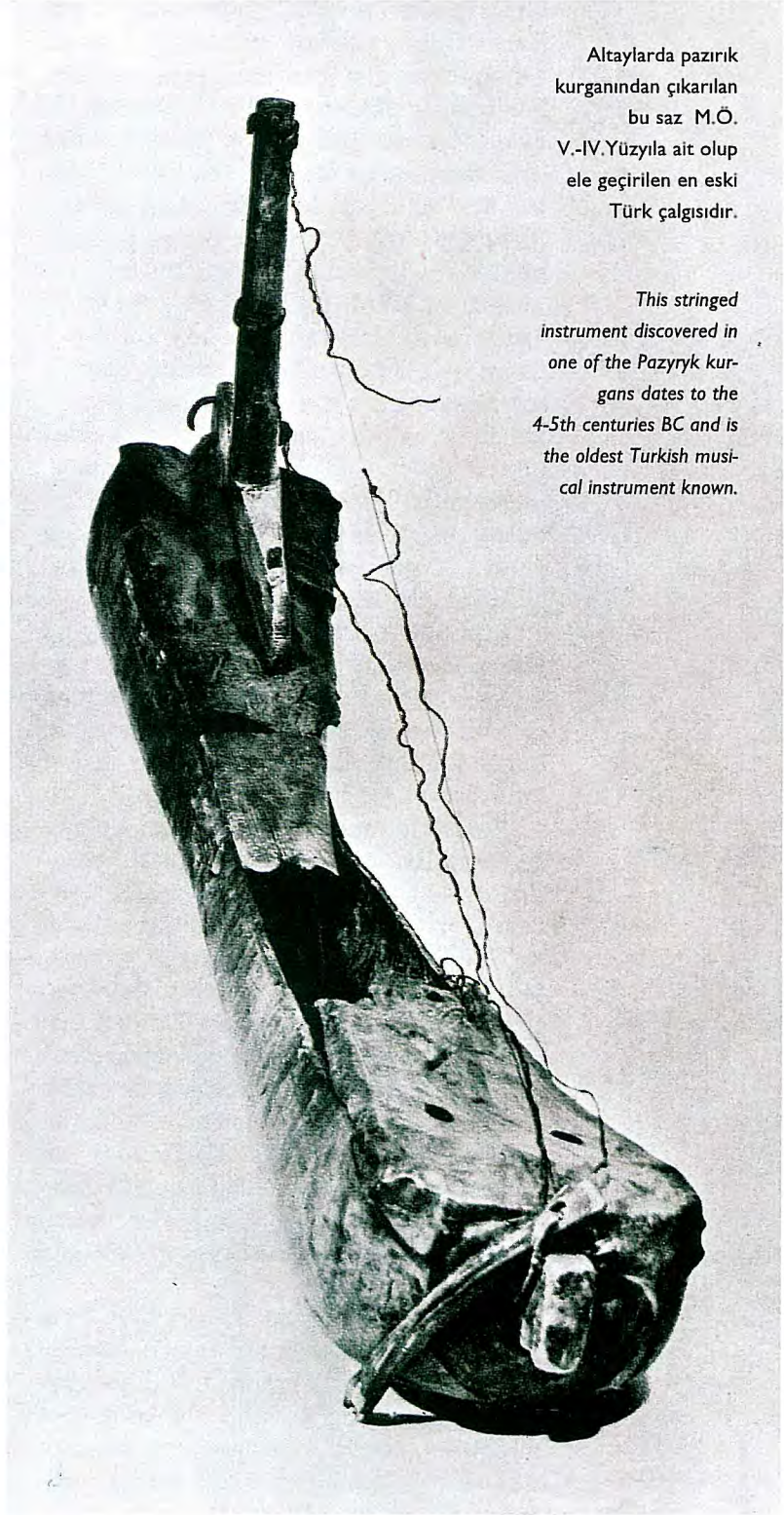
Çin Tarihi adlı kitabında W. Eberhard Milattan önceki yıllarda Çin'e inen Türklerin Musikilerini ve rakslarını da birlikte götürüp tanıtmış olduklarını ve Türklerin tesirlerini yazmaktadır.

Çin'in kuzeyinde yaşamış olan eski Türklerin hayat ve medeniyetlerini ortaya çıkaran kazılar neticesinde asırlarca toprak altında kalmış bazı yapılarıdaki duvar fresklerinde eski Türklerin sanatını gösteren Türk çalgıları ve rakkaselerinin resimleri vardır.

Burada, Çin'in en eski zamanlardan beri Türklerle meskün bulunduğu kuzey kısmına Hatay, Hitay yahut Kutay denilmesinden adlarını alan bu bölgede yaşayan Hatay Türklerinin, kendilerine mahsus bir musiki notası kullanmış oldukları hakkındaki bilgiye hekimlik tarihi ile ilgili bir kitapta rastlıyoruz. Ayasofya Kütüphanesi'nin 3596 numarasında kayıtlı olan bu kitap "Tansuk-nâme-i İlhan Der Füsûn-ı Ulûm-ı Hataî" adlı Farsça bir eserde görülmektedir.

Hatay Türklerinin musikide gerçekten çok ileri gittikleri anlaşıyor. Hoca Gıyâsüddîn-i Nakkaş adındaki yazarın Hatay Seyyahatnamesi'nde bunlara temas edilmektedir ki yazarın 1419 yılında Hatay Ülkesine yaptığı seyahati tasvir eden bu risale Ali Emîrî tarafından "Acâibü'l Letâif" adıyla ve eski harflerle 1915 yılında yayınlanmıştır. Bu risale Millet Kütüphanesinde 828/1 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Türklerin İran Yaylası üzerinden Mezopotamya'ya inmiş olmaları da muhtemeldir. Bunlar ilk medenî kavim olan Sümerler'dir ki, dilleri Sami ve Hind-Avrupaî

Altaylarda pazırık kurganından çıkarılan bu saz M.Ö. V.-IV.Yüzyıla ait olup ele geçirilen en eski Türk çalgısıdır.

This stringed instrument discovered in one of the Pazyryk kurgans dates to the 4-5th centuries BC and is the oldest Turkish musical instrument known.

racess and wrestling matches were held and songs were sung celebrating heroic deeds. Hun music even became popular among the Chinese. In a Chinese monk's account of a great banquet given in honor of the Huns' khagan at the army headquarters on the western shore of Lake Issyk in 630, we are told that the khagan's military band played "barbarian" tunes; he adds however that even

olmayıp, Türkçenin dahil bulunduğu eklemeli diller gurubuna mensuptur. Böylece Mezopotamya'da Türklerin yaşadığına ve bunların bir tablette rastlanan, icad etmiş oldukları bir nota yazısıyla, bir Sümer ilâhîsini yazdıklarına şahit oluyoruz. Bu ilâhînin besesi ile XVIII. yüzyılda ölmüş olan İtrî'nin, Na't-ı Mevlânâ adını taşıyan bestesi arasında büyük bir benzerlik vardır. Bu hususta büyük müzikolog ve türkolog Hüseyin Sadettin Arel diyor ki: "İki beste arasında 5-6 bin yıllık bir zaman aralığı vardır. Halbuki insana arada bir, iki asırdan fazla geçmiş zaman yok gibi geliyor. Bu benzeyiş cidden hayrete değer. Çünkü gelişi güzel herhangi iki eserin birbirine yakınlığı tesadüf olamaz. Bu hâl ancak musiki esaslarının birliğinden ve ırkî veraset tesirlerinden doğan bir akrabalıktan doğsa gerektir".

Bundan başka tanbur sazına yine Mezopotamya'da milattan önce iki bin senesinin başlarında, yani bundan dört bin yıl evvelki devirlerde rastlıyoruz. Demek ki bugün kullandığımız tanbur için, en az dört bin yıllık bir geçmişi var diyebiliriz.

Türklerin musikilerinin esasına gelince bu, Asya'daki, eskilerin Uşşak adıyla kullandıkları ve Çârgâh Beşlisi ile Buselik Dörtlüsünden meydana gelmiş bulunan, şimdi Kürdîli Çârgâh dediğimiz diziye dayanmaktadır. Bu dizi Kürdîli Çârgâh makamının çatısı olmaktadır. Bu makam Türklerin en çok kullandıkları ve sevdikleri makamlardandır. XV. yüzyıl Türk musikisi nazariyatçısı Merâgalı Abdülkadir, Câmî-u'l-Elhan adlı eserinin girişinin üçüncü bölümünde, bu makamın yiğitliğe, cesarete, yürekliliğe kuvvet vermesinden dolayı Türklerce, kendi mizaçlarına uygun görülerek tercih edildiğini yazmaktadır.

Şimdi bugün musikimizin esasları, belli iken, bir takım müsteşrikler ve bazı çevreler, Asya'daki musikimize pentatoniklik yakıştırmaktan geri kalmamışlardır. Bunların Türk musikisini, esasında olmayan, onu beş sesli denilen ilkel bir sistemle izah etmeğe kalkmaları olacak şey değildir. Bu sisteme İrlanda'da, Polinezya'da, Afrika'da, endonezya'da, Çin'de, Japonya'da ve diğer bazı memleketlerde rastlamaktayız. Beş sesli bu ilkel sistemi Çinliler daha XVI. yüzyılda red etmeye kalkmışlardır. Öyle ki Tsa-yü adlı bir Çinli prens, Çinlilerin bu tarzda bir müziği olmadığını söylemek suretiyle, aslında inkâr etmeye kalkmış bulunmaktadır.

Artık Asya'daki hayatımız aydınlandıkça araştırmalar arttıkça Türk musikisi daha iyi

though they were the tunes of barbarians, they were nevertheless pleasing to the ear. In another account by the same author, we are told that the inhabitants of Kocho in Turkistan were accomplished instrumentalists.

In the Orkhon inscriptions we are told that a drum (called köpürge) was beaten to mark the principle times of day at the court of the Blue Turk khagan Bilge. Chinese sources refer to drums being played among the Blue Turk armies. They also mention songs being sung in chorus. As described, a group of Blue Turks would sit in a circle and each member would sing something in turn after which the whole group would sing as one. The Blue Turks and Chinese had close diplomatic relations and intermarriage between their royal dynasties was common. The Chinese emperor Wu-Ti married a Blue Turk princess in 568. Among the vast train of baggage and household that accompanied the bride to her new home were a large number of musical instruments and their players. Like Hun music, Blue Turk music also became popular among the Chinese and influenced theirs.

We have pictorial evidence that among the Uighur Turks men and women took part in musical gatherings in which people sang and played instruments. Old Chinese accounts tell us that when the Uighurs set out on a journey they packed musical instruments in their baggage. A Chinese envoy to the Uighurs in 982 describes in his report how the people seemed wealthy and happy and how they enjoyed singing solo and in chorus. No mention is made of dancing however though the envoy does describe a performance of male instrumentalists given at the khagan's palace in Beshbaligh. Excavations of Buddhist temples in the Uighur territories have revealed much information about the musical instruments that these people used. Another Uighur musical instrument was a trumpet or bugle that was originally used by the army and later in court ceremonies. For centuries this instrument was known in the Muslim world as the "Turkish horn".

anlaşılacaktır, bugünkü Ön Asya'daki müziğimizin Asya'dakinin bir devamı olduğu daha iyi anlaşılmış olacaktır.

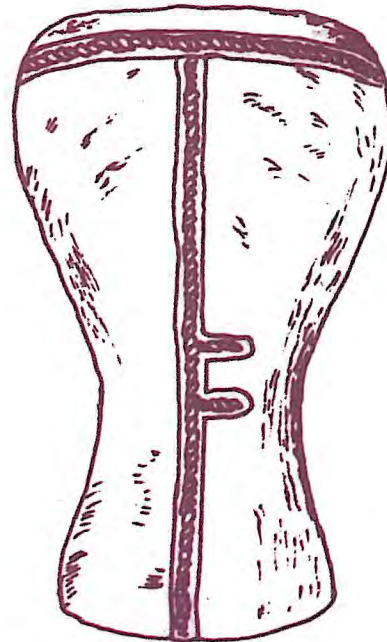
Esasen Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde ses sistemimizin 24 sese dayandığını söylemesi, bu bilgisini de Orta Asya'dan Anadolu'ya getirmiş olması, musikimizin esası hakkında bize fikir vermektedir. Profesör Bahaettin Ögel'in Türk Kültür Tarihine Giriş adlı eserinde bize verdiği bilgiler de Asya'daki musiki hayatımızın, sazlarımızın bugün bile Anadolu'da aynen devam ettiğini göstermektedir.

Hunlarda musiki

Orta Asya'nın en eski tarihi hakkında başlıca kaynaklarımız arkeolojik kazılar sonunda elde edilen buluntulardır. Bunlar, Orta Asya'da en eski zamanlarda, yani M.Ö. IV. yılından itibaren gelişmiş bir durumda olduğunu göstermiştir. Orta Asya'da en eski kültürün yaşandığı bölgeler Batı Türkistan, Altay Dağları bölgesi ve onun kuzeyinde bulunan Kem Irmağının geçtiği Abakan bölgesidir. Bu üç bölgede birbirini takip eden gelişmiş kültür çağları yaşanmıştır. M.Ö. Altay bölgesindeki Pazırık yöresinde zengin bir kültür hayatının yaşandığı anlaşılmıştır. Ele geçirilen buluntular arasında sanat değeri son derece yüksek eserlerin yanında birde musiki aleti yer almaktadır. Bu alet, doğu ülkelerinde Çenk batıda Harb denilen musiki aletinin en eski örneğidir.

Çin kaynakları Hunların güz mevsiminde ve baharın başlangıcında bayramları olduğunu ve bayramlarında yarışlar, güreşler yapıldığı kaydedildiği gibi güzel sesli Hun gençlerinin de Hunların yigittliğini anlatan şarkılar söylediklerini bildirirler. Bizans kaynaklarına gelince, onlarda da Hun İmparatoru Atilla'nın da seferlerden dönüşünde Hun kızları tarafından okunulan şarkılarla karşılandığı ifade edilir. Bununla beraber Çin musikisi, Hunların etkisi altında kalmaktan kurtulamamıştır. Çinlilerin devlet merkezinde Doğu Türkistan'daki Koça-Kuça-Kaşgar ve Semerkant musikileriyle ilgili ezgilerin Çinlilerce sevildiği biliniyor.

630 yılında Isık Göl'ün batısındaki T.ang Yabgu Kagan ordusunda yani karargâhında, şerefinde verilen büyük şöleni anlatan Çinli rahip Hsüan Tsang, yemek esnasında Kağanın mızıkta takımının musiki parçaları çaldığını ve bunların kulağa hoş geldiğini, insanı ferahlandırıldığını ve neşelendirdiğini söyler. Adı geçen seyyah daha önce doğu Türkistan'da seyahat ederken Isık Göl'ün

Pazırık
buluntularından
darbuka.

Find from the
Pazyryk trove

doğusunda bulunan Koço'nun batısında bulunan Koço şehrinden söz ederken Koço'luların ney ve tar çalmakta mahir olduklarını kaydeder.

Gök-Türklerde musiki

Gök-Türkler, varlıklarını, Türk dilinin, tarihinin, edebiyatının paha biçilmez kültür hazineleri olan Orhun kitabeleri ile ebedileştirmişlerdir. Bu kitabelerin Bilge Kagan'a ait olanında davul anlamında olmak üzere Köpürge yani davul adı vardır. Bu davul Kagan'ın oturduğu yerde günün sabah, öğlen, ikindi ve akşam vakitlerinde çalışmaktadır. Çin kaynakları'nda Gök-Türk ordularında davul çalındığını yazarlar. Yine aynı kaynaklara göre Gök-Türkler, halka şeklinde otururlar, önce tek tek şarkı söylerler, bu bitince koro şeklinde devam ederlerdi. VI. ve VII. yüzyıllarda Gök-Türklerle Çinliler arasında çok sıkı münasebetler kurulmuştu. Bu arada Türk ve Hun hanedanları arasında evlenmelerin yaşandığını biliyoruz. Çin imparatoru Vuti 568 yılında Gök-Türk hanedanından bir prensesle evlendi. Bu prensesi Çin'e getiren kalabalık topluluk arasında musiki takımları vardı. Çinliler başlıca şu ülke ve şehirlerin musikileri hakkında bir fikre sahip idiler:

- 1-Gök-Türk musikisi
- 2- Koço musikisi

Gök-Türklerin raks veya dans türünde ne gibi oyunları olduğu üzerinde hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Uygurlarda musiki

En eski Uygur kaynaklarından elde edilen bilgiye göre 982 de Uygur ülkesini ziyaret eden bir Çin elçisi Uygur ülkesini gelişmiş bir ülke, halkını da varlıklı ve mutlu bir topluluk hâlinde görmüştür. Aynı Çin elçisi Uygurların neşeli insan olduklarını, ayrı ayrı yahut birlikte şarkılar söylediklerini anlatır. Onun bu kayıtları Uygurların musikiye olan düşkünlüklerini gösterir. Fakat Vang-Yante, Uygurların raks şeklinde herhangi bir oyun oynadıklarından bahsetmez. Buna karşılık adı geçen Çin elçisi Uygur hükümdarının yazlık şehri olan Beş-Balık'ta hükümdarın sarayında erkek oyuncular tarafından yapılan bir temsili seyrettiğini yazar. Uygur ülkesinde başka Budist mabedleri olmak üzere bütün mabedlerde yapılan araştırmalar Uygurların kullandıkları musiki aletlerinin birçoklarının neler ol-

duğu hakkında bize fikir vermektedir.

Uygurların ayrıca bilhassa ordularında Borguy denilen (boru) bir musiki aleti de kullandıklarını biliyoruz. Bu boru merasimlerde de (hükümdar saraylarında) kullanılan bir çalgıdır. Türkler, İslâm ülkelerine geldiklerinde, bu çalgıyı da birlikte getirmişlerdir. Müslümanlar kendileri için yabancı olan bu çalgıya Bûk-i Türkî adını vermişlerdir.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Ahmetbeyoğlu, A., "Terven Han (702-718)", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991.
- Akkaya, Ş., "Eski Alman Destanlarında Attilâ'nın Akisleri", D.T.C.F. Dergisi, Cilt: II, sayı: 4, 1944.
- Altheim, F., *Attila et Les Huns*, Paris 1952.
- Altheim, F., *Geschichte der Hunnen V*, Berlin 1962.
- Altheim, F., *Hunnische Runen*, Halle 1948.
- Arat, R. R., "Kıpçak", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: VI, 1954.
- Arsal, S. M., *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947.
- Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, İstanbul 1984.
- Barbhebraeus, (Ebû'l-Farac İbn'ül İbri), (Türkçe Tercüme), *Tarih-i Muhtasar'ud-Düvel*, İstanbul 1941.
- Barthold, W., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927.
- Barthold, W., "Turkestan Down to the Mongol Invasion", *GMSNS*, 1968.
- Barthold, W., *Uluğ Bey ve Zamani*, İstanbul 1930.
- Başkan, S., "Orta Asya İncelemeleri Karahanlı Başkenti Balasagun'daki Mimari Eserler ve Saymataş Petroglifleri", *Türkiyemiz*, sayı: 77, İstanbul 1996.
- Bastav, Ş., *Attila ve Hunları*, Ankara 1982.
- Bastav, Ş., "Avar İmparatorluğu", *Tarihte Türk Devletleri*, I, Ankara 1987.
- Bastav, Ş., "Sabir Türkleri", *Belleten*, sayı: 17-18, Ankara 1941.
- Bastav, Ş., "Eski Türklerde Harp Taktiği", *Türk Kültürü*, sayı: 22, Ankara 1964.
- Bastav, Ş., "Sabir Türkleri", *Belleten*, sayı: 17-18, Ankara 1941.
- Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı**, İstanbul 1993.
- Bayçarov, S. YA., *Avrupa'nın Eski Türk Runik Abideleri*, Ankara 1996. (Türkçe Tercüme: M. Duranlı)
- Bazin, L., "Notes sur les mots <Oguz> et <Türk>", *Oriens*, VI, 2, 1953.
- Bazin, L., "Recherches sur les parlers T'o-pa", *TP.*, XXXIX, 4-5, 1949.
- Bazin, L., "Un Texte Proto-Turc du 4e Siècle: Le Distique Hiong-nou du <Tsinchou>", *Oriens*, I, 2, 1948.
- Berthelot, A., *L'Asie Ancienne Centrale et Sud-Orientale, d'Après Ptolémée*, Paris, 1930.
- Beşevliev, V., "Les Inscriptions Protobulgares", *Byzantion*, XXV-XXVII, 1955-1957, XXVIII, 1958, XXIX-XXX, 1959-1960.
- Beşevliev, V., "Proto-Bulgarların Dini", *Belleten*, sayı: 34, Ankara 1945.
- Bizans İmparatorluğu Tarihi (1261-1461)**, Ankara 1989.
- Blaškovič, Y., "Çekoslovakya Topraklarında Eski Türklerin İzleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966.
- Bombaci, A., "On the Ancient Turkish Title <Sad>", *Gururajamanjarika Studi Onore di G. Tucci*, Napoli 1974.
- Bombaci, A., "On the Ancient Turkish Title <Eltâbâr>", *Proceedings of the IXth. Meeting of the PIAC*, Naples 1970.
- Bombaci, A., "On the Use of the Animal Cycle Among <Turco-Mongols>", *HJAS*, II, 1938.
- Bombaci, A., "Qutlug Bolsun", *UAJhb*, I, 36, 3-4, 1965.
- Bombaci, A., "Qutlug Bolsun", *UAJhb*, II, 38, 1966.
- Bombaci, A., "The Husbands of Princess Hsien-li Bilgâ", *Studia Turcica*, Budapest 1971. (Türkçe Tercüme T.D.E.D., XXI, 1975).
- Bombaci, A., "Three Notes on the T'u-Chüeh Turks", *Semitic and Oriental Studies*, XI, 1951.
- Boodberg, P. A., "The Language of the T'o-pa Wei", *HJAS*, I, 1936.
- Bretschneider, E., *Medianal Researches*, I-II, London, 1967.
- Bussagli, M., *La Peinture De L'asie Centrale*, Geneve 1978.
- Caferoğlu, A., *Eski Uygur Sözlüğü*, İstanbul 1968.
- Caferoğlu, A., "Cihan Edebiyatında Türk Kopuzu", *Ülkü*, sayı: 45, 1936.
- Caferoğlu, A., "Cihan Edebiyatında Türk Kopuzu", *Ülkü*, sayı: 48, 1937.
- Caferoğlu, A., *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968.
- Caferoğlu, A., "Tukeyu ve Uygurlarda Han ünvanları", *THIT*, I, 1931.
- Caferoğlu, A., *Türk Dili Tarihi*, Cilt: I, İstanbul 1958.
- Caferoğlu, A., *Türk Dili Tarihi*, Cilt: II, İstanbul 1964.
- Caferoğlu, A., "Türk Onomastığında At Kültü", *Türkiyat Mecmuası*, sayı: X, İstanbul 1953.
- Caferoğlu, A., *Türk Kavimleri*, Ankara 1983.
- Cezar, M., *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977.
- Chavannes, E., *Documents sur les Tou-Kuie (Turcs) Occidentaux*, st. Petersburg 1903.
- Chavannes, Ed., *Notes additionnelles sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux*, Pétersbourg, 1903 (Documents... 'nın ilâvesi).
- Clauson, G., "A Note on Qapqaan", *JRAS*, 1956.

- Clauson, G., **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Orford 1972.
- Clauson, G., "Some Notes on the Inscription of Tönuq", **Studia Turcica**, Budapest, 1971. (Türkçe tercüme Türkiye Mecmuası, XVIII, 1976).
- Clauson, G., "The Case Against the Altaic Theory", **CAJ**, II, 3, 1957.
- Clauson, G., "The earliest Turkish Loan Words in Mongolian", **CAJ**, IV, 3, 1959.
- Clauson, G., "The Name Uygur", **JRAS**, 3-4, 1963.
- Clauson, G., "The Ongin Inscription", **JRAS**, 1957.
- Clauson, G., "The Origine of the Turkish <Runic>", **Alphabet, Act. Or.** XXXII, Leyden, 1970.
- Clauson, G., "Turk, Mongol, Tungus", **Asia Major** N. S. VIII, I, 1960.
- Clauson, G., "Turks and Wolves", **Studia Orientalia**, XXVII, 2, Helsinki 1964.
- Cuveyni, Atâ Melik., **Tarih-i Cihânguşâ I**, 1912.
- Cuveyni, Atâ Melik., **Tarih-i Cihânguşâ II**, 1916.
- Czeplédy, K., "Cogay-Quzi, Qara-Qum, Kök-Öng", **Act. Or.** XV, Budapest 1962.
- Czeplédy, K., "Khazar Raids in Transcaucasia in 762-764 A. D.", **Act. Or.**, XI, Budapest 1960.
- Czeplédy, K., "Pseudo-Zacharias on the Nomads", **Studia Turcica**, Budapeşte 1971.
- Çağatay, S., **Altun Yaruk'tan İki Parça**, Ankara 1945.
- Çağatay, S., "Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla", **D.T.C.F. Dergisi**, sayı: 5, Ankara 1944.
- Çandarlıoğlu, G., **Ötüken Bölgesinde Büyük Uygur Kağanlığı**, İstanbul 1972.
- Çandarlıoğlu, G., **Sarı Uygurlar ve Kansu Kabileleri**, Tai-Pei 1967.
- Çoruhlu, Y., **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, İstanbul 1995.
- Davidov, F. A. G., **Gorod Bulgar**, Moskova 1988.
- DeerJ., "İstep Kültürü", **D.T.C.F. Dergisi**, Cilt: XII, sayı: 1-2, Ankara 1958.
- DeerJ., "Türk Milletlerinde Meşruiyet Hakkı", **Ülkü**, sayı: 102, İstanbul 1941.
- Dietrich, K., **Byzantinische Quellen zur Laender und Völkerkunde II**, Leipzig 1912.
- Diyarbakirli, N., **Hun Sanatı**, İstanbul 1972.
- Diyarbakirli, N., **İslâmiyetten Önce Türk Sanatı**, Ankara 1973.
- Diyarbakirli, N., "Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı", **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan**, İstanbul 1973.
- Doerfer, G., "Die Gagusische Literatur", **Ph. T. Fund.**, II, 1964.
- Doerfer, G., **Türkische und Monolische Elemente im Neupersischen**, I-IV, Weisbaden 1965-1975.
- Donuk, A., "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", **Tarih Dergisi**, sayı: XXXIII, İstanbul 1982.
- Donuk, A., "Eski Türk Devlet Teşkilatında <Yabgu> Ünvanı ve Tarihi Gelişmesi", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara 1983.
- Donuk, A., **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler**, İstanbul 1988.
- Donuk, A., "Peçenekler", **Tarihte Türk Devletleri**, I, Ankara 1987.
- Donuk, A., "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı", **Türk Etnografya Dergisi**, sayı: X-XI, Ankara 1971.
- Dunlop, D.M., **The History of the Jewish Khazars**, Princeton 1967.
- Eberhard, W., "Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'da At Cinsleri", **Ülkü**, sayı: 92, 1940.
- Eberhard, W., "Çin kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor", **Ülkü**, sayı: 87, 1940.
- Eberhard, W., **Çinin Şimal Komşuları**, Ankara 1942.
- Eberhard, W., **Das Toa-Reich Nordchinas**, Leiden 1949.
- Eberhard, W., "Eski Çin Kültürü ve Türkler", **D. T. C. F. Dergisi**, Cilt: I, sayı: 4, Ankara 1943.
- Eberhard, W., "Muahhar Han Devrinde Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış", **Belleten**, sayı: 16, Ankara 1940.
- Eberhard, W., "Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair", **Belleten**, sayı 41, Ankara 1947.
- Eberhard, W., "Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair", **Belleten**, sayı: 41, Ankara 1947.
- Eberhard, W., "The Foundation of Sha-t'o Power in North-China", **Zeki Velidi Toğan Armağanı**, İstanbul 1955.
- Eberhard, W., "Toba'larda Köle Usulü", **Belleten**, sayı: 38, Ankara 1946.
- Eberhard, W., "Toba'larda Ziraat", **Belleten**, sayı: 37, Ankara 1946.
- Eberhard, W., "Toba'ların Hayvancılığı", **Belleten**, sayı: 36, Ankara 1945.
- Eberhard, W., "Türk Kavimleri Hakkında Çince Vesikalar II-III", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1942.
- Eckhardt, S., **Efsane Atilla**, İstanbul 1962.
- Ecseidy, H., "Old Turkic Titles of Chinese Origin", **Arc.Or.**, XVIII, Budapest 1965.
- Ecseidy, H., "Trade and War Relations Between the Turks and China in the Second Half of the VIth", **Arc.Or.**, XXI, Budapest 1968.
- Ecseidy, H., "Uigurs and Tibetans in Pei-T'ing 790-791 A.D.", **Arc.Or.**, XVII, Budapest 1964.

El-Cahiz, **Hilafet Ordusunun Menkabeleri ve Türklerin Faziletleri**, Ankara 1967. (Türkçe Tercüme: R. Şeşen).

Elçin, Ş., "Türklerde Atın Armağan Olması", **Türk Kültürü Araştırmaları**, I, Ankara 1964, s. 142-147.

Eliade, M., **Le Chamanisme les Techniques Archaïques de l'Extase**, Paris 1951.

Enoki, K., "Sogdiana and the Hsiung-nu", **Caj**, I, 1, 1954.

Ergin, M., **Dede Korkud Kitabı**, Ankara 1958.

Ergin, M., **Orhun Abideleri**, İstanbul 1970.

Esin, E., "<Muyanlık> Uygar <Buyan> yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına (Ribat) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme", **Malazgirt Armağını**, Ankara 1972.

Esin, E., **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş**, İstanbul 1978.

Esin, E., "Tarih Öncesinden Milâdi Onüçüncü Asra Kadar İç Asya'da Türk Çinciliği", **2. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri**, İzmir 1984.

Esin, E., "Türk Buddhist Resim Sanatının Tarihçesi", **I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler**, Cilt: 3, İstanbul 1979.

Esin, E., "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", **Türk Kültürü**, sayı: 34, Ankara 1965,

Esin, E., "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", **Türk Kültürü**, sayı: 70, Ankara 1968.

Esin, E., "Orduğ: Türk Hâkan şehri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, sayı: 6, Ankara 1968.

Esin, E., "The Horse in Turkish Art", **Caj**, X, 3-4, 1965.

Fehér, G., **Bulgar Türkleri Tarihi**, Ankara 1985.

Fehér, G., "Türko-Bulgar Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürü", **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Fehér, G., "Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletleri Kültürü Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri", **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Fehér, G., **A Bolgar-Törökök Szrepe és Múveltsége**, Budapest 1940.

Fehér, G., **Dei Inshrift des Reiterreliefs von Madara**, Sofia 1928.

Fettich, N., "Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn", **AH**, XXI, 1937.

Franke, O., **Geschichte des Chinesischen Reiches**, I, Berlin 1930.

Franke, O., **Geschichte des Chinesischen Reiches**, II, Berlin 1936.

Gabain, A. V., **Alttürkische Grammatik**, Leipzig 1941.

Gabain, A. V., "Alttürkische Literatur", **H.b. d. O. V**, 1, 1961.

Gabain, A. V., "Hun Türk Münasebetleri", **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Gabain, A. V., "Komanische Literatur", **Ph. T. Fund**, II, 1964.

Gabain, A. V., "Kök-Türklerin Tarihine Bir Bakış", **D.T.C.F. Dergisi**, II, 5 1944.

Gabain, A. V., "Renklerin Sembolik Anlamı", **Türkoloji Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Ankara 1968.

Gabain, A. V., **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara 1988 (Türkçe Tercüme M. Akalın).

Géza, N., **Magyar Történet I**, Budapest 1896.

Golden, B. P., **Khazar Studies. An Historico-Philological Into the Origin of the Khazars I**, Budapest 1980.

Golden, B. P., **Khazar Studies. An Historico-Philological Into the Origin of the Khazars II**, Budapest 1980.

Govern, W. M. Mc., **The Early Empires of Central Asia**, Carolina 1939.

Göl, R., **Documente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien**, I-IV, Wiesbaden 1967.

Grenard, F., **Asya'nın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü**, İstanbul 1941.

Groot, De., **Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit**, I, Berlin - Leipzig 1921.

Grousset, R., **L'Empire des Steppes**, Paris 1941. (Türkçe Tercüme: Bozkır İmparatorluğu, İstanbul, 1980.)

Gülensoy, T., **Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları**, İstanbul 1989.

Güngör, H - Argunşah, M., **Gagauz Türkleri**, Ankara 1991.

Hamilton, J. R., **Les Ouighours à L'époque des Cinq Dynasties d'Après Les Documents Chinois**, Paris 1955.

Hannestad, K., "Les Relations de Byzance Avec la Transcaucasie et l'Asie Centrale aux 5e et 6e Siècles", **Bizantion**, XXVII, 1957.

Haussig, H. V., "Theophylaktos Excurs Über die Skytischen Völker", **Bizantion**, XIII, 1954.

Henning, W. B., "The Date of the Justinian II's Restoration", **Bizantion**, XXXIX, 1970.

Hermann, P. M., "Uygurlar ve Soydaşları", **T.D.E.D.**, Cilt: II, sayı: 1-2, 1947.

Hirth, F., "Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk", **ATIM**, II, Folge 1899.

Hirth, F., "The Story of Chang K'ien. China's Pioneer in Western Asia", **Jour.Amer.Or.Soc.**, 1917.

Hirth, F., "Ueber Wolga Hunnen und Hiung-nu", **SPAW**, II, 2, 1899.

Ibn. Fadlan., **Şeyahatname**, (R. Şeşen terc.) İstanbul 1975.

Inan, A., "Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları", **Belleten**, sayı: 43, Ankara 1947.

Inan, A., "Dede Korkud Kitabında Eski İnanç ve Gelenekler", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Sayı:VI, Ankara 1969.

Inan, A., "Eski Türklerde ve Folklorda And", **D.T.C.FDergisi**, Cilt: VI, sayı: 4, Ankara 1948.

Inan, A., "Göçebe Türk Boylarında Evlatlık", **D.T.C.FDergisi**, Cilt: VI, sayı: 3, Ankara 1948.

Inan, A., **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt:I, Ankara 1987.

Inan, A., **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt:II, Ankara 1991.

Inan, A., "Manas Destanı Üzerine Notlar", **T.D.A.Y.**, 1959.

Inan, A., "Orun ve Ülüş Meselesi", **THIT**, I, 1931.

Inan, A., **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1954.

Inan, A., "Tuğ-Bayrak (Sancak)", **Türk Kültürü**, sayı 46, Ankara 1965.

Inan, A., "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış", **T.D.A.Y.**, 1954.

Inan, A., "Türk Rivayetlerinde Bozkurt", **Türkiyat Mecmuası**, sayı: 2, İstanbul 1926.

İrecek, K. Y., **Belgrad-İstanbul-Roma Askerî Yolu**, (Türkçe Tercüme A. K. Balkanlı) Ankara 1990.

İzgi, Ö., **The Itinerary of Wang Yen-tê to Kao-ch'ang 981-984**, Harward Üniversitesi Doktora tezi 1972.

Jettmar, K., "Les Plus Anciennes Civilisations d'éleveurs Des Steppes d'Asia Centrale", **Cahiers d'histoire Mondiale**, I, 4, Paris 1954.

Jisl, L., "Kül-Tegin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeolojik Araştırmaların Sonuçları", **Belleten**, sayı: 107, Ankara 1963.

Kafesoğlu, İ., **Bulgarların Kökeni**, Ankara 1985.

Kafesoğlu, İ., "Kutadgu-Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", **Türk Etnografya Dergisi**, sayı: 1, İstanbul 1970.

Kafesoğlu, İ., "Tarihte Türk Adı", **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara 1966.

Kafesoğlu, İ., **Türk Milli Kültürü**, Ankara 1977.

Kafesoğlu, İ., **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1983.

Kafesoğlu, İ., "Türk Ordusu", **Türk Kültürü**, sayı: 22, Ankara 1964, s. 7-10.

Kafesoğlu, İ., "XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, sayı: III, İstanbul 1957.

Kanitz, F., **Donaubulgarien und Der Balkan III**, Leipzig 1882.

Kiss, A., "Avar Cemeteries in County", **Baranya** vol 2., Budapest 1977.

Klyastorniy, S. G., "A Propos des Mots Sogd Bärçäkär Buqaraq Ulys de l'inscription de Kul Tegin", **CAJ**, III, 4, 1958.

Klyastorniy, S. G., "Orhun Abidelerinde Kengü'nün Kavim-Yer Adı", **Belleten**, sayı: 60, Ankara 1954.

Klyastorniy, S. G., "Sur Les Colonies Sogdiennes de la Haute Asie", **UJhb**, XXXII, 1-2, 1961.

Klyastorniy, S. G., "Yaksart-Sıderya", **Türk Dili**, sayı: 37, Ankara 1954.

Kmosko, M., "Araplar ve Hazarlar", **Türkiyat Mecmuası**, sayı: 3, İstanbul 1935.

Koestler, A., **Onüçüncü Kabile**, (Türkçe Tercüme B. Çorakçı) İstanbul 1984.

Koppers, W., "Cihan Tarihinin Işığında İlk Türklük ve İlk Indo-Germenlik", **Belleten**, sayı: 20, Ankara 1941.

Kortepeter, C. M., "The Origins and Nature of Turkish Power", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, sayı: VI, Ankara 1968.

Kossánye, B., "XI.- XII. Asırlarda Uz'lar ve Kuman'ların Tarihine Dair", **Belleten**, sayı: 29, Ankara 1944.

Köpeczi, Bela., **Histoire de la Transylvanie**, Budapest 1992.

Köprülü, M. F., "Alp", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: ?, 1941.

Köprülü, M. F., "Altai", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: ?, 1941.

Köprülü, M. F., "Bayrak", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: II, ?

Köprülü, M. F., "Eski Türk Ünvanlarına Ait Notlar", **THIT**, sayı: II, 1939.

Köprülü, M. F., "İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Hukuku Yok Mudur?", **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Köprülü, M. F., "Proto-Bulgar Hukukuna Dair Notlar", **THIT**, sayı: II, 1939.

Köprülü, M. F., "Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuniyeti", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, sayı: I, Ankara 1944.

Köymen, M., "Hsiung-nu'ların Tu-ku Kabilesi", **D.T.C.FDergisi**, Cilt: III, sayı: 1, Ankara 1944.

Krader, L., **Peoples of Central Asia**, The Hauge, 1963.

Kradzlov, R., "Les Rellets Du Cavalier Thrace Et la Tradition Probematique De L'Histoire Protobulgare", **Byzantion**, vol: XXXIX, 1969.

Kuban, D., **Batiya Göçün Sanatsal Evreleri**, İstanbul 1993.

Kurat, A. N., "Avarlar", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976.

Kurat, A. N., "Bulgaristan", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: II., 1979.

Kurat, A. N., "Gök-Türk Kaganlığı", **D.T.C.FDergisi**, Cilt:X, sayı: 1-2, Ankara 1952.

Kurat, A. N., **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 1972.

Kurat, A. N., **Peçenek Tarihi**, İstanbul 1937.

Kuzgun, Ş., **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1985.

Kwanten, L., **Imperial Nomads. A History of Central Asia 500-1000**, Pennsylvania 1979.

Ligeti, L., **Asya Hunları**, İstanbul 1962.

Ligeti, L., **Bilinmiyen İç Asya**, Ankara 1946.

Ligeti, L., "Kırgız Kavim İsmi'nin Menşei", **Türkiyat Mecmuası**, sayı: 1, İstanbul 1925.

Ligeti, L., "Mots de Civilisation de Haute Asie en Transcription Chinoise", **Act. Or.**, I, Budapest, 1950.

Liptak, P., **Avars and Ancient Hungarians**, Budapest 1983.

Mackerras, C., **The Uighur Empire**, Columbia, Sout Carolina 1973.

Mackerras, C., **The Uighur**, 1990.

Malek F., **The Arpads And The Comnei**, Budapest 1989.

Marcellinus, A., (Ş. Akkaya Tercü.), "Eski Alman Destanlarında Attila'nın Akisleri", **D.T.C.F. Dergisi**, Cilt: II, sayı: 4, Ankara 1944.

Menges, K. H., "A Note Non the Compound Titles in the Proto-Bulgaren Inscriptions", **Byzantion**, XXI, 1951.

Menges, K. H., "Altaik Elements in the Proto-Bulgaren Inscriptions", **Byzantion**, XXI, 1951.

Menges, K. H., "Etymological Notes on Some Pâcânâk Names", **Byzantion**, XVII, 1945.

Menges, K. H., "On Same LoanWords From Or Via Türkic in Old-Russian", **Fuat Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953.

Menges, K. H., **The Oriental Elements in the Vocabulary of the Russian Epos, the Igor Tale**, New York 1951.

Menges, K. H., **The Turkic Languages and Peoples**, Wiesbaden 1968.

Minorsky, V., **Moğolların Gizli Tarihi**, Ankara 1948.

Minorsky, V., "Tamim in Bahr's Journey to the Uyghurs", **BSOAS**, XII, 1948.

Moravcsik, Gy., "A Hunok Taktikájához", **KCsA**, I, 4, 1924.

Moravcsik, Gy., "Abaris, Priester von Apollon", **KCsA**, I, Erg.Bd., 2, 1936.

Moravcsik, Gy., "Byzantinische Humanisten Über Den Volksnamen Türk", **KCsA**, II, 2, 1932.

Moravcsik, Gy., **Byzantino-Turcica**, I, Budapest 1941.

Moravcsik, Gy., **Byzantino-Turcica**, II, Budapest 1943.

Moravcsik, Gy., "Die Herkunft Des Worter Tzitzakion", **Sem.Kond.**, IV, 1931.

Mori, M., "A-shih-tê Yüan-chen ve Tonyuquq", **İslâm Tetkikleri Dergisi**, Cilt: V, sayı: 1-4, İstanbul 1973.

Mori, M., "Ch'i-Min Hâkanın Çin İmparatoruna Gönderdiği Mektuun Üslubu Üzerine", **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara 1966.

Mori, M., "Reconsideration of the Hsiung-nu State", **Acta Asiatica**, XXIV, Tokyo, 1973.

Németh, Gy., "A Hiung-Nuktól az Oszmánli Nyelvtanig", **MNy.**, XXXIII, 1937.

Németh, Gy., "Der Volksname Karluk und Seine Semantische Gruppe", **Acta Linguistica**, XIX, 1-2, Budapest 1972.

Németh, Gy., "Der volksname Türk", **KCsA**, II, 4, 1927.

Németh, Gy., **Die inschriften des schatzes von Nagy-Szent-Miklos**, Budapest 1932.

Németh, Gy., "Die türkisch-mongolische hypothese", **ZDMG**, LXVI, 1912.

Németh, Gy., "Kobrat és Esperüch", **MNy.**, XXVIII, 1932.

Németh, Gy., **Macar Oyma Yazısı**, Ankara 1948.

Németh, Gy., "Noms ethniques Turcs d'Origine Tot Eemistique", **Studia Turcica**, Budapest 1971.

Németh, Gy., "Peçenek ve Kumanların Dili", **Türk Dili Belleten**, sayı: 14-15, Ankara 1951.

Németh, Gy., "Probleme der Türkischen Urzeit", **BOH**, V, 1942-1947.

Németh, Gy., "Türklüğün Eski Çağı", **Ülkü**, sayı: 88, 1940.

Németh, Gy., "Türklüğün Eski Çağı", **Ülkü**, sayı: 90, 1940.

Onat, A., **V. Yüzyılda Kuzey Çinde kurulan Hsia Devleti**, Ankara 1977. (Doçentlik Tezi).

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, I, İstanbul 1936.

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, II, İstanbul 1939.

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, III, İstanbul 1940.

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, VI, İstanbul 1941.

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, I-IV, Ankara 1991.

Ortekin, H., "Türkler ve Kayak", **Ülkü**, sayı 60, 1938.

Ostrogorsky, G., **Bizans Devleti Tarihi** (Türkçe Tercüme F. İşıltan) Ankara 1986.

Ögel, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, I, Ankara 1985.

Ögel, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, II, Ankara 1985.

Ögel, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, III, Ankara 1984.

Ögel, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, IV, Ankara 1984.

Ögel, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, V, Ankara 1984.

Ögel, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, VI, Ankara 1984.

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, Ankara 1984.

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I-XII, Ankara 1987.

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, Ankara 1987.

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, X, Ankara 1984.

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, XI, Ankara 1984.

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, XII, Ankara 1984.

Ögel, B., *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara 1981.

Ögel, B., "Çin Kaynaklarına Göre Wu-Sunlar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Prolemler", *D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: VI, sayı: 4, Ankara 1948.

Ögel, B., "Doğu Gök-Türkleri Hakkında Notlar", *Belleten*, sayı: 81, Ankara 1957.

Ögel, B., "Gök-Türk Yazıtlarının Apurımları ve Fu-Lin Problemi", *Belleten*, sayı: 33, Ankara 1945.

Ögel, B., "İlk Töles Boyları", *Belleten*, sayı 48, Ankara 1948.

Ögel, B., "İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Timar Sistemi", *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1952.

Ögel, B., *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1962. (2. baskı 1984)

Ögel, B., "Sekellerin Ataları Hakkında", *Belleten*, sayı: 36, Ankara 1945.

Ögel, B., *Sino Turcica, Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk müşavirleri*, Tai-pei 1964.

Ögel, B., "Şine-Usu Yazıtının Tarihi Önemi", *Belleten*, sayı 59, Ankara 1951.

Ögel, B., "Türk Kılıcının Menş ve Tekamülü", *D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: VI, sayı: 5, Ankara 1948.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, Cilt: 1, Ankara 1971.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, Cilt: I, Ankara 1992.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, Cilt: II, Ankara 1996.

Ögel, B., "Uygurların Menş Efsanesi", *D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: VI, sayı: 1-2, Ankara 1948.

Özertim, M., "The poems of the Turkish people, who ruled in Northern China in 4-5th century, A.D.", *Belleten*, sayı: 86, Ankara 1958.

Patkanoff, S., "Über das Volk der Sabiren", *KSz*, I, 1900.

Pelliot, P., "Kao-Tch'ang, Qoqo, Houo-Tchou et Qara-Khoja", *JA*, 1912.

Pelliot, P., "L'Origine de Tou-Kiue, Nom Chinois des Turcs", *TP*, XVI, 1915.

Pelliot, P., "La Fille de Mo-tsch'o Qaghan et Ses Rapports Avec Kül-Tegin", *TP*, XV, 1915.

Pelliot, P., "La Theory des Quatres Fils du Ciel", *TP*, XXII, 1923.

Pelliot, P., "Le Mont Utuken Chez les Anciens Turcs", *TP*, XXVIII, 1929.

Pelliot, P.- Hambis, L., *Histoire des Campagnes de Gengis Khan*, Leiden, 1951.

Poppe, Jr. N., (Türk. terc.), "Rusça'daki Türkçe Kelimelerle İlgili Çalışmalara Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 24, İstanbul 1983.

Poppe, N., "Die jakutische Sprache", *Hb. d. O.*, V, 1, Leiden, 1963.

Porphyrogennetos, K., *De Administrando Imperio*, II, (Commentary, R. J. Jenkins), London 1962.

Pritsak, O., *Die Bulgarische Forstenliste*, Wiesbaden, 1955.

Pritsak, O., "Die sogenannte Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren", *UJh.*, XXVI, 1-4, 1954.

Pritsak, O., "From the Sábirs to the Hungarians, Hungaro-Turcica", *Studies in Honour of J. Németh*, Budapest 1976.

Pritsak, O., "Qara, Studie zur Türkischen Rechtssymbolik", *Z. V. Togan Armağanı*, İstanbul 1955.

Pritsak, O., "Xun, der Volksname der Hsiung-nu", *CAJ*, V, 1, 1959.

Pritsak, O., "Yowâr und Kâwar", *UJhb*, XXXVI, 1965.

Pröhle, V., "Balkarische Studien", *KSz.*, XV-XVI, 1914.

Pulleyblank E, O., "Some Remarks on the Toquzoghuz Problem", *UJhb*, XXVIII, 1-2, 1956.

Radloff, W., *Alttürkische Inschriften der Mongolei*, Peterburg 1897; II. Folge, 1899.

Radloff, W., *Das Kudatku-Bilik I*, Petersburg, 1891.

Radloff, W., *Sibirya'dan*, I. İstanbul 1956.

Rásonyi, L., "Tuna Havzasında Kumanlar", *Belleten*, sayı: 11-12, Ankara 1939.

Rásonyi, L., "Baszaraba", *MNy*, XXIX, 1933.

Rásonyi, L., "L'Origine de Basaraba", *Ostmilt. europ. Bibl.* III, Budapest 1935.

Rásonyi, L., "Török Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz", *Nyt.K.*, 51, Budapest 1941.

Rásonyi, L., "Sur Quelques Catégories de Noms de Personnes en Turc", *Acta Linguistica*, III, 3-4, Budapest 1953.

Rásonyi, L., "Les Noms de Personnes Impératifs Chez les Peuples Turques", *Act. Or.*, XV, 1-3, 1962.

Rásonyi, L., "Kuman Özel Adları", *T.K.A.Y.*, III-IV, 1969.

Rásonyi, L., *Tarihte Türklük*, Ankara 1971.

Rásonyi, L., "The Psychology and Categories of Name Giving Among

the Turkish Peoples", **Hungaro-Turcica**, Budapest 1976.

Rásonyi, L., **Tuna Köprüleri** (Türkçe tercüme H. Akın), Ankara 1984.

Ruben, W., "Milattan Bin Sené Evvel Asya İçlerinden Muhaceret Eden Hindistan'ın En Eski Demircileri Arasında", **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Runciman, st., **A History of The First Bulgarian Empire**, London 1930.

Safran, M., "Kumanlar Kıpçaklar", **Tarihte Türk Devletleri**, I, Ankara 1987.

Samolin, W., "A Note on Kidara the Kidarites", **CAJ**, II, 4, 1957

Samolin, W., "Hisiung-nu, Hun, Türk", **CAJ**, III, 2, 1956.

Samolin, W., **East Turkistan to the 12th Century**, The Hague 1964.

Schubert, J., "Zum Begriff und zur Lage des Ötükän", **UAJhb**, XXXV, 1964.

Shafer, R., "The Earliest Huns", **UAJhb**, XXXVIII, 1966.

Shiratori, K., "Sur L'Origine des Hiung-nu", **JA**, I, 1923.

Sinor, D., **The Cambridge History of Early Inner Asia**, Cambridge 1990.

Sinor, D., "Oğuz Kaan Destanı Üzerinde Mülâhazalar", **T.D.E.D.**, Cilt: IV, sayı: 1-2, 1950.

Sinor, D., "Un Voyageur du Treizième Siècle: Le Dominicain Julien de Hongrie", **BSOAS**, XIV, 3, 1950.

Sinor, D., "Notes on the Equine Terminology of the Altaik Peoples", **CAJ**, X, 3-4, 1965.

Sismanov, I., "L'Etyimologie du nom Bulgar", **KSz**, IV, 1, 1903.

Stein Au., **White Huns and Kindred Tribes in the History of the Indian Northwest Frontier**, Bombay 1905.

Strzygowski, J. - H. Glük - F. Köprülü, **Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi**, İstanbul 1973. (A. C. Köprülü Türkçe Ter.).

Sümer, F., "Kimek", **İslâm Ansiklopedisi**, 1954.

Sümer, F., **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy teşkilatı, destanları**, Ankara 1967.

Sümer, F., **Türkler'de Atçılık ve Binicilik**, İstanbul 1983.
Sümer, F., **Eski Türkler'de Şehircilik**, İstanbul 1984.

Szadeczky-Kardoss Samu., **Az Avar-Törtenelem Forrasai**, I, Szeged 1992.

Szyszman, S., "Découverte de la Khazarie", **Annales: Economies Sociétés, Civilisations**, Vol: 3, Paris 1970.

Scerbak, A.M., "Les Inscriptions Inconnues sur les Pierre de Khoumara (au Caucase du Nord) et de Problème de L'Alphabet Runique des Turcs Occidentaux", **Act. Or.**, XV,

Budapest 1962.

Şeşen, A., "Eski Araplara Göre Türkler", **Türkiyat Mecmuası**, sayı: XV, İstanbul 1968.

Tallgren, A. E., "Some Nort- Eurasian Sciptures", **ESA**, XII, 1938.

Tanyu, H., **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul 1986.

Taşagıl, A., **Gök-Türkler**, Ankara 1995.

Tekin, Ş., "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabulü", **TDAY**, 1962.

Tekin, Ş., "Uygur Bilgini Singku Seli Tutung'un Bilinmeyen Yeni Bir Çevirisi Üzerine", **T.D.A.Y.**, 1965.

Tekin, T., **A Grammar of Orkhon Turkic**, Bloomington 1968.

Tekin, T., **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, Ankara 1987.

Tekin, T., **Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası**, Ankara 1988.

Tekin, T., "Brâhmi Alfabetiyle Türkçe", **Tarih ve Toplum**, sayı: 8, İstanbul 1984.

Tekin, T., "Manihey Alfabetiyle Türkçe", **Tarih ve Toplum**, sayı: 6, İstanbul 1984.

Tekin, T., "Soğd ve Uygur Alfabetiyle Türkçe", **Tarih ve Toplum**, sayı: 7, İstanbul 1984.

Tekin, T., "Gök-Türk Alfabetiyle Türkçe", **Tarih ve Toplum**, sayı: ?, İstanbul 1984.

Tekin, T., **Orhon Yazıtları**, Ankara 1988.

Thomsen, V., "Inscriptions de l'Orkhon Déchiffrés", **MSFou**, V, 1977.

Togan, A. Z. V., "Ibn Fâdlan's Reisebericht", **ZDGM**, Leipzig 1939.

Togan, A. Z. V., "Hazarlar", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: V/1 İstanbul 1970.

Togan, A. Z. V., **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981.

Togan, N., "Hüen-Çang'a Göre Peygamberin Çağında Orta Asya", **İslâm Tetkikleri Dergisi**, Cilt: IV, sayı: 1-2, İstanbul 1964.

Turan, O., **12 Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul 1941.

Turan, O., "Eski Türklerde Ok'un Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", **Belleten**, sayı: 35, Ankara 1945.

Turan, O., "İlig Ünvanı Hakkında", **Türkiyat Mecmuası**, sayı: VII-VIII, İstanbul 1942.

Turan, O., **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, I-II, İstanbul, 1979.

Turan, O., "Türkân Değil Terken", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**,

Sayı: 1 Ankara 1944.

Tryjarski, E., "A Note on the Relations Between the Pechenegs and Pland", *Studia Turcica*, Budapest 1971.

Tsai Wen-shen, *Li-Te-yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar*, Tai-pei 1967.

Urfalı Mateos., *Vekayiname*, (H. Anderasyan terc.) Ankara 1962.

Uzmen, R., *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1980.

Vasiliev, A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, İstanbul 1943.

Váméry, A., *A Magyarok Eredete*, Budapest 1882.

Váméry, A., *A Török Faj*, Budapest 1885.

Váméry, A., *Das Türkenvolk*, Leipzig 1885.

Vladimirtsov, Y., *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Ankara 1944.

Witteck, P., "Les Gagaouzes, Les Gens de Kaykâus", *RO*, XVIII, 1952.

Yakubovskiy, A.Y., *Altın Ordu ve İnhitatı*, İstanbul 1955.

Yıldız, H. D., *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1982.

Yıldız, H. D., "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi 50. Yıl Armağanı*, İstanbul 1973.

Zajaczowski, A., "Lehistan Arazisinde Türk Unsurları", *Türklük Mecmuası*, sayı: 6, 1939.

Zajaczowski, A., *Karaims in Poland*, Warsaw 1961.

Zajaczowski, A., "Khazarian Culture and its Inheritors", *Act. Or.*, XII, 1961.

Zajaczowski, A., "Hazar Kültürü ve Varisleri", *Belleten*, sayı:107, Ankara 1963.

Zichy, I., "Le Voyage de Sallâme, l'Interprète à la Mouraille de Gog et de Magog", *KCsA*, I, 3, 1922.

GÖRSEL MALZEME KAYNAKLARI:

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Arşivi

Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, İstanbul 1993.

Cezar, M., *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977.

Diyanet İşleri, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972.

Diyanet İşleri, *İslâmiyetten Önce Türk Sanatı*, Ankara 1973.

Esin, E., *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978.

İnan, A., *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt:I-II, Ankara 1987.

Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976.

Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, I-IV, Ankara 1991.

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I-XII, Ankara 1987.

Ögel, B., *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1962.

Tekin, T., *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara 1988.

Tekin, T., *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara 1988.

Tekin, T., "Brâhmi Alfabetiyle Türkçe", *Tarih ve Toplum*, sayı: 8, İstanbul 1984.

Tekin, T., "Manihey Alfabetiyle Türkçe", *Tarih ve Toplum*, sayı: 6, İstanbul 1984.

Tekin, T., "Sogd ve Uygur Alfabetiyle Türkçe", *Tarih ve Toplum*, sayı: 7, İstanbul 1984.

Tekin, T., "Gök-Türk Alfabetiyle Türkçe", *Tarih ve Toplum*, sayı: 9, İstanbul 1984.

DİZİN

A-shih-na 45
A-shih-na Fu-nien 37
a-tsang-chung 227
A. Kiss 115
A. Marcellinus 231
A. Sidonius 231
A. Von Le Coq 219
Abakan bölgesi 243
Abar 110
Abari 110
Abbasi Devleti 92
Abbasiler 124
Acâibü'l Letâif 241
Acina Tepe 213
Açu 203
Adli teşkilât 171
Adliye 171
Adriyatik 112
Aetius 98
Afanasyevo kültürü 2, 8
Afganistan 6, 16, 18
Afrasiyab Sarayı 213
Afrasyab 1
Afrika 242
ağaç 199
ağıl 184
ahiler 116
Ahmed İbn-i Fadlan 133
ahşap 75, 216
Aile 159, 162
ak 234
Ak Hun 16, 17, 18, 110
Ak Hun (Eftalit) devleti 31
AK HUN DEVLETİ 16, 18, 20
Ak Hun Sikkeleri 22
Ak Hunlar 16, 17, 18, 20
AK HUNLARDA SANAT 20
Ak-balık 183
Ak-Hunlar 20, 22
Ak-İtil 131
Ak-ogur 97
akan sülâlesi 69
Akatir 97, 99
Akbeşim 80
Akbeşim şehri 79
Akdeniz 20, 75
Aksu 17
Aktag 31
Alagöl 90
Alan 99
Alanlar 96
alçı 216
Ali Emîrî 241
alimler 227
Almuş 132
Alp Bilge Kagan 67
Alp Bilge Kagan öldü 67
Alp Er Tonga 196
Alp Er Tonga destanı 197
Alp Er Tonga ve
Şu destanları 196
Alp Kutlug Bilge Kagan 65
Alp Küçlûg Bilge Kagan 69
Alp Külûg Bilge Kagan 67
Alp Ulug Bilge Kagan 67
Alparslan 144

Alpler 113
Alta Irmağı savaşı 154
Altay 1, 6
Altay bölgesi 208, 243
Altay dağları 2, 28, 64, 84, 91,
117, 204, 208, 243
Altay Türkleri 196
Altaylar 2, 6, 8, 16, 57, 58, 75,
92, 211, 219
Altaylılar 177
Altı-ogur 99
altın 77, 223
altın miğfer 234
Altun-Orda Hanı Toktamış 134
Altun-Orda Hanlığı 134
Altun-Ordu 156
Altun-tepe 20
Amerika Birleşik Devletleri 26
Amid (Diyarbakır) 16
Amur nehri 75
An Lu-shan isyanı 64
Anado 143
Anadolu 2, 6, 57, 61, 97, 113,
117, 122, 144, 145, 150, 156,
183, 243
Anatolios barışı 106
Anayasa 45
Andlar 111
Andronovo bölgesi 6
Andronovo insanı 8
Andronovo kültürü 2, 8
Andronovo kültürünü 8
anka 20
Ankara 117
Ant 100
Antakya 97
Antivar 194
Anuşirvân 18, 31, 117
Apar 110, 194
aplike 219
araba 177
Aral 6
Aral denizi 128
Aral Gölü 12, 98
Arap 123, 231
Arap hareketi 123
Arap harfli 195
Arap hücumları 124
Arap kaynakları 131
Arap kuvvetleri 123, 124
Arap ordusu 87
ARAP-HAZAR
MÜNASEBETLERİ 123
Araplar 123, 135
Arıkan 194
Arpad zamanı 115
arslan 224
Arslan Han Uygurları 71
Arslan il Türgü 92
Arzhan kurganı 58
Asgil 132
Askerî Mimari 82
Askerî şehirler 180
Asparah 130
Asparuh 134
Astana Mezarlığı 216

Asya 8, 26, 84, 94, 114, 158,
203, 211, 242, 243
Asya Hun 129, 237
Asya Hun imparatorları 201
ASYA HUN IMPARATORLUĞU
12, 117
Asya Hun tanhüsü Mo-tun 232
Asya Hunları 84, 90, 199, 233
Aşağı Dnyeper 154
Aşağı İtil 133
aşı boyalı 77
at 8, 18, 58, 77, 78, 115, 149,
158, 173, 201, 209, 224, 228,
231
at eti 77
at koşum takımları 84
at koşumları 148
At yarışları 173, 206
At-Pazarı Şehri 183
Atakam 194
Atalar kültürü 168, 199
ateş 168
ateş kuleleri 237
atıcılık 206
atletizm 209
Attila 97, 98, 100, 106, 194, 232,
237, 241, 243
Attila'nın sarayı 100
Attila'nın Şahsiyeti 100
Aurel Stein 219
av köpeği 138
Avar 110, 113, 114, 194, 201,
239
Avar devleti 115, 134
Avar hakani 201
Avar kağanı 113
AVAR KÜLTÜRÜ 114
Avar mezarı 114
Avar ordusu 113
Avar Türkçesi 194
Avarlar 6, 23, 110, 111, 112,
113, 115, 118, 148, 156, 231
AVARLAR'IN AVRUPAYA
TESİRLERİ 115
AVARLARDA SANAT 114
AVARLARIN DİLİ 194
avcılık 206
Avesta 1
avlu 184
Avrupa 2, 6, 16, 26, 96, 97, 100,
108, 126, 154, 158, 233, 239
AVRUPA HUNLARI 94, 114, 194,
204, 233
AVRUPA HUNLARI
KÜLTÜRÜ 99
AVRUPA HUNLARINDA SANAT
106
Avrupa milletleri 45
Avrupa tarihi 106
Avrupalı 194, 226
avul 184
ay 168, 199
Ay-Sabar 119
ay-yıldız 22
Ayasofya Kütüphanesi 241
Aybars 194

aygücü (başbakan) 45
Az 45
Azak 111
Azak denizi 99
Azerbaycan 2, 6, 122, 123, 124,
155
Azerbaycan Atabeyliği 155
Azerbaycan valisi 124
Azlar 41

baba 203
Baga 88
Baga Kagan 32
Baga Tarkan 88
bagan 194
Bagatur 35
Bağa Tarkan Tu-lu grubu 89
Bağdat 115
Bağdat 133
Bağlama 241
Bahaettin Ögel 243
Bahan 135
baharat 142
baharat yolu 20
bahçe 184
bahçeler 77
bakan 88
Bakır-balık 183
Bakşi 240
bal mumu 142
Balak 117
Balalık Tepe 213
Balamir 96
balbal 55, 168, 201
Balballar 116
balçık 77
balık 115, 183, 185
balık-beği 184
Balkan seferi 98, 106
Balkan yarınması 137
Balkanlar 2, 6, 97, 106, 111, 113,
129, 134, 144, 145, 150
Balkanlara 106
Balkaş Gölü 154
Baltık denizi 99
Ban 115
banka 78
barbar 234
bark 54, 55
Barotala nehri 86
Bars bey 89
Barsula 132
Basar-aba 156
Basarabya 156
Basık 97
Basmıl 44, 45, 63, 185
Basmillar 41, 92
Basmıl kaganı 63
Basmiller 63
baş buğ 88
Başbuğ Kurt 128
Başkırça 203
Başkumandanlık Meydanı

- Muharebesi 236
Baştarna 99
Bat-Bayan 130
Batı Avar ülkesini 136
Batı Avrupa 97
Batı Gotları 96
Batı Gök-Türk 32, 122, 152
Batı Gök-Türk Devleti 32, 35
Batı Gök-Türk Hakanlığı 141
Batı Hun devleti 98, 99, 100
Batı Roma 97, 98
Batı Roma İmparatorluğu 98, 100
Batı Sibirya 117, 118, 154
batı teginler 32
Batı Türk devri üslûbu 215
Batı Türkistan 2, 31, 75, 95, 106, 211
Batı Wei devleti 29
Batı Weileri 24
Batu Han 133
Bayan 114
Bayan Hakan 112
Bayat 203
Bayavur 100
Bayın 44
Bayırku 45
Bayırku isyanı 41
Bayırkular 41
Baykal Gölü 6, 12, 190, 208
bayrak 234
Bedehşan 18
Beğ-şehri 183
Belencer 118
Belgrad 106, 112, 136
Besarabya 134
Beslenme 173
Beş sülâle devri 70
beş Tou-lu grubu 86
Beş-oğur 99
Beş-balık 71, 86, 92, 183, 244
Beş-balık bölgesi 89, 93
Beş-balık şehri 91
Beta 80
Bey 180
Bezeklik 81, 213
Bezeklik mabetleri 81
Bezeklik mağara tapınakları 81
bıçak 234
Bilge Kagan 44, 54, 92, 186, 190, 215, 244
Bilge Kül Kadır Han 93
binicilik 206
Binyang 26
Bizans 31, 97, 98, 106, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 122, 123, 124, 130, 134, 135, 137, 139, 142, 144, 153, 155, 234, 238, 239, 243
Bizans entrikası 150
Bizans hududu 111
Bizans içleri 122
Bizans İmparatoru 136
Bizans ittifakı 31
Bizans kaynakları 131, 150, 195, 231
Bizans kuvvetleri 154
Bizans kültürü 137
Bizans ordusu 112, 239
Bizans sarayı 127
Bizans ticaret yolu 124
Bizanslılar 31, 231, 237
Bleda 97, 98
Boarık 117
bod 159
Bodun 163, 164
bodun (millet) 45
Boğaziçi 113
Bolcu savaşı 89
Boncuk 194
Borguy 245
Boris 138
Boris Han 137
boru 245
Boy 159, 164
boy (ok) 45
boya 142
Bozkır 55, 75, 170, 173
Bozkır halkı 114
bozkır hayatı 177
bozkır insanı 76, 159
bozkır kavimleri 84
Bozkır Kültürü 25, 77, 106, 116, 158, 159, 228
BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN ANA HATLARI 158
Bozkır sanatı 20, 115
Bozkır sistemi 234
Bozkır Türk devletleri 166
Bozkır Türkleri 235
Bozkırlar 158
bozkurt 76
Bozuk 241
Böğü Kagan 65, 67
Böğü, kagan 64
börk 176
Brahmacılık 192
Brahmi 192
brakisefal 8
Britanya 100
bronz 216, 223
Bronz Devri 8
Buddha mabedi 31
Buddha 81, 214, 216
Buddha heykelleri 25, 26, 81
Budist 18, 20, 22, 25, 80, 168, 214, 216
Budist ikonografi 26
Budist Kanunu 227
Budist külliye 77
Budist külliyesi 227
Budist mabetler 244
Budist mabetler 77
Budist manastırı 227
Budist mimari 81
Budist rahib Song-Yun 20
Budist tapınaklar 79
Budist türbeler 77
Budistleşme 41
Budizm 24, 25, 31, 79, 168, 204, 213
Bugu 45
buğday 75
Bük-i Türkî 245
Bulgar 75, 113, 115, 117, 130, 132, 134, 135, 137, 138, 239
Bulgar dili 195
Bulgar Hanları 195
Bulgar İli 133
Bulgar şehri 133, 134
Bulgar tarihi 133
Bulgar tüccarı 132
Bulgar Türkleri 135
Bulgar ülkesi 131
Bulgar-Rus münasebetleri 133
Bulgarca 131
Bulgaristan 134, 135, 137
Bulgarlar 6, 99, 129, 132, 135, 156
BULGARLARIN DİLİ 194
Bulgarların Torunları 134
Bumın 29, 31
Burdas 132
Burgond 100
Burgonya kralı 241
Burkancılık 192
Burtas 132
Buselik Dörtlüsü 242
Buyruk 88
buyruk (bakan) 45
büyük Avar Devleti yıkılıyor 136
BÜYÜK BULGAR DEVLETİ 128
Büyük Bulgarya 128
Büyük Bulgarya devleti 123
Büyük Charles 113
Büyük Çekmece 98
Büyük Hun İmparatorluğu 94
C. Claudianus 231
cami 126, 133
camiler 132
Cami'ü't Tevarih 197
Campus Muariacus 98
Causus 171
Cebe 133
ceket 173, 231, 239
ceket-pantolon 176
Cengiz 182, 185
Cengiz devleti 70
Cengiz Han 75, 239
Cengiz Han'ın orduları 133
Ceyhun nehri 17
ceza 168
Ch'ang-an 24, 64
Ch'e-pi 37
Ch'i sülâlesi 24
Ch'i'ler 31
Ch'i-min 33, 35
Ch'ieh-t'e-hou 13
Ch'in hanedanı 23
Ch'in Sülâlesi 12
Ch'u-lo 34
Ch'u-lo (Tardu'nun torunu) 35
Ch'u-lo Kagan 35
Chih-chih 6, 14, 94
Chin-ling dağları 77
Chou 31
Chou sülâlesi 24
Cim 140
Cin 95
cirit 173, 206, 209
Civitas Avarorum 194
Comania 154
Constantinus 123, 127, 135
Csongrad mezarları 108
Cungarya 211
Cura 241
cadır 18, 20, 55, 61, 81, 82, 115, 223
Çağatay 71
Çakan 144
Çalap 203
çangarak 59, 61
Çangolar 156
çanta 233
Çaplak-Tepe 20
Çar 138
Çar Asen 156
Çargâh Beşlisi 242
Çarçın 106
çatı 82
Çavuşlar 134
çay 231
Çeremiş 99, 130
Çerkez Kölemenleri 156
çevgen 209
Çiçek 123
Çiğil 185
Çik kavmi 64
Çikler 41
Çin 6, 8, 12, 13, 14, 16, 19, 23, 24, 25, 26, 29, 32, 34, 35, 39, 41, 64, 65, 67, 70, 71, 75, 77, 81, 84, 88, 106, 122, 124, 173, 184, 194, 197, 204, 206, 207, 227, 230, 233, 237, 238, 239, 242
Çin başkenti 41
Çin devleti 31
Çin devletleri 31
Çin elçisi 244
Çin entrikaları 32, 34, 37, 41
Çin esareti 37
Çin generali 16
Çin hegemonyası 86
Çin himayesi 14
Çin imparator kızları 70
Çin İmparatorluğu 86, 87, 89
Çin imparatoru 64, 65, 67, 201
Çin imparatoru Kao-ti 234
Çin inparatoru Vüti 244
Çin kayıtları 201
Çin kaynakları 84, 122, 194, 197, 206, 208, 228, 243, 244
Çin kültürü 25
Çin mimarisi 54
Çin mitolojisi 55
Çin musiki 243

Çin ordusu 173, 239
Çin sanatı 25, 225
Çin sarayı 65, 88
Çin Seddi 2, 12, 23, 230, 238
Çin seferi 65
Çin sınırı 33, 183
Çin siyaseti 16
Çin taarruzu 86, 91
Çin tabiiyeti 16
Çin tarihçileri 241
Çin tarihi 203
Çin Tarihi 241
Çin yıllıkları 192
Çince 12, 203, 227
Çince kitabe 186
Çinli 32, 207
Çinli askeri valiler 16, 37
Çinli casus 41
Çinli gelin 64
Çinli general 64
Çinli generaller 40
Çinli kumandan 70
Çinli memurlar 25
Çinli prens 242
Çinli Prenses 69
Çinli prensesler 13
Çinli rahip Hsüan Tsang 243
Çinliler 12, 13, 14, 23, 32, 34, 35, 41, 70, 82, 95, 201, 207, 242, 243, 244
çinleşme 24, 25
çizme 173, 176, 239
çoban 8, 142
çobanlık 173
çokto mevkii 44
Çolman 130
çor 88, 142
Çorpan 122
Çorup 155
çöğen 209
Çu havalisi 16
Çu nehri 64
Çud 99
Çukurova 97
Çuluk 194
Çunu 194
Çuvaş dili 195
Çuvaş lehçesi 195
Çuvaşça 195

dağ 24, 199
dağ keçisi 211, 219
Dalmaçya 113
damgalar 211
danışma kurulu 170
Danışma meclisi 227
dans 244
darı 75
Daryal 96
Datong şehri 25
davul 170, 244
Dede Korkut 197
Delhi sultanlığı 238

Delhi Türk Sultanlığı 156
demir 28, 77, 84, 114, 158, 177, 199, 223
Demir Dağı 207
Demir Kapı (Temir Kapı) 40
Demirci 177
Dengizik 98, 194
deniz 199
Derbend 96, 122, 123
deri 75, 106, 133, 173
Destanlar 75, 196, 241
Deşt-i Kıpçak 134, 154, 155
devlet 115, 163, 167
Devlet Başkanı 170
devlet meclisi 45
devlet teşkilatı 159
dış politika 89
dışkale 82
dil 186, 191, 195
din savaşları 113
Dini inanç 168
Dinyeper 112, 123, 142
Dinyeper havalisi 150
Dinyeper havzası 127
Dinyester ırmağı 113
divanhane 81
Divanü Lûgat-it Türk 196
Dnyeper Kumarları 155
Dnyeper nehri 106
Dnyeper vadisi 106
Dnyester 143
Dobruca 134
doğancılık 206, 209
Doğu Anadolu 96, 97
Doğu Avrupa 117, 120, 124, 125, 129, 131, 151
Doğu Gotları 96
Doğu Gök-Türk 32, 33
DOĞU GÖK-TÜRK DEVLETİ 32, 34, 35
Doğu Macaristan 136
Doğu Pamirler 211
Doğu Roma 98
Doğu Türkistan 2, 67, 81, 211, 213, 215, 216, 219, 243
Doğu Weileri 24
Doğu-balık 183
doğum 168
Dokuz Tatarlar 64
dolap 177
Domuz 8, 173
Don 121, 127, 155
Don boyu 126
Don bölgesi 143
Don havzası 106
Don nehri 6, 125, 142, 150, 155
Don-Denets 154
Don-Kuban bölgesi 140
Don-Kuban mevkii 142
Donanma 113
doru 234
Doulo sülalesi 128
Drava havzası 137
duvar resimleri 214

Ebinor 86
Ebû'l-Gazi Bahadır Han 197
Edebiyat 75
Edirne 97, 137, 144
ediz ev 80
Efrasyab 196
efsaneler 75
Eftal (Abdel) 16
Eftalit 110
Ege 144
eğri kesim 223
Eis ton Avarina 194
ejderha 115
El Sanatları 177
El-Cahiz 231
Elbe 112
elbise 18, 77, 176
elçi raporları 76
Emevi 87
Emevîler 124
endonezya 242
Endülüs Emevi devleti 126
entrika 69
Erdel 136
Ergenekon destanı 197
erkin 45
Ermanarik 96
Ermeni 117, 122
Ermenia 123, 124
Ermenia vilayeti 124
Ermenistan 117, 124
Ernek 194
Ertim 142
Erzurum 97
Esik 57
Esik kurganı 58
ESKİ BULGAR SANATI 138
ESKİ TÜRK DİNİ 199
ESKİ TÜRKLERDE ŞEHİR VE ŞEHİRCİLİK 178
Eski Yunan 159, 235
Eskişehir 88
esnaf 184
Espereh 134
Est 99
Estrangelo 192
Eszek 112
Eşkam 194
et konservesi 171, 233
ev 77
Evlâtlık verme 78
evlenme 13, 18, 70, 159
Evler 184
eyer 108, 231, 233
eyer kaşı 85
eyer örtüleri 219
Eyyûbi Devleti 156
Eyyûbiler 156

faiz 78
Farsça 157, 183, 197, 241
fazilet 167
Feng-ch'eng Kagan 67

Fengxian 26
Fergana 14, 92
Ferganalılar 14
Feridun 1
Fertö vilayeti 145
fetret devri 123, 129
Filibe 98, 137
Filistin 113
Fin kabileleri 142
Fin kavimleri 123
Fin-Ogur 117, 125
Fin-ogur boyları 99
Fin-Ogurlar 130
Firuz 16
Fokas isyanı 112
Frank 100, 113
Franklar 112, 136, 137
fresk 241
fresko 55, 81
freskolar 26
futbol 206
futûhat 167

G. Feher 235
Gagauz Türkleri 151
Galya 97, 98, 100
Gandhara üslûbu
garnizon 180
Garuda 149
general Ho K'ü-ping 238
Gepid 100
Gepid kralı 98
Gepidler 112
Germen 97, 100, 115
Germen kavimleri 100
Germenler 98
Germenya 100
geyik 211, 219, 224
Giyim 173
Gobi Çölü 13, 67
golf 209
Got 100
Gotlar 98, 239
göç 76, 86, 197
göçebe 226
Gök dini 203
gök görüntüsü 199
Gök Tanrı Dini 201
Gök-Bulak 59
Gök-Tanrı 126, 199
Gök-Tanrı Dini 168
I. GÖK-TÜRK DEVLETİ 28, 32, 90
I. GÖK-TÜRKLERİN SOYKÜTÜĞÜ 46
Gök-Türk 2, 20, 31, 32, 37, 45, 54, 55, 79, 83, 84, 116, 122, 125, 183, 186, 207, 213, 215, 239
Gök-Türk alfabesi 145
GÖK-TÜRK ÇAĞINDA ORTA ASYADA ARKEOLOJİK BULUNTU YERLERİ 53

Gök-Türk Devleti 30, 31, 32, 37, 38, 39, 44, 86, 123, 131
Gök-Türk Devleti kuruldu 29
Gök-Türk devri 211
GÖK-TÜRK DEVRI MEZAR KÜLLİYELERİ 54
Gök-Türk ekonomisi 45
Gök-Türk halkı 37
Gök-Türk İmparatorluğu 131
Gök-Türk kitâbeleri 180
GÖK-TÜRK KÜLTÜRÜ HAKKINDA 44
Gök-Türk orduları 244
Gök-Türk prensi Ch'i-min 32
Gök-Türk ülkesi 37
Gök-Türk yayları 233
Gök-Türk yazısı 168
Gök-Türkler 18, 28, 29, 31, 37, 57, 63, 110, 118, 129, 199, 232, 233, 239, 244
GÖK-TÜRKLERDE MUSİKİ 244
GÖK-TÜRKLERİN FETRET DEVRİ 37
gökten inme 76
göl 199
gömlek 231, 239
Gördes düğümü 219
gözetleme kuleleri 82
Grek tacirleri 106
grifon 115
Gupta Devleti 17
Guyang 26
gülle atma 173, 206, 209
gümrük 75
gümüş 77, 223
güneş 168, 199
Güney Hun toprakları 16
Güney Hunları 16
Güney Kazakistan 16
Güney Macaristan 114
Güney Özbekistan 211
Güney Rusya 145, 150, 153
Güney Sibirya 2, 16, 75
Gürcistan 122
Gürcü krallığı 155
Gürcüler 155
güreş 159, 173, 206, 209
Gyula Laszlo 115

H
Hakan 18, 168, 180, 182, 201
hakan çadırı 170
hakan sarayları 241
Hakanus 124
Hakanus unvanı 124
Halep 2
halı 61, 170, 219
Halı ve Diğer Dokumalar 219
Halife 132
Halife Harun Reşid 124
Halife I. Velid 123
halife Nasır Lidinillah 237
Halife Osman 123
Halk 164, 165

hamam 75, 133
han 89, 138, 163, 170, 180, 182
Han imparatoru Wu-ti 238
Han sülalesi 12, 13
Han Sülâlesi 16
Han-balık 182, 183
hançer 84
hanedan 32
Harezmi 55, 122, 126, 132, 133
Harezmi-ti ticaret yolu 125
Harezmi 125
Harezmişahlar 155
Hatay 241
Hatay Seyyahatnamesi 241
Hatay Türkleri 241
Hatun 45, 114, 170
Hatun orduları 180
Hatun-balık 183
hayvan motifleri 78
hayvan üslubu 116
Hayvan üslûbu 9, 114, 211, 223, 225
Hayvan Üslûbû 84
Hayvancılık 173
Hazar 75, 124, 131, 239
Hazar başkenti Belencer 123
Hazar denizi 6, 16, 94, 97, 131
Hazar devleti 118
Hazar hakani 123, 124
Hazar Hakanlığı 120, 123, 125, 126
Hazar harekâtı 123
Hazar ili 132
Hazar Leon 123
Hazar mimarisi 127
Hazar ordusu 125
Hazar prensesi 124, 134
Hazar prensesleri 123
Hazar sanatı 127
Hazar toprakları 124
Hazar ülkesi 121, 127
Hazar yabgusu 122
Hazar-Macar münasebetleri 125
Hazar-Rus münasebetleri 124
Hazar-Uz 140
Hazarlar 113, 120, 123, 124, 126, 129, 130, 131, 132, 142
Hazarlarda Din 126
HAZARLARDA SANAT 127
He-nan 23
Heh-nan 24
Heh-pei 23
Helenistik 213
Henan eyaleti 26
hendek 82, 184
Herakleios 113, 122, 130, 239
Herat bölgesi 17
Herodotos 1
Herul 100
heykel 25, 26, 54, 55, 84, 215, 216
hırsızlık 171
Hırvatlar 115
Hitay 241
Hitay (Ki-tan, Liao)'lar 70
Hind 1, 20, 204

Hind-Avrupaî 241
Hindistan 6, 20, 35, 156
Hindû 238
hizmetçi 13
Ho-lo-shih çor 86
Ho-sa (Hazar Tegin) 69
Ho-sa Tegin kagan 69
Hoca Gıyâsüddîn-i Nakkaş 241
Hoço 71, 213
Hoço şehri 79
Hoço şehrinin surları 81
Honorio 98
Horasan 2, 133
Hoten 16, 17, 213, 216
Hristiyan 124, 204
Hsi 70
Hsien-pi 95
Hsien-pi'ler 16, 23
Hu Tegin 69
Hu-han-ye 14
Hu-t'u-erh-shih 14
hububat 75, 133
hukuk vesikaları 76, 78
Hun 1, 6, 8, 12, 16, 55, 96, 97, 194, 213, 215, 219, 233, 244
Hun başlığı 239
Hun birliği 14
Hun boyu 23
Hun çocuğu 231
Hun devleti 14, 97
Hun elçi heyeti 231
Hun gençleri 243
Hun göçü 95
Hun İmparatorluğu 197
Hun İmparatoru 243
Hun kızları 243
Hun kitleleri 96
Hun kurganları 228
Hun ordusu 98
Hun prensleri 13, 223
Hun sistemi 238
Hun süvarisi 228
Hun Türkleri 241
Hung 25
Hung II 25
Hunlar 6, 12, 13, 14, 16, 24, 57, 61, 96, 97, 100, 106, 114, 130, 199, 239
HUNLARDA MUSİKİ 243
HUNLARIN DİLİ 192
Hunlu 228
Husrev Dihlevî 238
Hükümdar 82
hükümdar sarayı 79, 81
hükümdar kalesi 77
hükümdar saraylarında 245
Hükümlanlık 164, 166
Hüseyin Sadettin Arel 242

I
İrk Bitig 186
irmak 199
ırza tecavüz 171
Isık Göl 86, 92, 93, 141, 243

Isık Göl-Balkaş 141
Isık-Göl 59
İslav 159
ışıklı (vızıldayan) oklar 233
İşbara 32
ışktan olma 76
İtî 242

i
İbn-i Fadlan 133
İbn-i Fadlan seyahatnamesi 133
İbn-i Rusta 132
İbrahim Kafesoglu 230
İbranice 126
İç Asya 6, 16, 55, 75, 127, 148, 210, 211, 213, 224
iç çamaşı 176
iç kale 183
İç Moğolistan 224
İçkale 81, 82
idam 18, 171
İdikut Uygurları 71
İdil 142
İdil Bulgarları 123, 154
İdil Bulgarları devleti 130
İgor Destanı 155
II. GÖK-TÜRK DEVLETİ 38, 88, 89, 91
II. GÖK-TÜRK DEVLETİ KAGANLARI 47
II. Gök-Türk Devleti kuruldu 37
iktidar 166
İktisadî Hayat 173
il 44, 163, 164, 165, 166
il (devlet) 45
İl (Hsieh-li) 34
İl Kagan unvanı 29
İl-Deniz 155
İlek 98, 194
İlhanlı 57
İli havzası 141
İli nehri 86, 88, 94, 117
İliger 117
ilteber 45, 170
İlteriş 41
İlteriş Kagan 38, 39
İmparator Konstantinos Koprinimos 135
imparator Leon Phylosophos 239
İmparator Shih-huang-ti 238
inci dizisi motif 22
İnel 41
ipek 18, 75
ipek elbise 20
İpek yolu 18, 19, 35, 75, 213
İpek Yolu ticareti 70
İran 1, 6, 16, 17, 18, 31, 35, 106, 111, 112, 131, 196, 197, 204
İran ordusu 113, 235
İran Yaylası 241
İranlılar 18, 117, 118, 234
İrlanda 242
İrnek 98, 194

- Irtiş 92
Irtiş boyları 119, 152
Irtiş bölgesi 92
Irtiş nehri 91
Irtiş Tatarları 118
İskandinav 106
İskandinavya 100, 106, 122, 124
İskender 197, 213
İsker nehri 134
İskit 1
İslâm 75, 84, 117, 122, 123, 124, 126, 154, 164, 245
İslâm dini 132
İslâm dünyası 35
İslâm kaynakları 124, 196, 231
İSLAM ÖNCESİ DEVİRDE
TÜRKLERDE
SPOR 206
İSLAM ÖNCESİ DEVİRDE
PLASTİK SANATLAR 210
İSLAM ÖNCESİ DEVİRDE
TÜRK MUSİKİSİ 240
İSLAM ÖNCESİ TÜRK
TOPLUMLARINDA TÜRK EL
SANATLARI 219
İSLAM ÖNCESİ TÜRK
TOPLUMLARINDA
İLİM 226
İslâm öncesi 166, 170, 171, 177, 209, 227
İSLÂM ÖNCESİ TÜRKLERİN
KONUŞTUĞU
DİL 186
İslâm tüccarı 132
İslâmî müesseseler 132
İslâmiyet 55, 185, 196, 204, 209, 215, 219, 224, 225
İSLAMİYETTEN ÖNCEKİ TÜRK
SANATINDA HEYKEL VE
KABARTMALAR 215
İspanya 97
İstanbul 31, 98, 122, 123, 129, 137, 142, 144
İstanbul kuşatması 113
İstanbul surları 230
İstemi 31, 32, 110
İstemi Yabgu 31
İstiklâl 164
işaret kalesi 77
İşbara Kagan 207
İşim-Tobol 152
İtalya 97, 100, 113, 239
İtalya seferi 98
İtalyan 157
İtil 95, 96, 121, 123, 131
İTİL (VOLGA) BULGAR
DEVLETİ 130
İtil Boyu 131
İtil Bulgarları 133, 150
İtil Bulgaryası 156
İtil nehri 96, 97, 99, 106, 121, 122, 131
İtil-Don nehirleri 117
İtlaya 98
İzgil 45
İzmir Beyi Çakan 144
İzzeddin Ay-beg 156
J
Japonya 242
Jen-mei 70
Jen-mei Kagan 70
Jen-yu Kagan 70
Juan-juan 23
Juan-Juan Delveti 16, 110
Juan-juan hükümdarının kızı 29
Juan-juanlar 28, 29
Justinianos 111, 112, 117, 123, 134
K
kabartma 26
Kabil 17
kabile hayatı 115
Kadın 159
Kadırgan 8
kadim 203
kadir 203
Kafkas dağları 99
Kafkaslar 2, 6, 96, 97, 117, 123, 126, 127, 128, 131, 133, 145, 154, 155, 156
Kafkasya 111, 130
Kagan 65, 88, 170
kagan Mukan 31
kağan damgası 55
kağıt 214
kale 14, 20, 81, 97, 119, 127, 138, 180
kale-şehirler 180
kaleler 180
Kalka çayı 133
Kalka Savaşı 156
kalkan 170, 171, 177, 234
Kam 240
kama 116, 123, 130, 131
Kama muntıkası 131
Kaman 134
Kan-chou 67
KAN-CHOU UYGUR
DEVLETİ 69
Kangar 142
Kansu 2, 6, 38, 216
KAO-CH'ANG 71
Kao-ch'e (yüksek tekerlek) 62
Kapan 142
Kapçal 84
Kapgan 39, 89
Kapgan Kagan 41, 89, 91
Kapı 183
Kapkan 194
kaplan 224
kaplumbaga 55, 82, 186
kar 77
Kara 30
Kara Hoto 213
Kara Kağan 30, 32
Kara Türgiş Devleti 88, 89
Karabalgasun 76
Karabalgasun kitabesi 76
Karabey 142
karaçam 57
Karaçaylar 126
Karaçuk dağları 20
Karadeniz 6, 31, 98, 99, 111, 122, 123, 125, 126, 134, 142, 144, 145, 153, 156
Karahanlı 93
Karahanlılar 89
Karahıtaylar 84
Karaim Türkleri 126
Karakurum Dağları 13
karargâh 18
Karasuk Kültürü 8, 211
Karaşar şehri 89
Karaton 97
Karay mezhebi 126
Kardam Han 135
Kargan 142
kargı 171, 234
Karğu 82, 237
Karguy 82
karizmatik 166
Karlık 45, 63, 87, 93, 141, 185
Karlık kabilesi 67, 92
Karlık bölgesi 75
Karlık Devleti 93
Karlık Devleti kuruldu 88
Karlık yabguluğu 93
Karlıklar 63, 64, 90, 91, 92
Karpas dağları 97
Karpas havzası 108
Karpaslar 112
kartal 224
karyola 177
Kaşgar 14, 16, 17, 24, 71, 92, 243
Kaşgarlı Mahmud 196
Katta 106
kavimler göçü 96, 97, 100, 106
kaya 199, 210
Kaya Resimleri 210, 211
Kayak 84
Kayakçılık 208
Kayalı Irmağı 155
kayın ağaçları 25
Kayseri 117
Kazakistan 6, 8, 57, 58
Kazan 2, 134
Kazan Hanlığı 134
Ke-k'un 84
keçe 20, 57, 61, 173, 219, 223
keçe örtüler 223
keçe seccade 170
Kelteminar Kültürü 55
Kem Irmağı 243
Kem nehri 64
Kem vadisi 211
kement 171, 234
kemer 114, 116, 138
kendir 173
Kenger 142
Kengeşçi 227
Kenkol 106
kent 82, 185
kent beği 184
keramik 77, 84
kerege 59, 61
kerpiç 75
kervan yolu 122, 131
keş 233
Keşmir bölgesi 35
Keyhüsrev 196
khakan 18
kılıç 84, 108, 114, 166, 171, 177, 199, 234
Kılıç Arslan 237
kılıç bağlama 116
kırmızı 173, 209, 228, 231
Kıpçak 134, 156
Kıpçak bozkırları 156
Kıpçaklar 126, 133, 152, 157
kır 234
Kırgız 45, 67, 208
Kırgız yenilgisi 69
Kırgız isyanları 64
Kırgız Türkleri 31, 208
Kırgız zaferi 67
Kırgızlar 14, 40, 41, 69, 84, 85, 185, 211, 231
KIRGIZLARDA SANAT 84
Kırlgankale 213
Kırım 2, 126, 157
Kırım yarımadası 155, 156
kısırak sütü 173
kış-lak 178
kışlık 75
Kızıl 81, 213
Kızıl Dağ 81
Kiev 124, 154, 155
Kiev bölgesi 124, 150
Kiev knezi Vlademir 150
Kiev Rusyası 142, 150
Kiev şehri 150
Kiev-Rus Knezliği 124
kilim 61
kilise 126
Kimekler 152
Kinell 133
Kıtanlar 39
Kitap basma sanatı 168
Kiyef Rus prensi Svyatoslav 239
Knez Igor 142
Knezler 124
Kobrat 128
Kobratos 128
Koça 243
Koço 79, 80, 81, 244
Koço musikisi 244
Koço şehri 244
Konfüçyanizm 24, 25
Kong-yue şehri 88
Konserve 233
Konya 117
Kopen mezarları 84
kopuz 77, 241
Kore 12, 31
Koreliler 35
korganlar 180
Koruma duvarı 184

Koş-Gumbaz 81
 Koşo Tsaydam gölü 190
 koşum takımı 114
 koşum takımları 228
 kotuz 170
 Kouna-char 88
 Koy-Kınlıgan Kale 213
 koyun 173
 Kögmen 211
 Köncek 155
 köpek 115
 Köpürge 244
 kösele 75
 köşk 79, 81, 82
 köşkler 137
 Ku-ça 67
 Kua 70
 Kuad 100
 Kuban 96, 121, 155
 Kuban bölgesi 125, 126, 154
 Kuban Bulgarları 195
 Kuban havzası 125
 Kuban nehri 117
 kubbe 77
 Kuça 17, 24, 213, 216, 243
 Kudirge petroglifleri 211
 Kudirge 59
 Kudüs 97
 Kuei 23
 kule 77, 83, 183
 kuleler 82
 Kuman 126, 150, 152, 155, 156, 157
 Kuman başbuğu Boluş 153
 Kuman Türkleri 144, 239
 Kuman Türkü 155
 Kuman-Kıpçak 6
 Kuman-Kıpçakça sözlük 157
 KUMAN-KIPÇAKLAR 152
 Kumanlar 133, 144, 145, 150, 154, 155, 156, 234
 kumaş 142, 223
 Kumtura 213, 216
 kurban 25
 kurban kazanları 108
 kurban sunağı 55
 Kurgan 55, 58, 106, 168, 180, 201, 215, 219
 Kurganlar 57
 Kurmuş 135
 Kurmuş Han 135
 Kursık 97
 kurt 76, 128, 130, 211, 237
 kurt başı 170
 kurt başı sancak 32
 Kurt Oyunu 236
 kurt rehber 76
 kurttan türeme 24, 76
 kurttan türeme efsanesi 197
 Kurtuba 126
 Kurum Han 135, 136, 137, 138
 Kut 166
 Kutadgu Bilig 166
 Kutay 241
 Kutlu dağ 76
 Kutlug 37, 38

Kutlug Bilge 67
 Kutlug-balık 183, 185
 Kutluk Bilge Kül Kagan 63, 64
 Kutrigur 194
 kutsal kitaplar 168
 kutsal orman 25
 Kuvratos 128
 Kuzey Afganistan 2, 35
 Kuzey Afrika 97
 Kuzey Çin 28, 31
 Kuzey Denizi 112
 Kuzey Hindistan 17, 18
 Kuzey Hun Devleti 16
 Kuzey Hunları 16
 Kuzey İtalya 98, 112
 Kül Tigin 39, 40, 44, 54, 55, 186, 190, 201, 215, 232
 Kül Tigin yazıtı 186
 Külbey 142
 Külçor 89
 Külçur 89
 Külliye 55, 77, 79
 kült 85
 Kül Tigin mezar külliyesi 54
 Külüg Bilge 65
 kümbet 57
 Kün-han 16
 Kün-Sabar 119
 Kündü 125
 Kür 155
 Kürdili Çargâh 242
 Kürebir 69
 kürk 75, 106
 Kürk Yolu 75

lambdaizm 194, 195
 Lao-shang 13
 Laszlo 115
 Latin 100
 Latin yazarları 233
 Lâtinçe 157
 Lebinium 145
 Lebunium Savaşı 154
 Lehistan 155
 Leon 123
 leviratüs 18
 Liang chou 67
 Liu-tsung 23
 Lo-yang 25, 64
 Lo-yang şehri 23
 Lon-gmen 25
 Lon-gmen (Lungmen) 25
 Longmen mağaraları 26
 Longobard 100
 Longobardlar 112
 Lop-nor 219
 lotus 114, 214
 lotus kubbe 81
 Lou-Lan 219
 Luoyang şehri 26
 Lüleburgaz 98

Mani rahibi 70
 M.Ö. yapılan Türk Göçleri 6
 Ma-i 201
 mabet 26
 Macar 114, 115, 239
 Macar Arpad hanedanlığı 125
 Macar dili 156
 Macarca 195
 Macaristan 112, 114, 143, 145, 150, 155, 156
 Macaristan Millî Müzesi 114
 Macarlar 6, 115, 125, 130, 140, 142, 233
 Madara 138
 Madara kasabası 137
 maden 106, 127
 madenci 177
 madencilik 75
 Madenî eserler 223
 Magi/Amgi kurgan 180
 Magna Bulgaria 128
 mağara 24, 81, 199, 210, 214
 mağara tapınakları 25, 26, 213
 makam 242
 Makedonya 112, 145, 150
 Malamır 137
 Malatya 97
 Malazgirt 236
 Malazgirt savaşı 144
 Maliye 75
 manastır 79
 mancınık 234
 Mani 192
 Manicilik 192
 Maniheist tapınak 79
 Maniheizm 70, 79, 168, 204, 213, 215, 227
 maniheist 168
 Mao-tun 12, 13
 Margos barışı 106
 Margus şehri 231
 Markoman 100
 Marmara 144
 Marmara sahilleri 144
 Maroş nehri 137
 masa 177, 231
 mask 55
 Mau-balık 183, 185
 Mauriacus 239
 Maverâünnehir 6, 16, 87, 94
 Mayatsko şehri 127
 Mayemir kültürü 8
 Mazdek isyanı 17
 meclis 89, 170
 Meclisler 170
 Medler 196
 Meglano-Ulah 145
 melekler 168
 Mengen 115
 Mengli 71
 Merâğah Abdülkadir, 242
 Meriç nehri 144
 mermer 216
 Merya 99
 mescit 133
 Mesnevî 243

met 167
 Mete 197
 mevlâ 203
 Mevlânâ 243
 meyva bahçeleri 77
 mezar 55
 Mezar Anıtları 81
 mezar külliyesi 54
 mezar odası 57, 58
 mezolitik 211
 Mezopotamya 241, 242
 Mısır 2, 156, 196
 mızıka 243
 mızrak 108, 114, 138, 148, 171, 177, 234
 migfer 84, 234
 Mihiragula 17
 Mikhael 136, 137
 Milano 98
 Millet Kütüphanesi 241
 Minusinsk 2, 8, 224
 minyatür 215
 Miran 213, 216
 Mo-tun 129, 197, 201, 203, 232, 233, 234, 237
 Moğallar 239
 Moğol 8, 28, 75, 95, 110, 117, 133, 195, 204
 Moğol askeri 133
 Moğol imparatorluğu 84
 Moğol istilası 153
 Moğol Kitan'ları 40
 Moğol saldırısı 133
 Moğol tümeni 133
 Moğolca 203
 Moğolistan 2, 24, 204
 Moğollar 133, 155, 156
 Mohaç 236
 Mokrin köyü 115
 Moldavya 151
 moncuk 211
 Mongoloid 8
 Mordva 130
 Mordvin 99
 Moyen-çor 67
 Moyen-Çor Kagan 64
 Moyen-Çor kitabesi 76
 Moyençor 92
 Mu-junglar 23
 Mukan 30, 31, 32
 Mukan Kagan 31
 mumya 57, 168
 Muncuk 97, 194
 Murtuk 79, 213
 Murtuk "A" mabedi 80
 Murtuk vadisi 81
 Musevî 126, 204
 Musevî Hazar Türkleri 126
 musiki 226, 240, 241, 243, 244, 245
 musiki aleti 243
 musiki notası 241
 Musul-Kerkük 2
 mutfak 177
 Müslüman 124, 132, 134, 197
 Müslümanlar 245

müşavere meclisi 227
müzik 240
müzik aleti 77
müzikolog 242

N
Na't-ı Mevlânâ 242
Nagy - Szent Miklos hazinesi 145, 148
Nagy Szent - Miklos 195
Navarino 194
neft 234
neolitik 211
Neur 99
ney 244
Ni-shih-fu 37
Nibelungen destanı 100
Niğbolu 236
Nikephoros 136
Niş 106, 136
Niş şehri 106
nişan yüzüğü 98
Niya 213
Noin-Ula 223
Noin-Ula kurganları 58
nota 242
Novgorod knezi Igor 155
Novozogora 138
Nu-ship-pi 88

O
Ob 119
Ogan 203
Ogur Bulgarları 128
Ogur Türkçesi 134
Ogur Türkleri 99, 117, 125
Oğurlar 6, 14, 111
Oğuş 159
Oğuz 8, 45
Oğuz Destanı 196
Oğuz kabileleri 197
Oğuz Kağan destanı 196, 197
Oğuz şehirleri 20
Oğuz-name 197
Oğuzlar 6, 38, 39, 62, 141, 150
Oibars 194
ok 59, 61, 77, 84, 96, 159, 207, 231, 233, 239
ok uçları 108, 177
Oka 133
Oka Nehri 154
Oka-Sura 143
okçu 114
Oktar 97
Omurtag Han 137, 138
On iki Hayvanlı Takvim 226
On-ogur 99, 111
On-Ogur Bulgarları 113, 130
On-ok konfederasyonu 86
On-Uygur 62
Onegesios 232
Ongın ırmağı 199

onomastik 226
opak ev 61
Ordos 2, 6, 37
Ordos bölgesi 12
Ordos bronz eserleri 224
Ordos bronzları 9
Ordos eserleri 224
Ordu 75, 77, 89, 114, 122, 171, 180, 241
Ordu-balık 77, 182, 183
ordu-kent 81, 88
ordu-kentler 82
Orhun 45, 62, 211
Orhun âbideleri 201
Orhun bölgesi 6
Orhun kitabeleri 201, 203, 244
Orhun nehri 6, 44, 77
Orhun nehri vadisi 190
Orhun Yazıtları 37
orman 24, 199
Orta Asya 13, 18, 31, 37, 39, 45, 54, 55, 62, 67, 70, 71, 110, 114, 129, 131, 136, 138, 154, 156, 185, 196, 209, 211, 213, 215, 219, 225, 226, 243
Orta Avrupa 97, 100, 106, 112, 125, 134, 137, 201
Orta Doğu 106
Orta İtil sahası 130, 131
Orta Macaristan 113, 145
Orta Yunanistan 113
Orta-İtil 131
Ortodoks 126, 137
Osmanlı 79, 116
Osmanlılar 227
Ostiyak 118
Ostrogot 100
Ostrogotlar 96
otağ 77, 170
Otrar şehri 20
Otuz-Oğurlar 130
Ou-tche-le 89
Ozan 240

Ö
ölüm 168
Ön Asya 196
örgin 170
Ötügen 91, 92, 184
Ötügen Yaylası 92
Ötügen-beği 184
Ötüken 31, 33, 38, 41, 67, 84, 197
Ötüken bölgesi 6
Özü nehri 123

P
P'u-ku Huai-en 64
P'u-nu 14
P. Koslov 223
Pagoda 77, 80
Paleolitik 210

palmet 114
pamuklu kumaş 77
Pan 115
Pan Ch-ao 16
Pannonia 97, 108
pantolon 173, 231, 239
Papa Leon 98
Para 75, 78
Pavya 98
pazar yeri 182
pazarlar 78
Pazırık 243
Pazırık halısı 219
Pazırık kurganı 211, 219
Pazırık Kurganları 57, 58, 219
Pazırık yaylası 57, 58
Peçenek 6, 142, 143, 154, 239
Peçenek hücumları 125
Peçenekler 125, 140, 141, 142, 144, 145, 150
PEÇENEKLERDE SANAT 148
Pekin 38, 182
Peloponnes 113, 150
Pencikent 213
perde 231
Perescepine hazinesi 145
Pereyaslavl knezi 153
Pereyaslavl knezliği 155
Pers 1
Peşte 145
Petro 224
petroglif 210
Petroglifler 211
peygamberler 168
peynir 173
Phalanx sistemi 234
Pıçakçı-Tepe 20
Ping-cheng 25
Pliska 137, 138
Pliska şehri 138
Pokrovsk 106
Polinezya 242
polo 209
Polonya 126
Poltava 145
portre 77
post 61
Prens Igor 155
prens Honorio 98
Prens Hsien-an 65
prens Ning-kuo 64
Presiyan 137
Preslav 98, 137, 138
Presyaslav 136
Priskos 117
Prokopios 118
Properm dili 131
Proto-Bulgarca 195
Proto-Türk 215
Prut nehri 96
Pulat-Timur Han 134
pusu 172, 236
putlar 168

R
Radlof 196
rahip hücreleri 79
raks 240, 244
reflexe 233
Ren nehri 98, 100
resim 25, 26, 77, 215
Resim Sanatı 210
resmî mühür 171
Reşidüddin 197
ric'at 172
Roma 97, 108, 137, 159, 231, 235, 238, 239
Roma İmparatorluğu 97
Roma İmparatoru 98
Roma ordusu 235
Roma şehri 98
Roma-Germen 100
Romalılar 234, 239
Romanya 156
Romen devleti 156
Ros nehri 150
rotasizm 194, 195
Roxolan 99
Rua 97
Rudenko 219
Rugi 100
Rurik 124
Rus 153, 154
Rus bölgesi 155
Rus edebiyatı 155
Rus knezleri 144
Rus kuvvetleri 155
Rus ordusu 155
Rus prensi Svyatoslav 126
Rus yıllıkları 150
Ruslar 125, 132, 133, 142, 143, 156
Rusya 6, 100, 145
rütbe 116

S
S. Oldenburg 219
Sabaliba 132
Sabar 99, 117, 120, 122
SABAR KÜLTÜRÜ 118
Sabarlar 6, 110, 111, 117, 118, 119, 125, 130, 234
Saber 119
Sabir 117
sadaka 233
Sadoveç 138
sagu 196
sahip 203
Sahte ric'at 236
Saka hükümdarı 196
Saksın şehri 133
Salvoto 127
Samanlar 132
Sami 241
samur kürkü postu 77
sancak 170
sandalye 177
sapan 117
Saper 119

saray 81, 138, 244
saray erkânı 126
Saraylar 81, 137, 170
Sarı ırmak 8, 12
Sarı Türgiş 88
Sarı Türgiş devleti 88, 89
Sarı Türgiş kaganı 89
SARI UYGURLAR 69, 70
Sarı-siyah kabileler 87
Sarkel 127
sarkıntılı kemer 116
Sarmat 99
Sasanî 16, 18, 117, 122, 123
Sasanî devleti 17
Sasanî hükümdarı 31
Sasanî imparatorluğu 31
Sasanîler 17, 35, 122
Sasani 16
Sasani imparatorluğu 16
Sasaniler 113
Sava 113, 137
savaş fili 17
savaş usulleri 239
Savir 117
Savri 119
Sayan 6
Sayan dağları 2, 58, 75, 84
Saz 240
Segedin-Nagyszeksos 108
Sekiz Oğuz 64
Selânik 112, 113, 150
Selçuklu 57, 79, 116
Selçuklu akınları 155
Selçuklular 144, 150, 155, 156
Selenga 62
Selenga nehri 64
semavî 201
Semender 118
Semerkand 16, 106, 243
Sengim 79, 80, 213
Seoin 135
Sever 135
Seyhun 88
Seyhun nehri 1, 6, 89, 93
seyyar hamam 75
Sha 70
Sha-t'o 67
Shakhta mağarası 211
Shan-hsi 23
Shang Sülalesi 12
She-kuei 35
She-kuei Kagan 35
Shih-chi 203
Shih-pi 34, 35
Shih-pi Kagan 35
Sibir 119
sığır eti 77
Sıgnak (Sugnak) 20
Sırbistan 145
sırlı tuğla 77
Sibir 117, 118
Sibir Hanlığı 118
Sibiry 6, 8, 118, 141, 204, 211
Signidinum 106
Simeon 138
sinagog 126

Sir Tarduş 45
Sirderya 125
Sirderya nehri 64
Skir 100
Sklaven 100
Slav 110, 111, 113, 117, 137, 156
Slav kabileleri 100
Slav kavimleri 97, 115, 123
Slav oymakları 137
Slavlar 112, 113, 125, 137, 142
So-ko 89
Sofya 145
soğan kubbe 81
soğd alfabesi 168
Soğd kolonileri 40
Soğd şehirleri 35
Soğdlar 185
sokak 184
Sorçuk 213, 216
sorguç 170
Soy 159, 164
Soyfa 98
Söğüt ormanı 41
spor 84, 159, 173, 206, 207, 209, 237
Starazagora 138
Strategikon 239
Stupa 77
Stupalar 81
su değirmenleri 77
su kaynağı 199
su yolları 137
Su-lu Kagan 87, 89
Subutay 133
Sueb 100
Suei 32
Suei hanedanı 32, 34
Sultan Balaban 238
Sultan Beybars 156
Sung-yün 18
sur 77, 79, 81, 127, 182, 184
Sura 131
Suriye 2, 6, 97, 113, 156
Surlar 75, 82
Suşma 131
Sümer 242
Sümerler 241
süngü 171, 234
Süryani 117
Sütlü darı 173
süvari 114, 148
Svyatoslav 142

şad 45, 88
Şah Kubad 17
şair lbn Ta'avfîzi 237
şaman 204, 240
Şamanizm 116, 204
şanrak 59, 61
Şantung ovası 40
Şar-ogur 99
Şarda 183

şarkı 209
Şarogur 97
Şehinşah 117
Şehir 75, 77, 78, 133, 180, 183, 185
şehir hayatı 226
şehircilik 183
şehirler 137
ŞEHİRLERİN TEMEL
ÖZELLİKLERİ 183
şehit 234
şehristan 20
şiarı 167
şiir 240
şimşek 199
Şine-usu 64, 76
Şipovo 106
Şirvan 155
Şop-Bulgarları 145
şölen 209
Şu 197
Şu Destanı 197

T'ai-wu devri 24
T'ang İmpatorluğu 34
T'ang sülalesi 70
T'ang Yabgu Kagan 243
T'ang-yun 227
T'ao-t'ieh 55
T'ien 203
T'ou-man 12
T'u-ko 129
T'u-li 35
T'u-yü-hun 31
T'u-yü-hun'lar 33, 35
T'ung Yabgu 35
Ta-lo-pien 32
Tabgaç 25, 26
TABGAÇ DEVLETİ 23, 24
Tabgaç hakimiyeti 23
Tabgaç hükümdarı 23
Tabgaç hükümdarı T'ai-wu 237
TABGAÇ KÜLTÜRÜ 24, 25
Tabgaç sanatı 25
Tabgaçlar 23, 24, 25, 26, 81, 199, 204, 232
TABGAÇLARDA SANAT 25
Tabiat Kuvvetlerine İnanma 168, 199
Tactica 239
Tagar 211
Tagar Kültürü 8
tahnid 57
taht 20, 64, 67, 69, 89, 167, 170
Tai (P'ing-ch'eng) şehri 23
Tai-ho Prensesi 69
Tai-lin 199
Tai-tsung 64
Talan 194
Talas 14
Talas havalisi 154
Talas nehri 64
Talas savaşı 87

Tama 126
Tamık 199
Tamır ırmağı 199
Tanbur 241, 242
Tangutlar 40, 70
tanhu 170, 171
Tanrı 166, 167, 168, 201, 203
Tanrı dağları 6, 31, 93, 117
Tanrı'nın kılıcı Ares 100
Tansuknâme-i İlhan Der Füsûn-ı
Ulûm-ı Hataî 241
Tapınak 79
tar 244
Taraz 92
Tardu 32, 33, 35, 201
Tardu Kagan 207
Tardu ülkesi 33
Targitala 1
Tarhan 122
Tarhan şehri 126
Tarım 45, 75, 106, 158, 159
Tarihçi Agathias 239
Tarkan 88, 114
tarlalar 77
Taspar 31
Taspar Kagan 31
taş 77, 216
Taşkent 92
Taştık 211
tavus 20
Tayanç 227
Tegin 18, 45, 88
Teleç 135
Telering 135
Telering Han 135
Tengri 201
tepe 199
tercüme 227
Terek nehri 96
Tervel Han 134, 135
Teşkilât 170
Tevrat 1
Theodsius 98, 134
Thraklar 1
Tibet 31, 35, 71, 75
Tibet Krallığı 89
Tibetliler 67, 69
Ticaret 75, 78, 106
ticaret merkezi 132
ticaret yolları 13, 71, 121
ticaret yolu 24, 106, 137
ticarî 133, 192
Tiflis 122, 124, 155
Timur 134
Tisa 112
Tisa nehri 112
Tissa 97
To-lo-ss 65
Tobol-İşim ırmakları 117
Togharma 1
Toğu-balık 180
Tohan 194
Tohar üslûbu 215
Toharistan 16, 93
Tokay-Tepe 20
Tokdu 135

- Tokmak 88, 92
Tola nehri 190
Tolmaç 142
Tolu 194
Tonyukuk 37, 38, 44, 54, 186, 232
Tonyukuk (aygucu) 38
Tonyukuk yazıtı 186, 190
Tonyukuk yazıtı dikildi 44
top 209
toprak 216
Toramana 17
Tork 150
totemcilik 204
Tou-lan 35
Tou-lan kagan 32
Tou-lo 88
toy 45, 209
Toyuk 213
Toyuk şehri 81
Töles 31
Töles boyları 29, 32, 33, 35, 62
Tölesler 14
töre 45, 166
Törtel 108
Trakya 112, 113, 134, 144, 150
Transdanubia 108
Troialılar 1
Tsa-yü 242
Tu-mo-tu Nu-şe-pi grubu 89
Tudor Puksov 195
tudun 45, 114
tuğ 170
tuğla 77
Tuğlar 170
Tula 211
Tumşuk 213, 216
Tun Baga Tarkan 65
Tun-huang 25, 70, 213, 216
Tun-Huang mağara tapınakları 81
Tun-huang zaferi 70
Tuna 97, 112, 113, 130, 137, 142, 154, 156, 237
Tuna boyları 143, 144, 150, 194
Tuna boyu 231
Tuna bölgesi 154
Tuna Bulgar Devleti 130
Tuna Bulgarları 137, 204
Tuna kumanları 155
Tuna nehri 99, 106, 143
TUNA-BULGAR DEVLETİ 134
Tung'hu 12, 237
Tunguz 204
Tunhuang mağara tapınakları 26
Tura 119
Turac 1
Turak 145
Turan taktiği 172, 236, 239
Turciling 100
Turfan 24, 45, 71, 89, 213, 216
Turfan bölgesi 67
Turfan şehri 71
TURFAN UYGUR DEVLETİ 71, 76
Turfan vadisi 241
Turukhalar 1
tutkal 142
Tuva 58, 180
Tuyahta 59
Tuyuhtyansko 84
tuz 106
Tümen 171, 232
tümülüs 55, 57
tünlük 59, 61
türbe 81
Türeyiş 197
Türgiş 20, 45
Türgiş boyları 86, 88
Türgiş Devleti 87
TÜRGİŞ KÜLTÜRÜ HAKKINDA 88
Türgiş tahtı 89
Türgişler 40, 64, 86, 87, 89, 92
Türing 100
Türk, pek çok yerde
TÜRK ADI 1
Türk Ailesi 159
Türk alfabesi 168
Türk asıllı 34
Türk atlıları 235
Türk boyları 186, 208
TÜRK DESTANLARI 196
Türk devleti 137, 167, 233
Türk devletleri 75, 166, 170
Türk dünyası 92, 186
Türk edebiyatı 196
Türk ekonomisi 173
Türk fonetiği 192
Türk grupları 204, 209
Türk halı sanatı 219
Türk hayatı 179, 180
Türk hükümdarı 165, 167
Türk inanç felsefesi 170
Türk Kağanı 191
Türk kavimleri 125, 231
Türk kozmonogisi 203
Türk kültürü 158, 164, 197
Türk kitleleri 204
Türk lehçeleri 121
Türk maden sanatı 223, 224
Türk mezarları 200
Türk milleti 230
Türk modası 127
Türk musikisi 242
Türk orduları 171, 172, 233, 238
Türk ordusu 77, 173, 230, 237
Türk ressamları 77
Türk sanatı 127, 211, 225
Türk savaşçıları 234
Türk süvari elbisesi 239
Türk tarihi 236
Türk toplulukları 177
Türk toplumu 116
Türk ülkesi 180, 237
Türk yaşayışı 158
TÜRK YAYIMLARI 6 6
Türk yazı dili 186
Türk yazıları 148
TÜRK YURDU 2, 236
Türk-Çin ticareti 183
Türkçe 117, 124, 126, 152, 156, 186, 192, 195, 203, 204, 242
Türkçe kitabe 186
Türkistan 6, 8, 16, 18, 67, 79, 126, 131, 133, 168, 197, 243
Türkiye 2
Türkiye Cumhuriyeti 227
Türkiye Türkçesi 191
Türkler 82, 96, 106, 125, 158, 159, 164, 171, 173, 177, 180, 191, 201, 204, 206, 209, 234, 237, 238, 241, 242, 245
Türkolog 196, 242
Türkologlar 186
türkü 209
Tyrkaeler 1
Uar 16
uk 59, 61
Ulahlar 156
Uldız 97
Ulugh Han 156
Umay 199
Umor 135
Ural 75, 117
Ural dağları 6, 99, 125
Ural-Kingan 8
Urfa 96, 97
Urfa başpiskoposu 96
Urug 159
urug(aileler birliği) 45
Urungu göl 90
Uşkunuki 133
Uşşak 242
Utrigur 194
Uybat kurganları 84
Uygur 1, 6, 45, 69, 79, 92, 166, 186, 192, 197, 213, 215, 216
Uygur alfabesi 76
Uygur atları 69
Uygur boyları 71
Uygur büyükleri 67
Uygur Çağı 184, 185
Uygur destanı 196, 197
I. Uygur Devleti 92
Uygur Devleti 64, 71, 84, 87
Uygur devleti kuruldu 44
Uygur devri 77, 79
Uygur dönemi 191
Uygur duvar resimleri 213
Uygur elçileri 70
Uygur evleri 82
Uygur generali Külüg Baga 69
Uygur Hakanı 67, 69
Uygur hakanları 70
UYGUR HAKANLIĞI 62, 64, 67
Uygur hâkimiyeti 93
Uygur kaganları 77
Uygur kavimleri 69
Uygur kaynakları 244
Uygur kervanları 70
Uygur kitabeleri 76
UYGUR KÜLTÜRÜ 75
Uygur mimarisi 77
Uygur mitolojisi 76
Uygur nazırı 69
Uygur ordusu 70
Uygur oymakları 63
Uygur resim üslubu 213
Uygur sanatı 77
Uygur stupaları 81
Uygur stupası 77
Uygur tarihi 76
Uygur tarzı 81
Uygur Türkleri 176, 241
Uygur ülkesi 69, 244
Uygur yabgusu 63
Uygur yazısı 168, 192
Uygur-Çin münâsebetleri 69
Uygurlar 6, 44, 62, 64, 70, 79, 81, 116, 168, 170, 185, 199, 204, 213, 215, 232, 245
Uygurlar 69
UYGURLARDA MUSIKI 244
UYGURLARDA SANAT 79
Uz 142, 150, 154
Uz baskısı 143
Uz kitleleri 150
Uzlar 6, 130, 142, 145, 150
ü
üge 45, 125
ülke 164, 165
ür 125
üzengi 114, 115
v
vadi 199
Valens 97
Vang-Yante 244
Varahş 213
Vardar nehri 145
Varpalota 108
Vazifeye koyuluş ordusu 70
Veliht 170
Vergi 75
Veşi 99
vezir 88
Vidin 138
Vidivari 99
Vineh 135
Vizigotlar 96
Vladimir 124
Vogul 118
Volga 2, 95, 106, 112, 131, 153, 194
Volga Bulgarcası 195
Volga nehri 6
Voltyak 131
Voltyake 130
Vyatka 131
W
W. Eberhard 241

Wang Yen-te'nin raporu 77
Wei ırmağı 12
Wei-ts'ing 238
Wu-ch'e-le 88, 89
Wu-huan 16
Wu-sun 14
Wu-sun devleti 24
Wu-ta-t'i-hou 14
Wu-ti 13

Yula boyları 142
Yun-gang 25, 26
Yun-gang (Yün-Kang) 25
Yung-sang 26
Yungang mağara tapınakları 25
Yurt 59, 61, 81, 115
Yuthang 100
Yü-p'ien 227
Yüeh-chih 12
Yüeh-pan 24
yüksek atlama 209
Yünlü kumaş 173

yaban kazı 77
Yabgu 88, 89, 170
yabgu (kanat idarecisi) 45
Yabgu unvanı 31
Yada Taşı 199
Yafes 1
yağız 234
yağmur 77, 199
Yakın Doğu 137
Yakutistan 2
Yakutlar 204
yaldızlı ağaç 77
Yan Ulagan ırmağı 58
Yang-shao kültürü 8
Yangı-Kent 20
Yar-Hoto 79, 80
Yar-hoto saray harabeleri 82
Yar-Hoto şehri 81
Yaradılış 196
Yaradılış destanı 196
Yarkend 16
Yaroslav 124
yay 84, 108, 171, 233, 239
Yayak 141
yaygı 57, 223
Yayık 95, 121, 133
Yayık boyu 133
Yayık nehri 123
Yayık-Volga 154
yaylak 75, 178
yaz-lak 178
yazı 186
yazlık 75
Yecüc Mecüc kavmi 96
Yen-men kalesi 34
Yenisey Bölgesi 53
Yenisey kaya resimleri 211
Yenisey nehri 8, 84
yer-su 168
Yeşil nehre (Yang-ts'e) 40
yeşim taşı 77, 227
Yezid 124
yıldırım 199
Yıldız 97, 199
yıldızlar 168
Yi 70
yoğurt 173
yol 184, 237
yollar 184
Yugoslavya 115
yugruş 194
Yugurruş 114
Yula 142

Zaraut Kamar Mağarası 211
Zaysan 90
Zend 1
zırh 84, 114, 234, 235
Ziryen 131
ziraat 8, 45, 78, 184
Zosimos 231
Zuryen 130

INDEX

- A-shih-na clan 45
A-shih-na Fu-nien 37
A. Kiss 115
A. Von Le Coq 223
Abari 110
Abars 110
Abbasids 93, 123
According 117
Acina Tepe 214
Açu 202
adak 191
Adrianople 136, 145
Adriatic 111
Adronovo 7
Adronovo culture 9
Adronovo people 9
Afanasyevo culture 2, 8
Afghanistan 7, 16, 19, 35
Afrasiyab Sarayı 214
Afrasyab 1
Agriculture 75
Ahmed Ibn Fadlan 131
Ak-balık 183
Ak-ogur 98
Akattir 98, 100
Akbeşim 79, 80
Aksu 17
Alakul 90
Alans 96, 105
Aleppo region 2
Alexander 197, 215
Almighty 202
Almush 131
Alp Bilge Khagan died 68
Alp Er Tonga 196, 197
Alp Er Tonga saga 196
Alp Kutlug 67
Alp Kutlug Bilge died 67
Alp Küçlüg Bilge 68
Alpine 112
Altai 2, 7, 28, 84, 117, 196
Altai homeland 16
Altai Mountains 2, 9, 59, 64, 91, 176, 207, 211, 219
Altai region 8, 204
Altai-Sayan region 7
Altaic culture 8
Altais 2, 9, 75, 207
Altaist 195
altars 54
Altı-ogur 100
Amgı kurgan 181
Amid (Diyarbakır) 16
ammoniac 227
Amur 75
Anatolia 2, 7, 96, 97, 112, 117, 121, 144, 148, 150, 182
Anatolios 108
ancestral cult 169, 200
Andalusian 126
angels 169
animal figures 115, 138, 223
Animal husbandry 173
animal style 9, 78, 85, 114, 210, 223, 224, 225
animal-combat 211, 224
animals 19, 25, 36, 45, 85, 113, 115, 130, 149, 169, 201, 202, 211, 226, 236
animals engaged 223
Ankara 117
Antes 105, 111
anthropologists 9, 159, 179
Anushirvan 118
Apar 110, 194
apotropaic 55
Aqtagh 31
Arab armies 87, 122
Arabic 185
Arabic alphabet 195
Arabs 122, 123, 130, 134
Arcadiopolis 98
archaeological 76, 85, 109, 115, 126
archaeologists 114, 127, 219
archeological 45
architectural 27, 54, 55, 80
architecture 26, 55, 61, 76, 79, 82, 83, 126, 138
Architecture and art 76
Arıkan 194
Armenia 117, 121, 122
Armenian province 123
Armies 72, 170, 181
armor 85, 113, 149
arms 201
army 17, 37, 65, 84, 89, 97, 99, 112, 121, 123, 132, 134, 182, 183, 237, 241
army-town 83, 182, 183
Arpad 124
arrows 84
Arslan il Tırgüg 93
Arslan Khan 71
Art among the European Huns 108
Art among the Khazars 126
Art among the Petchenegs 149
artistic styles 77
Arzhan 59
Asia 8, 16, 17, 26, 37, 45, 58, 67, 82, 115, 210, 211, 214
Asia Minor 2, 196
Asian 75, 113, 127, 149
Asian art 149
Asian Huns 84, 117, 199, 200, 201, 237
Asian steppes 78, 85, 114, 215
Asiatic Huns 90, 94, 129
Asparukh 133, 134
assembly 44, 89
Astana 216
astrology 169
astronomical texts 227
Atabeg 155
Atakam 194
Atilla 98, 99, 100, 105, 108, 237
Atilla died 100
Atilla the man 101
Atilla's father 194
Atilla's first wife 194
Atilla's son 194
Atilla's uncle 194
Atpazarı 183
Aurel Stein 223
Avar 112, 113, 114, 115, 194
Avar army 112, 113
Avar art 114
Avar khagan 112, 201
Avar metal objects 114
Avar origin 149
Avar period 115
Avarina 194
Avars 7, 24, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 121, 134, 136, 194
Avesta 1
Ay Tengride Kut bulmuş Külüg 67
Ay Tengride Ülüg bulmuş Alp Ulug 67
Ay-Sabar 119
ayak 191
Aybars 194
aygucı 44
Ayyubid 155
Ayyubid sultan 155
Az 45
Azerbaijan 2, 7, 121, 123, 155
Azov 100, 111
backs of sheep 231
Bad-town 183
Badakhshan 19
Baga 34, 87
Bagatur 36
baghan 115
Baghdad 131
Bağa Tarkan 88
Bahan 136
Baibars 155
Bakır-balık 183
Balak 117, 118
Balalık Tepe 214
Balamir 96
Balanjar 118, 122
balbal 169, 201
balçık 183
balık 183, 185
balık-begı 184
Balkan 108, 138
Balkans 2, 7, 97, 98, 105, 108, 111, 112, 129, 134, 144, 148, 150
Baltic Sea 105
ban 115
banking 78
banks 64, 91, 98, 132, 142, 150, 153, 235
barbarian 241, 242
bark 54, 55
barrow 55, 169, 201
Bars 88
Basaraba 156
Basık 97
Basic features of cities 183
Basmil 40, 44, 45, 63, 64, 185
Bastarnae 105
Bat-Bayan 129
Batu Khan 133
Bayan Hakan 111
Bayat 202
Bayavur 105
Bayirku 40, 45
Be thou Sabar 119
beads 109
Before the Huns 8
begı 184
Belgrade 108, 111, 136
belt buckles 224
belt plaques 114
belts 113
Beshbaligh 71, 86, 91, 92, 93, 227, 242
Besides 100
besieged 111
Bessarabia 134
Beş-balık 71, 183
Beş-ogur 100
Beta 80
bey 88, 163
Beyşehir 182
Bezeklik 80, 214
Bezeklik temples 80
Bilge 39, 40, 44, 54, 69
Bilge Khagan 54, 67, 68, 92, 187, 190, 216, 237
Bilge Kul Kadir Han 93
Binyang 27
birds 231
Bishop Efraim 96
Black 87
Black Sea 7, 31, 100, 111, 112, 121, 122, 125, 134, 143, 145, 153, 156
Black Sea never 148
Bled 98
Bleda died 98
Blossom 122
blue 215
Blue Turk 19, 28, 129, 181, 201, 213, 214
Blue Turk armies 242
Blue Turk army 181
Blue Turk council 41
Blue Turk empire 129
Blue Turk khagan Bilge 242
Blue Turk music 242
Blue Turk period 183, 216
Blue Turk power 44
Blue Turk princess 242
Blue Turk state 33
Blue Turks 2, 17, 19, 20, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 40, 45, 58, 79, 84, 86, 87, 88, 90, 110, 118, 121, 124, 148, 152, 169, 190, 191, 197, 199, 200, 213, 215,

- 238, 242
Blue Turks economy 45
blue-eyed 156
Blue-Turk alphabet 45
Blue-Turk control 35
Blue-Turk dominance 63
Blue-Turk independence 29
Blue-Turk khagan 55
Blue-Turk period 54, 59, 83, 187
Blue-Turk prince 34
Blue-Turk society 45
Blue-Turk states 37
Blue-Turk tombs 54
Boark 117
bod 163
bodun 45, 164
body armor 238
Bolçu 88
Boluş 153
Boncuk 194
Book 226
boots 173
Boris 137, 138
Borotala river 86
Bosphorus 112
bowls 149
bows 84, 238
boy 45
bozkurt 75, 197
Bögü 65, 67
börk 176
bracelets 114, 138
brachiocephalic 8
bride 242
British Isles. 101
bronze 109, 224
Bronze Ag 9
brooches 109
brother 19
Buddha 26, 80, 215
Buddhism 25, 27, 33, 41, 78, 169, 191, 203, 204
Buddhist 22, 24, 76, 169, 226
Buddhist architecture 80
Buddhist art 214
Buddhist influence 26
Buddhist priest 19, 227
Buddhist temples 33, 78, 79, 80, 242
Buddhist texts 227
Buddhist theology 215
Buddhist tombs 77
Bugu 45
Bulgar groups 117, 129
Bulgar khans 129, 195
Bulgar state 129
Bulgar Turks 134, 138, 139
Bulgar-Kipchaks 133
Bulgaria 134, 136, 137, 138
Bulgars 7, 75, 100, 112, 113, 115, 122, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 150, 156, 194, 195
Bumin 29
Bumin died 29
Bunduqdari 155
Burgonds 105
burial gifts 114
Business and law 78
buyruk 44, 88
Büyükkçekmece 98
Byzantine 98, 110, 117, 118, 121, 122, 123, 129, 134, 135, 136, 138, 139, 143, 150, 153, 195, 231
Byzantine army 134
Byzantine control 118
Byzantine emperor 126, 135, 122, 201
Byzantine emperor Heraclius 112
Byzantine empire 111
Byzantine forces 111
Byzantine historian 117, 240
Byzantine history 153
Byzantine imperium 144
Byzantines 31, 98, 100, 108, 111, 112, 117, 118, 129, 134, 135, 136, 137, 143, 144, 145, 153
Byzantium 108, 111
cairn 201
Caliph 123
called 201
called stupas 77
Camî'ü't Tevârih 197
campaign 36, 65, 240
Campus Mauriacus 99
capital 19, 23, 65, 72, 87, 99, 112, 126, 129, 138, 155
caravan routes 72, 130, 214
Carpathian mountains 97
Carpathian region 109
Carpathians 111
carpet 25, 219, 223
carvings 216
Caspian 16, 98
Caspian Sea 7, 95, 130, 132
Caucasian homeland 129
Caucasus 2, 7, 97, 105, 111, 117, 118, 122, 125, 128, 130, 132, 148, 153, 155
cave-temples 214
caves 199
central 148
Central Asia 2, 7, 9, 13, 31, 54, 62, 67, 69, 72, 87, 110, 129, 130, 138, 153, 156, 185, 196, 201, 209, 211, 213, 214, 216, 223, 226
Central Asian 113, 215
Central Europe 2, 7, 98, 101, 105, 108, 111, 124, 134, 136, 137
central Russia 105
ceramics 76, 85, 109, 114, 138, 139
ceremonial road 55
Ch'ang-an 24, 65
Ch'e-pi 37
Ch'i-min 34, 35
Ch'ieh-t'e-hou 15
Ch'ih kingdoms 31
Ch'in 23
Ch'in dynasty 12
Ch'u-lo 34, 36
Changos 156
chanted 240
Charles 113
chemistry 227
chief 44, 237
chieftain 29
Chih-chih 15, 94
Chik 64
Chin-ling mountains 76
China 12, 15, 20, 23, 24, 28, 37, 38, 39, 40, 65, 68, 70, 72, 75, 80, 108, 121, 203
Chinese 12, 13, 15, 24, 25, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 84, 86, 87, 91, 95, 121, 123, 173, 183, 184, 194, 197, 201, 206, 207, 208, 226, 227, 241, 242
Chinese accompanying 207
Chinese annals 193
Chinese architecture 54
Chinese armies 70
Chinese army 173
Chinese art 25, 225
Chinese assistance 33
Chinese backing 34
Chinese bondage 40
Chinese Buddhist Law 226
Chinese campaign 67
Chinese capital 25
Chinese chicanery 37
Chinese control 87
Chinese elements 25
Chinese emperor 34, 65, 68, 76, 87, 201
Chinese emperor Wu-Ti married 242
Chinese general Pan Chao 16
Chinese generals 40
Chinese government 87
Chinese governors 16
Chinese hegemony 86
Chinese history 34
Chinese influence 27
Chinese instigated 15
Chinese intrigue 37
Chinese intrigues 34
Chinese kingdoms 33
Chinese masters 36
Chinese military 37
Chinese monks 241
Chinese mythology 55
Chinese prince 33
Chinese princess 13, 67, 68, 87
Chinese protection 15
Chinese rule 34
Chinese sources 240
Chinese suzerainty 15
Chinese territory 16
Chinese written 203
Chinese written sources 12
chokers 114
Chou 31
Christian 101
Christianity 124, 203
Christianization 138
Christianized 113
Chu 64
Chu valley 16
churches 125
Chuvash 133, 195
Cilician 97
Cim 141
Circassian 156
citadel 138
cites 156, 183
cities 67, 184
Cities and city-dwelling among the early Turks 178
city 23, 69, 78, 80, 87, 88, 91, 96, 99, 111, 112, 126, 133, 136, 154, 179, 181, 182, 185, 235
City life flourishes during Uighur times 184
city of the khan 181
city of the prince 182
city-states 87
Civil architecture 82
civilization 76, 115
Civitas Avarorum 194
claims 138
clan 36, 38, 45, 89, 118, 163, 178, 179, 203
classical styles 216
clay 216
coeducational 208
coexist 125
coins 22
Comania 153
combat 113
complexes 54
Confronted 135
Confucian 24
Confucianism 25
considerations 26
Constantine 135
Constantine V 122, 126, 135
Constantine VI. 136
Constantinople 31, 100, 112, 121, 129, 134, 136, 137, 138, 143, 145
consuetude 45, 166
consuming 238
contests 206
Copper-town 183
Coprinos 135
Cordova 126
cosmological 227
council 44, 170
council-halls 82
country 164

countryside 17
court 181
Creation cycle 196
crest or aigrette 170
Crimea 2, 126, 156
Croats 115
crypt-temples 26
crypts 26, 27
Csongrad 109
cult 201
cultural 226, 227
culture 108, 109, 117, 138, 159
Cuman 133, 145, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156
Cuman-Kipchaks 125, 155
custom 19, 76, 113, 126, 155
cycle 196, 202, 226
czar 138
Czar Asen 156
Czar Peter I 224

Çağatay 71
Çakan 144, 145
Çalap 202
Çaplak-tepe 20
Çarıçın kurgan 108
Çe-nu 88
Çeremis 105, 129
çevgen 208
Çiçek 122
Çiğil 185
Çoban 142
Çor 142, 143
Çorpan Tarhan 121
Çorup 155
çögen 208
Çukurova 97
Çuluk 194
Çunu 194
Çut 105

daggers 85
Dalmatia 112
dance 240
Danishmends 227
Danube 98, 105, 111, 113, 129, 137, 143, 145, 150, 153, 235
Danube Bulgars 133, 134, 195, 203
Danube river 108
Daryal 96
Datong 26
davul 170
death 23
decorated 55
decorations 85, 114, 224
Dede Korkut 197
deer 224
Delhi 156

Demir Kapı 40
Dengizik 100, 194
Derbent 96, 121, 122
descriptions 227
deterioration 24
dictionary 156
dishes 149
Divanü Lügat-it-Türk 196
Dneiper 111, 122, 126, 142, 150
Dneiper Cumans 154
Dneiper river 108
Dneister river 113
Dneister valley 143
Dobruja 133, 134
dogs 115
Doğu-balık 183
Dokuz-Oğuz 62
dome 61
domesticated animals 19
Don 109, 121, 124, 126, 140, 142, 150, 154, 155
Don region 143
Don river 7, 117
Don-Denets 153
double-reflex bow 238
dragons 115
Drava 137
dress 173
drink 231
drum 170, 242
Duolo 129
Dzungaria 213

eagles 224
Early Bulgar art 138
Early Neolithic 211
Earth 25
earth-and-water 199
East-town 183
Eastern Blue Turks 34, 207
Eastern Empire 98
Eastern Kazakhstan 9
Eastern Turkistan 2
Ebi Nor 86
Ebü'l-Gazi Bahadır Han 197
economic 13, 134, 137, 155, 183, 185
economically 17, 166
economies 78
economy 19, 78, 166
Edirne 97, 136
ediz ev 80
Efrasiyab 196
Egypt 2, 155, 196
Elbe 111
elephants 17
Ellac 100
embassies 70
embassy 31, 70, 131
Emperor Heraclius 121
Emperor Justinian 111
Emperor Theodosius 98

empire 33, 84, 99, 100, 111, 121, 134, 201, 235
encyclopedic 196
England 208
English 191, 237
English picked 206
Ephthalite 110
Epic 196, 197
Ergenekon 197
erkin 45
Ermaharich 96
Ernac 100
Ernek 194
Ertim 142, 143
Erzurum 97
Esik kurgan 59
Eski Türkçe 187, 190
Est 105
Eşkam 194
Eternal 202
ethnic 137
etymology 193
Eurasia 219
Eurasian steppes 158
Europe 7, 16, 26, 97, 98, 105, 109, 115, 117, 120, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 133, 153
European 45, 153, 204, 231, 237
European history 105, 115
European Huns 113, 194, 203
excavations 45, 54, 76, 109, 115, 126, 219, 223, 242
exorcisms 227
eyes 149

falconry 206
fall 178
false princesses 65
families 45
family 45, 70, 78, 129, 163, 164, 167, 179
family rights 163
Father 202
federation 86
felicity 166
Feng-ch'eng 67
Feng-ch'eng died 67
Fengxian 27
Fergana 93
Fergana valley 15
Feridun 1
fibulae 109
figures 77, 85, 138, 216
Finn 143
Finnish 122
Finno-Ugrian 117, 124
Finno-Ugrian clans 105
Finno-Ugrian tribes 129
fired brick 76
Firuz 16
fish 115

Five-town 183
flesh 238
flower motif 219
folk 165
folk-tales 75
food 206, 231
force 2
forced 207
forces 65, 226
Foreign affairs 171
forest cults 25
fortified position 181
fortune-telling books 227
foundation-stones 197
foxes 231
Fragments 55, 138
Franks 105, 111, 136, 137
fresco 55
Fur Road 72
furious 152
furs 72

game 208
Gandhara 216
garments 114, 176
Gates 183
Gateway 121, 122, 123
Gaul 97, 99, 101
General Aetius 99
geographical 22, 121, 225, 231
geopolitical 231
Georgia 121
Georgian kingdom 155
Georgians 155
Gepidae 100, 105, 111
German 98
Germania 101, 105
Germanic 99, 100, 115
Germanic tribes 105
Germano-Roman 105
Ghiordes 219
glazed brick 76
Gobi Desert 15, 68
gold 84, 113, 114, 148, 149
Gold belts 138
gold plaques 224
golden 22
Golden Gate 136
Golden Horde 133
golden phoenixes 22
good luck 75
Gothic languages 105
Gothic troops 99
government 19, 33, 44, 88, 184
governmental 44
Gök-Bulak 59
Gök-Tangri 169, 201
Gök-Türk 2, 190
granite 55
graphic 215
Great Bulgaria 128, 129
great rivers 130

Great Wall 12, 23
Great Wall of China 2
Greece 112, 163
Greek 108
Greek art 214
Greeks 117, 118, 122, 123, 235
green 215
gryphon 149
gryphon figures 219
gryphons 115
guard 134
Gupta 16
Guyang 27
güz 178
güzlek 178
Gyula Laszlo 115

h
Hakanus 124
han 88, 164, 170
Han period 12
han-balik 181, 183
Handicrafts 176
hands 240
Happy-town 183
harnesses 84
Harun Rashid 123
hatun 44, 114, 170
hatun-balik 182, 183
Hazar Tegin 69
he date-palm phase 115
helmets 85, 238
hemispherical 81
Heraclius 112, 121, 129
Hermitage museum 224
Herodotus 1
Heruli 105
heyday 20
Hitay 70
hides 72
high temple 80
high-water 13
hills 199
Himalaya mountains 8
Hindu 22
historians 114
historical 86
historically 158
history 28, 80, 84, 101, 115, 117, 122, 137, 143, 148, 182, 208, 215
Hitherto 65
Ho-lo-shih 86
Ho-sa 69
Ho-sa Tegin 69
hoard 148
Hoço 214
holds 149
home 134
homeland 84, 118, 124, 143, 150, 176
Honan 24, 27
honeybees 130

Honorio 98, 99
Hopeh 23
horde 237
horse 114, 149, 226, 231
horse races 173, 206
Horse-mart 183
horseback 138, 208, 231, 235
horseman 149
horsemanship 173
horsemen 69, 207, 211, 215, 219
horseraces 206
horses 19, 45, 59, 69, 159, 201, 224, 236
horses' 138
Hoten 16, 17, 214, 216
households 13
houses 72
Hsi 70
Hsien-an 67
Hsien-pi 16, 23, 95
Hu Tegin 69
Hu-han-ye 15
Hu-t'u-erh-shih 15
human race 8
Hun 214, 224, 231
Hun children 231
Hun embassy 235
Hun leader 194
Hun music 241, 242
Hun names 194
Hun period 59
Hun princes 223
Hun-Avar tombs 201
Hun-period kurgans 216
Hun-Turk kurgan 219
Hun-Turks 100
Hung II 25
Hungarian 111, 156, 194, 195
Hungarian National Museum 113
Hungarians 115
Hungary 111, 113, 114, 136, 143, 148, 153, 154, 155, 156
Hunnic 13, 16, 97, 129
Hunnic clans 23, 95
Hunnic communities 16
Hunnic empire 12, 13
Hunnic groups 96
Hunnic league 15
Hunnic military 97
Hunnic political 15
Hunnic princes 15
Hunnic ruler 94
Hunnic rulers 12, 13
Hunnic tombs 98
Hunnic tribes 95
Huns 7, 12, 13, 15, 16, 31, 55, 58, 84, 96, 97, 98, 100, 105, 108, 109, 110, 114, 193, 194, 197, 238, 240
Huns penetrated 7
Huns emperor Atilla 240

hunting 231
hunting-cult 211
Hwang (Yellow) river 9, 12
hymns 227

I
I Anoshirvan 19, 31
I. Family tree of the Blue Turks (542-630) 46
Ibn Rusta 131
Iduk 199
Iduk-ötügen 199
II. Khagans of the second Blue-Turk state (682-744) 47
Ili basin 141
Ili river 86, 87, 94, 117
Ilkhagan 207
India 16, 19, 20, 36, 156
Indo-Iranian 204
Inner 149
Internal affairs 171
Iran 7
Iranian 1, 105, 111
Irk Bitig 187
Iron 176
Irtys 119, 152
Irtys river 91
Irtys tribes 119
Ishbara 33, 34
Ishbara Khagan 207
Ishim river 152
Ishim rivers 117
Iskur river 134
Islam 80, 83, 123, 125, 130, 170, 185, 197, 203, 215, 225
Islamic 131, 236
Islamic accounts 1
Islamic art 215
Islamic sources 117
Issyk Kul 59, 86, 93, 141
Issyk Kul region 92
Italian 105
Italy 97, 99, 101, 111, 112
Itil 129
Itil Bulgars 122, 129, 130, 131
Izgil 45
Izzeddin 155

i
iconographic 26, 54
iconography 149, 215
idol 80
il 44, 45, 164
Il (Hsieh-li) 34
Ildeniz 155
Ilek 100, 194
Iliger 117
ilteber 45, 170
Ilteris 237
Ilteris Kagan 38
imperial 65

imperial line 23
independence 164
independently 165
indicates 22
inner Asia 224
inscriptions 190
internal political 15
Irnek 100, 194
iron 76, 114, 199, 224
Istemi 31, 33, 110
Izmir 144

j
jacket 173, 176
Jagatai 71
Jen-mei 70
Jenghiz Khan 70, 72, 132, 182, 185
jereed 173, 206, 209
Jerusalem 97
jeweler 138
jewelry 109, 114, 115, 127, 138, 224
Jewish 125
Juan-juan 16, 24, 28, 29, 110
Judaism 125, 203
Judaism 126
Justice 171
Justinian 111, 134
Justinian I 117
Justinian II 122, 134

k
Kadırgan 8
kagan 170
Kalka river 132, 155
kam 203
Kama 122, 129, 130
Kama region 129
Kaman 133
kams 203
Kan-chou 68
Kan-Chou Uighur 70
Kan-Chou Uighur rulers 80
kang-sha 227
Kangar 143
Kansu 2, 7, 39, 216
Kao-ch'ang 71, 76
Kao-ch'e 62
Kapan 142
Kapçal 84
Kapgan 39, 40, 88
Kapgan Khagan 92
Kapkan 194
Kara 30, 33
Kara Hoto 214
Kara's reign 30
Kara-Khitai 84, 153
Kara-Türgiş 88
Kara-Türgiş principality 88
Karabalgasun 75

- Karabey 142
Karachuk mountains 20
Karaçay 125
Karahans 88, 93
Karaim 125, 126
Karakorum mountains 13
Karashahr 89
Karasuk culture 9, 213
Karon 98
Kardam 136
Kardam Khan 136
Kargan 142
kargu 83
karguy 83
Karluk 45, 63, 64, 67, 87, 90, 91, 92, 142, 185
Karluk groups 93
Karluk principality 93
Karluk ruler 93
Kashgar 15, 16, 17, 24, 71, 93
Kashmir 36
Kaşgarlı Mahmud 196, 197
Katta 108
Kauna-char 87
Kayseri 117
Kazakhstan 7, 16, 59
Kazan 2
Kazan region 133
Ke-k'un 84
Kelteminar culture 55
Kem river 64
Kem valley 213
kend 185
Kenger 143
kengeşci 227
Kenkol kurgan 108
kent 82, 185
kept 130
keş 238
Keyhusrev 196
khagan 19, 29, 31, 34, 35, 36, 38, 44, 63, 65, 69, 71, 86, 87, 88, 113, 114, 117, 124, 181, 182, 184, 227, 238
Khagan of the Turks 191
khagan Tardu 201
khagan's military 241
khaganate 33, 86, 113
khan 19, 88, 131, 138, 181, 184, 197, 238
khan custom 137
khan's palace 138
khan's towns 183
Khan's-town 183
Khanate 133, 141
Khazar 75, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 140
Khazar groups 118
Khazar khan 121, 123, 124, 125, 129
Khazar princess 126, 134
Khazar princesses 122
Khazaria 130
Khazars 112, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 132, 143, 203
Khitan 39, 70
Khitans 40
Khocho 71, 78, 80, 81, 82
Khorasan 2
Khwarizm 55, 121, 124, 125, 130, 131, 155
kırmız 176
Kıpçak 152
kış 178
kışlak 178
Kızıl 214
Kiev 150, 153
Kiev region 124, 150
Kievan princes 150
Kievan Rus 124, 143, 150
Kimak 152
Kinel rivers 131
King 118
kingdom 70
kings 105
Kipchaks 7, 132, 152, 153, 155, 156
Kirghiz 15, 31, 40, 45, 64, 67, 69, 84, 185, 207, 208, 213
Kirghiz art 84, 85
Kirghiz insurrection 40
kitchen implements 176
Knez 124
Kobrat 128
Kobratos 128
Kocho 242
Kok-Türk 190
Kolemans 156
Kong-yue 87
Konya 117
Kopen tombs 84
kopuz 76
Korea 13, 31, 36
korgan 179
Kosh-Gumbaz 81
Kosho-Tsaidam 41, 190
kotuz 170
Koy-Kırlıgan Kale 214
Kök 201
Köktürk 169, 201
Köktürk cycle 196, 197
Köktürkçe 190, 193
Könçek 155
köpürge 242
Kua 70
Kuad 105
Kubad 17
Kuban 96, 117, 121, 125
Kuban Bulgars 195
Kuban region 142, 153, 194
Kuban rivers 140, 155
Kuban valley 124
Kucha 17, 24, 67
Kuça 214, 216
Kudirge 59
Kudirge petroglyphs 213
Kuei 23
kuman 152
Kumtura 214, 216
kurgan 169, 201, 219
kurgans 55, 58, 181, 223, 224
Kurmush 135
Kursik 97
Kurt 128, 129
Kurum 136, 137
Kurum Khan 137, 138
kut 166, 167
Kutad-gu-bilig 166
Kutlu-dag Efsanesi 75, 199
Kutlug 37, 38
Kutlug Bilge 64, 67
Kutlug died 39
Kutlug-balık 183, 185
Kutrigurs 194
Kuvrat 128
Kuvratos 128
Kül Kagan 64
Kül Tigin 39, 40, 41, 54, 55, 187, 190, 216, 237
Kül Tigin died 41, 202
Kül Tigin, who died on February 27th in 731 54
Külbey 142
külçor 88
Külüg Baga 69
Külüg Bilge 69
Kün Tengride Ülüg bulmuş Alp
Küçlüg Bilge 68
Kün-han 16
Kün-Sabar 119
Kür 155
Kürebir 69
Kyzyl 80, 223
Kyzyl-tagh 80
Lombards 105, 111, 112
long-haired 138
long-range 238
long-term 13
Lop-nor 223
Lord 202
lotus 215
lotus motifs 114
lotus-shaped dome 80
Lou-Lan 223
Lower Dneiper 153
Loyang 27, 65
Lu-shan 65
luck 166
lue Turk khagan 237
Lungmen 26, 27
Lüleburgaz 98
Macedonia 111, 148, 150
Madara 137, 138, 139
Magı 181
Magna Bulgaria 128
Magog 96
Magyars 7, 115, 124, 129, 141, 143, 238
majority 125, 137
making 138
Malamir 137
Malatya 97
Malazgirt 144
Mamluk 155
Mamluk sultan 155
Manichaeism 70, 169, 215
Manichaeism art, 214
Manichaeism texts 227
Manichaeism 78, 169, 191, 203, 204
manufactured 127
Mao-tun 12
Margs 108
Margus 235
Maritsa 145
Markoman 105
Marmara 144, 145
marriage 29, 65, 68, 126
marriages 155, 163
marry 19, 209
masks 55
materials 127
Mau-balık 183, 185
mausolea 80
mausoleum 54
Mayatsko 126
Mayemir culture 9
Mazdak 17
Mazdakite 17
meat 72
mechanism 170
Medes 196
Median king 196
medical 227
Mediterranean 20
M
lady 44
Lake Aral 7, 13, 98, 128
Lake Baikal 7, 13, 190, 207
Lake Balkhash 142
Lake Balkhash-Talas 153
Lake Issyk 241
lambadism 193
language 45, 113, 117, 137, 156, 187, 190, 193, 195
languages 203
Lao-shang 13
Latin 105, 156
leather 72
Lebiniium 148
Legend of Happy-Mountain 75, 199
Leo 122
Leo IV 122
Levunion 148, 153
li 207
Liang-chou 68
lingua franca 156
lions 224
Literature 75, 101, 105, 169
Liu-tsung 23
Lo-yang 23, 25

Mediterranean world 72
 Meglano-Wallachs 148
 mengen 115
 Mengli 71
 Meriç 145
 Merya 105
 Mesolithic 211
 metal 216, 240
 metal brad 114
 metal objects 113, 138
 metal plaques 238
 metalware 127
 metalwork 114, 225
 metalworkers 149
 metalworking 224
 Mete 197
 Michael II 136
 Middle Ages 7, 105
 Middle East 108
 migrated 150
 migrating 7
 migrations 69, 109, 179
 migratory 7, 9, 25
 Mihirakula 17
 Mikhail 138
 Milan 99
 militarily 123
 military 17, 26, 29, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 44, 76, 83, 89, 110, 118, 155, 163, 171, 172, 179, 181, 196, 201, 206, 207, 231, 238, 240
 military architecture 78, 83
 military considerations 179
 military history 13
 military organization 124
 milk 173
 miniature-painting 215
 ministers or viziers 44
 Minusinsk 9, 225
 Minusinsk region 2, 9
 Miran 214, 216
 mirrors 109
 Mo-tun 129, 197, 201, 237, 238
 Mo-tun Khan 203
 modern Turkish 193, 203
 Mokrin 115
 Monasteries 78
 monastery 78, 227
 money 78, 111
 Mongol 40, 132, 133, 153
 Mongol army 132
 Mongol clans 9
 Mongolia 2, 24, 204
 Mongolian 72, 117, 195, 204
 Mongolian horde 95
 Mongoloid races 8
 Mongols 84, 110, 132, 133, 155, 156
 monks 78
 monolith 55
 Monoliths 55
 moon 169, 199, 202, 226
 Moon-Sabar 119
 moral fables 227

Mordva 129
 Mordvin 105
 mosques 125, 130, 131
 Mosul-Kerkuk 2
 mother of Mukan 33
 motifs 22, 149
 mound 169, 201
 mound tomb 219
 mountain 25, 55, 76, 134, 199, 207, 208, 223, 227
 mounted 138
 moustache 149
 moving camp 19
 Moyen-Çor 64, 65, 67, 75, 92
 Moyen-Çor died 65
 Mu-jungs 23
 mud 183
 mud-brick 76, 183
 mud-brick walls 183
 Mukan 30, 31
 Mukan died 32
 Muktedir Billah 131
 Muncuk 98, 194
 Mundiukh 98
 Mundzuk 98
 Murtuk 78, 214
 Murtuk valley 80
 museums 26
 music 240
 Music among the pre-Islamic Turks 240
 musical 76, 242
 musical instruments 242
 Muslim 31, 84, 87, 130, 131, 133
 Muslim historians 125
 Muslim people 131
 Muslim period 80
 Muslim Turkish 144
 Muslim world 36, 121, 204, 242
 mythological 114, 149
 N. Poppe 195
 Nagy-Szent Miklos 148, 149, 195

n
 nation or tribe 45
 Navarino 194
 necklaces 114
 neighbors 113, 143
 Neur 105
 Neusiedler Lake 148
 new kend 185
 Ni-shih-fu 37
 Nibelungen 101
 Nicephorus I 136
 night 202
 Nine Oghuz 62, 64
 Nine Tartar clans 64
 Ning-kuo 65
 Nish 108, 136
 Niya 214
 Noin-Ula 223

Noin-Ula kurgans 59
 nomadic 113, 226
 Nomadic cultures 55
 nomadism 226
 North Africa 97
 North Sea 111
 Northern Afghanistan 2
 northern China 7, 9, 31, 37, 207
 northern Honan 23
 northern India 7, 17
 northwestern China 70
 nourishment 173
 Novgorod 154
 Novozogora 138
 Nu-shih-pi 87
 Nu-še-pi 88

O
 of which more below 82
 Ogan 202
 Oghuz 7, 38, 39, 45, 129, 140, 142, 143, 144, 148, 150, 153, 197
 Oghuz town 20
 Oghuz Turkish 133
 Ogur Bulgars 128
 Ogur Turks 117, 124
 Ogurs 111
 Oguz-Ogur 129
 Ogur 15
 Oğuş 163
 Oguz 8
 Oguz cycle 196
 Oguz Kagan cycle 196, 197
 Oibars 194
 Oka 143
 Oka rivers 132, 153
 Oktar 98
 Old Chinese 242
 Old Church Slavonic 195
 Old Turkish 187
 Omayyads 123, 126
 Omurtag 137, 138
 On-ogur 100, 111, 113
 On-Ok 86
 On-Uygur 62
 Onegesios 237
 Ongkin river 199
 Oniki 237
 onomastics 226
 Ordos 2, 37
 Ordos bronzes 9, 225
 Ordos region 12
 Ordos steppes 7
 ordu 82, 237, 238
 Ordu-balik 76, 183
 ordu-kent 83, 87
 ordubalik 181
 Ordubaligh 76
 Organization 170
 Orhun-Selenga clans 63
 Origins of the word "Turk" 1
 Orkhon 201, 213

Orkhon inscriptions 37, 202, 203, 242
 Orkhon monuments 201
 Orkhon region 7
 Orkhon river 7, 41, 45, 76, 190
 Orthodox Christianity 125
 Osijek 111
 Osman 122
 Ostiyak 119
 Ostrogoths 96, 105
 otag 170
 Otrar 20
 Ottoman 79, 227
 Otuz-Ogurs 129
 Ou-tche-le 88
 Ouzoi 150

Ö
 ögin 170
 Ötüken 33, 34, 38, 40, 68, 84, 91, 92, 93, 184, 197
 Ötüken region 7
 Ötükenbeği 184
 Özü river 122

P
 P'ing-ch'eng 23
 P'u-ku Huai-en 65
 P'u-nu 15
 P Koslov 223
 Pacific Ocean 119
 painting 26, 27, 77, 101, 213, 214, 216
 palace 82
 pale 153
 Paleolithic period 210
 Palestine 112
 Pamirs 211
 pan 115
 Pannonia 97, 109
 papal 138
 paper 215
 pastoral 226
 Pavia 99
 pavilions 82
 Pazyryk 59, 219
 Pazyryk carpet 219
 Pazyryk kurgan 211
 Pazyryk mounds 223
 pearls 22
 Pei (Northern) Ch'i dynasty 24
 Pei Chou 24
 Pei-t'ing 227
 Pekin 39
 Peloponnese 112
 Pencikent 214
 Pereyaslavl 153, 154
 Persia 31, 35, 108, 111, 130, 197
 Persian 1, 112, 117, 121, 122, 156, 183, 185, 197

- Persian art 22
 Persian empire 18
 Perusing 2
 Petcheneg 149
 Petcheneg origin 148
 Petchenegs 7, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 150
 Petrescepine 148
 petroglyphic 211, 213
 Petroglyphs 210
 phenomena 199
 Philippopolis 98, 136
 Philologically 190
 philologists 194
 Phocas 112
 phonologically 195
 phonology 194
 Physical characteristics 183
 Pıçakçı-tepe 20
 Ping-cheng 26
 pitchers 149
 plaster 216
 Plastic arts among the pre-Islamic Turks 210
 plastic Turkish arts 216
 Pliska 138, 139
 Plovdiv 98, 136
 poetry 240
 Pokrovsk region 108
 Poland 126, 153
 policies 13
 political 13, 23, 26, 28, 36, 72, 84, 134, 155, 164, 170
 political authority 16
 political organizations 166
 polo 208
 Poltava 148
 Pope Leo 99
 portraits 22
 pottery 127
 prayers 227
 Pre-Islamic 72, 75, 166, 170, 171, 176, 196, 197, 215, 223, 224, 227
 pre-Islamic history 204
 pre-Islamic period 55, 84, 164, 196
 pre-Islamic times 170, 176
 Pre-Islamic Turkish handicrafts 219
 pre-Islamic Turks 206, 226, 240
 pre-Uighur wall 214
 predators 206
 prehistoric period 8
 president 44
 Presiyan 137
 Preslav 98, 138
 Presyaslav 136
 prime minister or grand vizier 44
 Prince 143, 153
 Prince Igor 143, 154
 Prince Vladimir 150
 princes 19, 68, 69, 215
 Princess Tai-ho 69
 Priskos 117
 Procopius 118
 prophets 169
 proto-Bulgarian 195
 Proto-Turk 9, 216
 Proto-Turkish culture 8
 proto-Turkish peoples 2
 proto-Turkish tribes 55
 Prut river 96
 Public finance 75
 Pulat-Timur Khan 133
 pyramid 83
 queen mothers 181
 Queen's-town 183
 Quman 7
 rabbits 231
 races 241
 Radlof 196
 rain 202
 ranks 194
 raw 238
 red 215
 region 156
 Relations between the Arabs and Khazars 122
 Relations between the Magyars and Khazars 124
 Relations between the Russians and Khazars 123
 reliefs 27
 Religion of the ancient Turks 199
 Religion of the Khazars 125
 Religious beliefs 169
 Religious systems 166
 Reşidüddin's 197
 Rhine 105
 Rhine river 98
 rhotacism 193
 rhythmic 240
 rings 138
 ritual 240
 river 96, 121, 145
 river Alta 153
 road 54
 rock 138, 199, 210
 rock-temples 80
 rocks 85, 199, 210
 rods 240
 Roman 99, 109, 137
 Roman caesars 98
 Roman empire 97, 98, 105
 Romanus Diogenes 144
 Rome 98, 99, 163
 Ros river 150
 routes 24
 Roxolani 105
 Rua 98
 Rua died 98
 Ruas 98
 Rudenko 219
 Rugas 98
 Rugians 105
 Rugila 98
 ruler 82
 Rumania 156
 Rumanian kingdom 156
 Rurik 124
 Russia 148, 150, 153
 Russian 124, 132, 143, 150, 153, 154
 Russian army 154
 Russian literature 155
 Russian prince 125
 Russian princes 145, 153, 154
 Russians 132, 143, 150, 153, 154, 155, 156
 S. Oldenburg 223
 Sabar 100, 111, 117, 118, 120, 124, 129
 Sabarlar 7
 Sabars generally 117
 Saber 119
 Sabir 117
 Sadovets 138
 saga 196
 Saihun 2, 17
 Saihun rive 7
 Saka 196
 Salvoto kurgans 126
 Saman 130
 Samandar 118
 Samarkand 16, 108
 sang 242
 sapar 117
 Saper 119
 Saqsin 133
 San Uyğur 69
 San Uyğur khagan 70
 San-Türgiş 87, 88
 Sarkel 126
 Sarmatians 105
 Sassanid 16, 17, 19, 31, 35, 36, 112, 121
 Sassanid army 16, 17
 Sassanid empire 16, 17, 118, 122
 Sassanid empires 117
 Sassanid intrigues 16
 Sassanid throne 16
 Sava 113, 137
 Savir 117
 Savri 119
 Sayan mountains 2, 59, 75, 84
 Scandinavia 101, 121
 Scandinavian 108, 123
 schools 130
 Science and scholarship among the pre-Islamic Turks 226
 Sciri 105
 Sclaven 105
 Sculpture among the pre-Islamic Turks 215
 Scythian 196
 Scythians 1
 Sea 100
 second Blue-Turk state 37
 Segedin-Nagyszekso 109
 Selenga river 64
 Seljuk 79, 145, 150, 155, 227
 Seljuk period 155
 Sengim 78, 80, 214
 Seoin 135
 Serbia 148
 Settlement patterns 72
 Sha 70
 Sha-t'o 68
 Shah Kubad 17
 Shahname 197
 Shakhta 211
 Shamanism 204
 Shamanists 204
 shamans 240
 Shang dynasty 12
 Shansi 23
 shar 183
 She-kui 36
 sheep 45
 Shih-pi 34, 36
 Shih-pi died 34
 Shirvan 155
 shook staffs 240
 shot-putting 173, 206
 Signak 20
 Siberia 7, 8, 9, 16, 75, 117, 119, 142, 153, 204, 211, 213
 Sibir 117, 119
 Signidinum 108
 silk 72, 214, 215
 Silk Road 19, 20, 36, 69, 72
 silver 76, 84, 224
 silver buttons 138
 silver jewelry 114
 silver vessels 114
 sinew 238
 single-minded 13
 Sinicization 24
 Sinicized 25
 sites 20, 138, 199, 214
 Skeletons 201
 Skiing 207, 208
 skins 72
 Sky 25, 201
 sky-cults 203
 Sky-God 169, 199, 201
 Slav 112
 Slav groups. 143
 Slavic 98, 105, 110, 111, 117, 122, 137, 138, 155
 Slavic control 113
 Slavic tribe 111
 Slavic tribes 115
 Slavicized 156
 Slavs 112, 134, 137, 163
 snow 202

- So-ko 88
Social structure 163
Sofia 148
Sogdian 169
Sogdian cities 36
Sogdian colonies. 40
Sogdians 185
soldiers 99
songs 241
Sop-Bulgars 148
Sophia 98, 136
Sorçuk 214, 216
sounds 240
South Siberia 2
southern Kazakhstan 7
southern Russia 7
southwestern Siberia 7
Sovereignty 166
Spain 97
spoken 121, 187
sports 149, 173, 206, 207
Sports among the pre-Islamic Turks 206
spring 178, 202, 206
springs 199
St Petersburg 224
stamina 173
standard 170
Starazagora 138
stars 169, 199, 202
state 44, 45, 69, 129, 156
statue 55
steppe 105, 128
steppe art 114, 211
Steppeland 153, 155
steppelander 226
steppelander art 223
steppelander culture 159
Steppelander economy 173
steppelanders 162, 163
steppes 7, 8, 9, 122, 124
stone 76, 138
stones 169, 201
streams 199
struck metal 240
studs 114
stupa 80
Stupas 80
style 225
stylistic 115, 215
Stylistically 139
Su-lu 87, 88, 89
subministers 44
substantial 15
Suevi 105
Sui 34
sultan Alparslan 144
summer 34, 72, 178, 179, 202
sun 169, 199, 202, 226
Sung-yün 20
Suqnak 20
Sura rivers 143
Sviatoslav 125, 143
sword-handles 199
swords 85
symbol 55, 75, 109, 138, 187
symbolic 211, 223
Symbolically 215
symbolism 22, 211
symbols 187
synagogues 125
Syr Darya 2, 64, 88, 93, 125
Syr Darya region 87
Syr-Tardush 45
Syria 2, 7, 97, 112, 156
Syriac 117
tanhus 129
tanrı 203
Tanrı (Tien Shan) mountains 7
Taraz 92
Tardu 33, 34, 35, 36
Targitau 1
Tarhan 125
Tarim basin 197
tarkan 87, 114
Tashkent 93
Tashtyk 213
Taspar 32, 33
Taspar instituted 33
Taspar's policy 33
Tatars 119
tayanç 227
technique 238
techniques 76, 97, 105, 109, 118, 149, 207, 224
technology 169
Teletz 135
Tempera paints 215
Temple wall paintings 215
temple-paintings 216
Temples 79, 215
Ten-Arrow 86
Ten-Uighur 62
Tengride bulmuş Alp Külüg 67
Tengride Kut Bulmuş Alp 67
Terek rivers 96
terminologies 193
Tervel Khan 134
Testament 156
Textiles 223
The animal-figure phase 115
The armorial stone-carved animal-figure phase 115
The army 171
The art of the White Huns 20
The Avars 110
The culture of the Avars 113
The culture of the Blue Turks 44
The culture of the European Huns 100
The culture of the Sabars 119
The culture of the White Huns 19
The Cuman-Kipchaks 152
The Danube Bulgars 133
The Eastern Blue Turks 33
The empire of the Asiatic Huns 12
The essences of steppelander culture 158
The European Huns 94
The first Blue-Turk state 28
The floral phase 115
The Itil (Volga) Bulgars 129
The impact of the Avars on Europe 115
The interregnum 37
The Karluks 90
The Khazars 120
The Kirghiz 84
The language of the Avars 194
The language of the Bulgars 194
The language of the Huns 193
The language of the pre-Islamic Turks 187
The Oghuz 150
The Ogurlar 7
The Oguz 7
The Petchenegs 140
The principality of the Kan-Chou ("Yellow") Uighur 69
The principality of the Turfan Uighur (Kao-Ch'ang) 71
The Sabars 117
The second Blue-Turk state 38
The Tabgatch kingdom 23
The Turkish 231
The Turkish homeland 2
The Türgish 86
The Uighur khaganate (744-840) 62
The Western Blue Turks 35
The White Huns 16
Theodosius III. 134
theological 193
Thessalonica 111, 112
Thrace 111, 112
throne 170
throne-room 82
Thuringians 105
Tibet 32, 36
Tibetan 71, 226
Tibetan kingdom 88
Tibetan plateau 8
Tibetan stock 70
Tibetans 67, 68
Tien Shan mountains 93, 117
Tiflis 121, 123, 155
tigers 224
Tisza 112
Tisza rivers 98, 111
To-lo-ss 67
Tobol 117, 152
Togarmah 1
Toghu-balik 181
Tohan 194
Tokay-tepe 20
Tokdu 136
Tokharian 216
Tokharistan 93
Tokharistan region 16
Tokmak 87, 92
Tola River 190
Tolmaç 142
Tolu 194
tomb 54, 55, 219
tombs 55, 113, 223
tombs of Kül Tegin 216
tombstone 195
Tonyukuk 37, 38, 40, 41, 54, 187, 190, 216, 237
Tonyukuk inscription 190
Toqtamish 133
Toramana 17
Torks 150
Tortel 109

- tortoise 55
totem 55
Totemism 203, 204
Tou-lan 34, 35
Tou-lo 87
Tou-lu groups 86
town 17, 20, 184, 185
towns 19, 125, 133, 181, 183
toy 44
Toyuk 81, 214
Töles 15, 29, 34, 35
Töles clans 34, 62
Töre 45
Trade 105
Trade patterns 72
traffic 72
traffic passing 20
Transdanubia 109
Transoxiana 7, 16, 87, 94
Transylvania 136
trees 199
trousers 173
Tu-ku 129
Tu-lu 88
Tudor Puksov 195
tudun 45, 114
tuğ 170
Tula regions 213
Tumo-tu 88
Tumsuk 214, 216
tumuli 58
Tumuli and tents during the times of the Huns and Blue Turks 55
tumulus 181
Tun Baga Tarkan 65
Tun-huang 70, 80, 214, 216
Tung-hus 12
Tungus 204
Tunhuang 26
Tura 119
Turak 148
Turan 172
Turanian 1
Turanian tactic 172
Turciling 105
Turco-Byzantine 122
Turcoman 197
Turfan 24, 45, 71, 88, 214, 216
Turfan principality 76
Turfan region 67
Turfan Uighur 72, 76
Turk 1, 28, 187, 224, 236
Turk clans 100
Turk principality 93
Turk-Hun ("strong Turk") 2
Turkey 2
Turkic 105
Turkic peoples 197
Turkification 129, 156
Turkish 30, 33, 34, 37, 72, 75, 79, 80, 84, 112, 115, 117, 120, 126, 137, 142, 149, 156, 158, 165, 167, 169, 176, 179, 183, 185, 187, 190, 193, 195, 197, 202, 206, 208, 209, 214, 215, 216, 223, 224, 237, 238
Turkish architecture 77, 80
Turkish armies 172
Turkish army 173
Turkish art 80, 127, 138, 210, 214, 215, 225
Turkish beliefs 78
Turkish Bulgars 112
Turkish carpets 219
Turkish chieftains 40
Turkish city 185
Turkish clan 86
Turkish clans 25, 36, 88, 100, 111, 171
Turkish communities 7, 25, 40, 164
Turkish cosmogony 202
Turkish culture 164, 196, 197
Turkish customs 77
Turkish dialects 203
Turkish empires 167, 171
Turkish folk-epics 75
Turkish forces 38
Turkish grammar 191
Turkish group 203
Turkish groups 19, 40, 87, 100, 108, 111, 121, 149, 184, 203, 204, 223, 226
Turkish history 39, 158, 184, 185
Turkish homeland 172
Turkish homelands 2
Turkish horn 242
Turkish horseman 173, 236
Turkish iconography 55, 216
Turkish kingdoms 203
Turkish kurgans 223
Turkish language 1, 190, 204
Turkish literature 196
Turkish metalworking 224, 225
Turkish migrations 7
Turkish military 76, 105, 176
Turkish nation 41
Turkish origin 86
Turkish orthography 183, 190
Turkish peoples 2, 20, 117, 225
Turkish phonetics 193
Turkish phratries 87
Turkish presence 40
Turkish princes 37
Turkish rulers 37, 167
Turkish sagas 196
Turkish societies 22, 226
Turkish spoken 194
Turkish states 19, 75, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171
Turkish steppeland 170
Turkish sultanate 156
Turkish tombs 201
Turkish tribes 16, 31, 40, 72, 87
Turkish words 195
Turkish writing systems. 190
Turkish-speaking 126, 187
Turkistan 9, 16, 18, 31, 40, 67, 72, 78, 80, 95, 108, 125, 130, 132, 169, 197, 211, 213, 214, 216, 223, 242
Turks 37, 41, 72, 80, 83, 92, 96, 101, 113, 121, 138, 150, 152, 155, 163, 164, 165, 166, 169, 172, 176, 179, 181, 183, 191, 196, 201, 202, 203, 207, 208, 209, 213, 226, 235, 236, 242
Turks spend 235
Tuva 59, 181
Tuyahta 59
Tuyuhtyansko 84
tümen 172, 237
Türgish 20, 40, 45, 64, 86, 87, 88, 89, 92
Türgish culture 87
Türgish khagan 87
türk kağan 191
Türk kağanı 191
Türkiye 2
Türkiye Türkçesi 190
typical Buddhist temples 79
Tyrkae 1
214, 215
Uighurs 166, 169, 185, 193, 197, 199, 203, 213, 216, 242
Uldız 97, 98
Ulugh Khan 156
Umai 199
Umay 199
Ummayad 87
Umor 136
ung-yün 19
United States 26
Ural mountains 117, 119
Ural-Kingan 8
Urals 7, 75, 105, 124
urbanization 181, 184
Urfa 96, 97
urug 45, 163
Urungu 90
Ushunuki 132
Uturgurs 194
Uybat kurgans 84
Uygur cycle 196, 197
Uzbekistan 211
Uzes 7
Uars 7, 16
Ugrian 100
Uighur 2, 7, 44, 45, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 72, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 87, 176, 193, 197, 199, 213, 216, 226, 242
Uighur architecture 76
Uighur army 68
Uighur art 77, 213, 215, 216
Uighur consist 227
Uighur control 93, 169
Uighur cultural 185
Uighur culture 72, 76
Uighur empire 44
Uighur general 69
Uighur history 69
Uighur is blessed 75
Uighur khagan 65, 67, 68, 70, 77
Uighur khaganate 67, 84
Uighur literature 75
Uighur musical 242
Uighur mythology 75
Uighur period 77, 79, 169, 187, 191, 193
Uighur phonetics 227
Uighur political 68
Uighur principalities 71
Uighur ruler 68
Uighur sculpture 216
Uighur state 92
Uighur stupas 80, 81
Uighur temples 80
Uighur territory 70
Uighur times 184, 185
Uighur tribes 7
Uighur wall paintings 213, 214, 215
Uige 44
Valens 97
Valentinian 99
valleys 152, 199
Varahsha 214
Vardar river 148
Varpalota 109
vegetables 45, 176
Velid I 122
Veşi 105
victors 17
Vidin 138
Vidivari 105
village 115, 185
villages 133
Visigoths 97
Vladimir 124
Vogul 119
volcanic lakes 199
Volga 2, 7, 96, 100, 108, 111, 117, 121, 129, 130, 132, 133, 140, 143, 150, 153, 194
Volga Bulgars 150, 153, 155, 195
Volga region 108, 130
Volga river 95, 129, 130
Voltyake 129
Walachs 156
wall 82

Wall and other paintings 213
wall paintings 215
walls 19, 26, 76, 81, 138, 215
Wang Yen-te 76
weapons 113
Wei 24, 29
Wei river 13
Western Blue Turk 141
Western Blue Turkish 86
Western Huns 100, 224
Western Turkish period 216
Western Turkistan 2
White (or Ephthalite) Huns 16
White Hun association 20
White Hun Eftal (Abdal)
dynasty 16
White Hun khan 22
White Hun period 20
White Huns 16, 17, 19, 20
White Huns saying 19
White-town 183
wife 19, 55
wind 202
windows 82
winter 72, 179
woman 33
women 17, 109, 163, 206
wood 76, 84, 215, 238
wood-footed 208
wooden 115, 216
woolen rugs 19
Words 121, 190, 206
wrestling 206
Wu-Ch'le 89
Wu-huans 16
Wu-sun 15, 24
Wu-ta-t'i-hou 15
Wu-ti 13
Yellow-Türgish 87
yellowish 153
Yen-men 34
yeni-kend 185
Yenisei cave 213
Yenisei river 9, 84
yer-su 199
yer-sub 199
Yezid 123
Yıldız 97
Yi 70
yogurt 176
Yugoslavia 115
yugurru 114
Yula 142, 143
Yungang 26, 27
Yungang crypts 26
yurt 80
yurt-style 115
Yuthang 105
Yü-p'ien 227
Yüeh-chihs 12
Yüeh-pan 24

Z
Zaisan 90
Zaraut Kamar cave 211
Zoroastrian 1, 17
Zuryen 129

Y
yabgu 31, 36, 44, 63, 64, 87, 88,
89, 93, 170
Yakutia 2
Yakuts 204
Yan Ulagan valley 59
Yang-shao culture 9
Yangi 20
Yangtze river 40
Yar-Hoto 78, 80, 81
Yar-Hoto palace 82
Yarkend 16
Yarsolav 124
yay 178
Yayak 141
Yayik-Volga 153
Yayik 131, 133
Yayik river 122
yaylak 72, 178
yaz 178
yazlak 178
Yellow 87
Yellow Türgish 89
Yellow Uighur 69

Satınalma
04.09.1997
Türk Kültürüne Hizmet Vakfı